

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRK ŞECERESİ
TÜRKÜN
SOY AĞACI

HİVE HANI ERU'L-GAZİ BAHADIR HAN

TÜRK'ÜN SOY AĞACI TÜRK ŞECERESİ

Yayın No: 41

Tarih: 11

Türk'ün Soy Ağacı / HİVE HANI Ebu'l-Gazi Bahadır Han

Genel Yayın Yönetmeni / Ahmet İzci

Editör / Gaye Yavuzcan

İç Tasarım / Adem Şenel

Kapak / Yunus Karaaslan

Baskı - Cilt / Şenyıldız Matbaacılık

1. Basım, Şubat 2009

İstanbul, Şubat 2009

ISBN: 978-9944-978-49-1

© İlçi Kültür Sanat Yayıncılık 2009

İlçi Kültür Sanat Yayıncılık

Çatalçeşme Sokak. No: 27/10

Cağaloğlu / İSTANBUL

Tel: 0212 526 39 75

Belgegeçer: 0212 526 39 76

www.ilgikitap.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantev.org>
ilciyayinevi@gmail.com

Hive Hanı
Ebu'l-Gazi Bahadır Han

TÜRK'ÜN SOY AĞACI TÜRK ŞECERESİ

[Şecere-i Türk]
Çağatay şivesinden Türkiye şivesine çeviren
Doktor Rıza Nur

Günümüz Türkçesine Sadeleştiren
Yunus YİĞİT

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Notu	7
BAŞLANGIÇ	9

BİRİNCİ BÖLÜM

Adem'den Moğol Han'a Kadar	17
----------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

Moğol Han'dan Çingiz'in Doğuşuna Kadar	23
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Cengiz Han'ın Doğumundan Ölümüne Kadar	65
---	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Cengiz Han'ın Üçüncü Oğlu Ögeday Kaan'ın, Onun Oğullarından ve Cengiz Neslinden Diğerlerinden Bütün Moğolistan'da Hüküm Sürenlerin Tarihi	117
--	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

Cengiz Han'ın İkinci Oğlu Çağatay Han ve Evladından Maveräünnehr ve Kaşgar'da Padışahlık Edenler	129
--	-----

ALTINCI BÖLÜM

Cengiz Han'ın Küçük Tuli Han Evladından İran
Yurdunda Hüküm Sürenlerin Tarihi143

YEDİNCİ BÖLÜM

Cengiz Han'ın Ulu Oğlu Cuci Han
Neslinden Kıpçak'ta Hüküm
Sürenlerin Tarihi149

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Cuci Han'ın Beşinci Şeyban Han Evladından Turan'da,
Kazan'da, Kırım'da, Maveraünnehr'de Hüküm
Sürenlerin Tarihi157

SEKİZİNCİ VE DOKUZUNCU BÖLÜM163

DOKUZUNCU BÖLÜM

Şeyban Han evladından Harezm'de
Hüküm Sürenlerin Tarihi169

Çevirenin Notu

Dr. Rıza Nur'un Çağatayca'dan Osmanlı Türkçesi'ne kazandırdığı bu eser, Ebu'l-Gazi Bahadır Han tarafından kaleme alınmıştır. Rıza Nur, bizim "Türk'ün Soy Ağacı" adıyla sadeleştirdiğimiz Şecere-i Türk adlı bu eser ve Ebu'l-Gazi Bahadır Han hakkında 1924'de kaleme aldığı Türk Tarihi adındaki kitabının I. Cildinde şöyle demektedir:

"Ebu'l-Gazi, bundan 200 yıl kadar önce yaşamış bir Hive Hanı'dır. Bahatur; Çağatayca Bahadır şeklinde yazılır. "dır" hecesi ötre ile okunur. Türkçe bir kelimedir. Arkaik Türkçe'de "pağatur" olup, bahadur "bahadır"ın aslıdır. "Batur" şeklini de almıştır. Bu kelime, Türklerden "bahadır" şeklinde Acemlere, oradan aynı şekilde, bizim kelimenin aslının Farisî olduğu hakkındaki gafletimize sebep olmuştur. Ebu'l-Gazi'nin bu eseri mühim bir eserdir. Çağatay şivesinden bizim şiveye naklettirse de henüz bastırmak nasip olmadı. Vaktiyle Vefik Paşa da nakletmiş ise de "Onunki yarım kalmıştır" demektedir.

BAŞLANGIÇ

Bu eser Türklerin menşesine dair bir eserdir. Çingiz Han sülalesinden Havarezmli Arab Muhammed Han oğlu Ebu'l-Gazi Bahadır Han tarafından H.1074/M.1664 tarihinde yazılmıştır. Eserin Petersburg Asyaî Müzesi'nde "Dahil" ismiyle bilinen bir nüshasıyla Kazan, Berlin ve Götengin'de bulunan ve bu adlarla bilinen birer nüshası daha vardır. En mühim nüshaları bunlar olup Hive'de bulunan bir diğer nüshasıyla Petersburg Kütüphane-i İmparatorîsi'ndeki "Yarçof" nüshası kusurlu ve hatalıdır.

Bahadır Han, bir padişah olduğu halde milletinden liyakatli birini bulamadığından ve neslin zayi olmaması hususundaki hassasiyetinden dolayı bu eseri bizzat yazmıştır. Mukaddimesinde diyor ki: "Hiç kimse zannetmesin ki, ben bu kitabı kendi neslimi yükseltmek için hakikati bozarak yazdım. Zaten Hakk beni mümtaz yaratmıştır, buna ihtiyacım yoktur. Ben bütün hakikati olduğu gibi yazdım. Tanrı bana özel olarak üç şey verdi: 1-Askerlik fenni, kanun ve nizamları, orduya kumanda etmek sanatı, bir orduyu yürütmek ve harp nizamına sokmak, dostlar ve düşmanlarla söyleşmek; 2-Her türlü şiir ile Türk, Arap ve Acem dillerini; 3-Moğolistan, Turan, İran ve Arabistan'da hüküm süren padişahların tarihini bilmek.

İran, Irak ve Hindistan'da benim kadar şair yok dersem yalan söylemem; fakat gezdiğim ve ahvalini işittiğim yerlerin hiç birisinde Müslüman veya kâfir, benim gibi asker görmedim ve duymadım."

M.1871 tarihinde Petersburg Şark Lisanları Mektebi Müdürü Baron Desmaisons, Dahil nüshasını diğer nüshalarla dikkatle karşılaştırdıktan sonra Çağatay şivesi üzerine aynen bastırmış, M.1874 yılında aynı nüshayı Fransızca'ya tercüme edip Türkçesi ile beraber ve iki cildi bir kitap halinde ve "Moğolların Tatarlar Tarihi" (Histoire des Mogols et des Tatares) namıyla neşretmiştir. Desmaisons, bu çalışmada aşağıdaki eserlere de müracaat etmiştir.

1-Moğollar ve Çingiz Han Kabileleri Tarihi, Fazlullah Reşidüddin, Petersburg, 1861

2-Ravza's-safa. Mirâhund

3-Habibu's-seyyar. Hundmir.

4-Hulasatu'l-ahbar.

5-Tarih-i Cenabî.

6-Nuhbetu't-tevarih ve'l-ahbar, Mehmed Efendi oğlu Mehmed. Türkçe

7-Tarih-i Reşidî, Mehmed Haydar.

8-Zafername, Şerefuddin Ali

9-El-Kâmil fi't-târih, İbnü'l-Esir.

10-Tarih-i Ebu'l-hayr Hanî.

11-Tarih-i Mukim Hanî.

12-Tarih-i Timurî.

13-Matlau's-sa'deyn ve mecma'u'l-bahreyn. Semerkandlı Abdurrezzak ibnu İshak.

14-Abdullahname.

15-Biblioteque orientale d'herbelot.

16-Şerefname-i Şahî. Hafız Daniş (Abdullah Zamanı ve Buna Abdullahname Derler).

17-Şerefname. Kürt Tarihi-Bitlis "töre"si' şeref.

18-Description de la Chine, par:Mailla.

1 Türkçe: Prens anlamına gelmektedir. Bk. Rıza Nur, *Türk Tarihi*, Hazırlayan: E. Kılıç, İstanbul 1978, C.I, s. 49.

19-Çingiz Han'dan Timurleng'e Kadar Moğollar Tarihi. Histoire des mongols, depuis Tchinguiz-Khan Jnsqu'a Timour-Lanc, Par:D'ohsson

20-L'histoire des Khans (Tsars) de Kassimoff, par:-Veliaminoff-Zernoff, St. P. 1870.

21-Monnaies Boukhares et khivinnes, par: Velia-minoff-Zernoff, St. P. 1859.

22-Histoire generale des Huns, des Turcs et des Mongols, g. Senkowsky.

23-Şeybanîname. Moğollar ve Türkler Tarihi . Çağatayca, Kazan. 1849.

24-Histoire des mongols. Quatremere.

25-Histoire de la Horde d,or. Hammer.

Halkımızın bilmesi, okuması ve değerlendirmelerini sağlamak için bu eserleri buraya çıkardım. Keşke yardım olursa da konuyla ilgili Türkçe, Arapça, Acemce, Almanca, Fransızca, Rusça, İngilizce, ne kadar eser varsa hepsi bir bibliyografya halinde yayınlansa. Böyle bir çalışma, millet için büyük hizmet olurdu. Biz şunu diyebiliriz ki, bu hususta Petersburg ve Moskova Kütüphaneleri zengindir. Orada Türkçe'ye çevrilmesi gereken önemli eserler vardır.

Esere bir de şecere cetveli ilave edilmiştir.

Bizler bilmem nasıl gaflet ise, tarihi Osmanlılardan ibaret zannederek yine bilmem, ne akılla o güzel dilimizi Arapça ve Acemce kelimelerle doldurup Anadolu'dan birçok kelimeleri unutmuşuz. Vakıa bu suç bizde değil, daha evvel yani Müslümanlıktan sonra Çağatay lehçesine bu ecnebi kelimeleri sokmakla başladıysak da biz bunda pek ifrata varmıştık. Bereket versin, okumuşlardan daha ileri olan köylülerimiz, anadillerinden pek az kaybedip çoğunu saklamışlar da kendimizi büsbütün kaybetmekten bizi korumuşlar. Türk'ün Türkiye, Türkistan,

Maveraünnehr, Kırım, Kazak, Kırgız, Kafkas, Çin, İran, Hint, Irak ve dünyanın her yerinde hep bir olduğunu, Türk ve Tatarın iki kardeşten başka bir şey olmadığını, Cengiz ve Aksak Timur (Timurlenk)'un birer Türk büyük kumandanı ve ulu padişahları olduğunu, Timurlenk'le Osmanlı Türkleri Padişahı arasındaki muharebenin nasılsa zuhura gelmiş bir kardeş kavgası olduğunu artık anlıyoruz ve Türkiye siyaseti artık tabii mecrasını bulmuş oluyor.

Merkezi Asya'daki Türkleri unutup İrandakileri Acem zan-netmişiz. Oralardaki Türkler ise bizi Rum, ülkemizi Rum diya-rı; bizi ayrı bir nesil tasavvur etmişler.

Bugün; Türk dilinin Türkiye (eski Osmanlı) şivesi, bütün diğer Türk şivelerinden daha ince, nazik ve mükemmelleş-miş olduğundan onda mevcut ve Türk diline ağır ve güç gelen Arapça ve Farsçayı atarak, yerlerine Çağatay şivesinde bugün bile mevcut olan kelimeleri alarak ve Türkiye şivesine göre di-lin sarf ve kamusunu yaparak bütün Türk dillerini yeknesak bir hale koymak; Türk edebiyatını ve kitaplarını çoğaltıp bü-tün Türk âlemine yaymanın zamanı gelmiştir. Bu husus için Türk tarihini ta kaynağından itibaren bugünkü Türkiye'ye ve Acem'de hüküm süren son şaha, Çin, Hint, Bağdat, Mısır ve Tunus'ta hüküm sürenlerine kadar yazmalı ve halkımıza öğret-meliyiz. Bununla tarihten Türk milletinin büyüklüğü, çokluğu, ululuğu, kahramanlığı, güzel hasletleri, kendi medeniyeti, baş-ka medeniyetlere hizmetleri meydana çıkacak ve Türk tarihin-den Türk'ün esatiri de, edebiyatı da, medeniyeti de öğrenilecek, yalnız Yunan, Latin, Arap değil, Türklerin de binlerce yıl evvel ve o zamana göre bir medeniyeti olduğu, ondan sonra muhtelif ülkelerde yeni yeni medeniyet ışıkları parladığı, Acem medeni-yetinin Türklerden çok şey aldığı ve hatta Farsça'da çok sayıda Türkçe kelimeler bulunduğu, Arap medeniyetine Arap'tan ziya-de Türklerin hizmet edip o medeniyeti oluşturdıkları anlaşıl-a-cak ve ona göre Türk'e hürmet edilecektir.

İşe bu Türk tarihini bu düşüncelerden dolayı Türkiye şivesine naklettim. Elde Çağatayca iyi bir sözlük olmadığından büyük zorluklarla karşılaştım. Baron Desmaisons tercümesi bazı yerlerde işi kolaylaştırmış ve o hakikaten bazen sağlıklı tercümeler yapmış olduğu halde bazen de ağır hatalara düşmüştür.

Eserde muterize içindeki kısımlar aslında olmayıp ilave ettiğim tafsilattır.

Bu kitap şu bölüm üzerine yazılmıştır:

1. Adem'den Moğol Han'a kadar,
2. Moğol Han'dan Çingiz Han'a kadar,
3. Çingiz Han'ın doğumundan ölümüne kadar,
4. Çingiz Han'ın üçüncü oğlu Ögedey, onun oğullarının ve Çingiz Han'ın diğer neslinden Moğolistan'da hüküm sürenlerin tarihi,
5. Çingiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han'ın evladından Transoxiane Maveräünnehir ve Kaşgar yurtlarında hüküm sürenlerin tarihi,
6. Çingiz Han'ın küçük oğlu Tuliy Han evladından İran yurdunda hüküm sürenlerin tarihi,
7. Çingiz Han'ın Uluğ oğlu Cuci Han neslinden Kıpçak'ta hüküm sürenlerin tarihi,
8. Cuci Han'ın beşinci oğlu Şeyban Han evladından Maveräünnehir, Kırım, Kazak ve Turan'da hüküm sürenlerin tarihi,
9. Şeyban Han evladından Harezmi'de hüküm sürenlerin tarihi.

Mart M. 1918, Kahire.

Doktor Rıza Nur

BİRİNCİ BÖLÜM

Adem'den Moğol Han'a Kadar²

İlk insan Adem, bin yıl yaşadı. Sağlığında zürriyetinden kırk bin kişi gördü. Vefatında Adem yerine oğlu Şis'i (Cheis) bıraktı. Şis peygamber oldu. Dokuz yüz on iki yıl yaşadı. O da ölürken oğlu Anouşi bıraktı. Anouşi dokuz yüz on iki sene yaşadı. Ölürken oğlu Kaynan'ı yerine bıraktı. Kaynan 840 yıl yaşadı. O da, ulu atası Adem'in yolunda yürüyüp oğlu Mehlaile'i yerine bıraktı. Bu zamanda Adem oğulları çoğaldığından Mehlaile Babil ülkesinde Sus (Sous) ismiyle bir şehir kurdu. Üstü örtülü evler ve etrafında köyler yaptırdı. Ondan evvel ev yoktu. İnsanlar dağlarda, mağaralarda ve ormanlarda oturlardı. İlk hüküm verip ahalie yeryüzüne yayılın, uygun yerler buldukça ekin ekip köyler yapın dedi. Mehlaile 920 yıl bu dünyada kaldı. O da ölürken oğlu Yared (Yard)'i yerine kodu. Bu da 960 yıl yaşadıktan sonra oğlu Ahnoh (Akhnokh)'u yerine bıraktı. Süryanice'de adı (Akhnokh) idiyse de insanlara din, hikmet ve tıp öğrettiğinden Araplar ona İdris dedi. Tanrı, Akhnokh'u o zamanki halka peygamber yaptı. Seksen iki yıl peygamberlik edip halkı doğru yola çağırdı ve nihayet Tanrı'nın emriyle Azrail gelip onu kanadının üstüne koyarak cennete götürdü. İdris'ten sonra oğlu Matusalah yerine geçti. Halka adaletle muamelede bulundu. Çok uzun yıllar yaşa-

2 Bu bölümü, uzun olduğundan, kısaltarak aldım. Diğer diğer bölümler ay-nendir. Hatta çok defa kitabın aynı tabirlerini alıp yanına açıklamalarda bulundum. (R.N.)

dıktan sonra oğlu Lamek yerine geçti. Lamek'in kaç yıl yaşadığı bilinmemekle beraber uzun bir ömür sürdü. Ölürken yerine oğlu Nuh'u bıraktı. Nuh 250 yaşında peygamber oldu, 700 yıl halkı hak dine çağırdı. Bu kadar zaman zarfında ancak erkek ve kadın seksen kişi iman etti. Nuh, bu duruma kızıp beddua etti. Cebrail gelip dedi ki; "Tanrı duanı kabul etti. Bütün yeryüzünü suya boğup halk boğulacak, sen bir gemi yap!" Nuh, hak Tanrı'ya iman edenlerle birlikte bir gemi yaptı. Sonra yerden su çıktı, gökten yağmur yağdı. Nuh uçan kuşlardan, ayağıyla yürüyen hayvanlardan birer çift aldı, seksen kişi ile gemiye bindi. Diğer canlı mahlûkatın hepsi boğuldu. Ondan sora Tanrı'nın emriyle sular çekildi. Gemi Musul civarında Cudi dağının üstüne oturdu. Altı ay on gün gemide kalmışlardı. Gemiden çıkıp dağın eteğine oturdular. Hepsi hastalandı. Nuh ile karısı, üç oğlu ve üç gelini iyileşti. Diğerlerinin hepsi öldü. Nuh her oğlunu bir yere gönderdi. Ham adlı oğlunu Hint yurduna, Sam adlı İran'a, Yafes adlı oğlunu kuzey kutbu tarafına. Nuh bunlara; "Adem oğullarından sizden başka kimse kalmadı, üçünüz üç yurttta türeyeceksiniz. Nesliniz çoğalınca o yerleri yurt kılıp oturunuz!" dedi. Yafes için kimisi peygamber oldu, kimisi olmadı der.

Yafes babasının emriyle Cudi dağından İtil (Volga) ve Yayık (Ural) suları yakalarına varıp iki yüz elli yıl oralarda oturdu, sonra vefat etti. Bunun sekiz oğlu vardı. Nesli çoğaldıkça çoğalmıştı. Oğullarının adları şunlardır: Türk, Hazar, Saklab, Rus, Ming, Çin, Kimari, Tarih³.

Yafes ölürken büyük oğlu Türk'ü yerine koyup diğer oğullarına: "Türk'ü kendinize padişah bilip onun sözünden çıkmayınız!" dedi. Türk'e Yafesoğlu lakabını verdiler. Türk pek bilgili ve akıllı idi. Babasının vefatından sonra birçok yerleri dolaşıp nihayet bir yeri hoş bulup orada oturdu. Bu gün oraya İsiğ-göl/

3 Söz konusu sekiz çocuğun adları, Rıza Nur'un sonradan kaleme aldığı başka bir eserde en büyüğünün adı Türk olmak üzere: Hazar, Saklap, Urus, Mink (Ming), Çin, Kotsin, Taif Köhne Arvili, tiingse (tanrı) ve Kozza Nur, *Türk Tarihi*, Hazırlayan: E. Kılıç, İstanbul 1978, C.I, s. 40.

Issigh-Koul derler. Çadırı ilk yapan padişah budur. Türklerde bu gün bile yaşayan adetler ondan kalmıştır.

Türk'ün dört oğlu vardı; Tutuk, Hakal, Barsacar ve Emlak idi.

Türk ölürken padişahlığı büyük oğlu Tutuk'a verdi.

Tutuk akıllı, kudretli, adil bir padişahı. Türklerin birçok adetlerini o icat etti. Acemlerin birinci padişahı Kivmaris ile hem asırdı. Bir gün ava çıkıp bir geyik vurdu, kebab edip yerken bir parça et yere düştü, eti yerden alıp yedi. Et çok lezzetli geldi. Orası tuzlakdı. Ondan sonra yemeklere tuz koydurttu. Bu suretle ilk tuzu o keşfetti. 640 yıl yaşadıkdan sonra öldü. Oğlu İlcehan yerine geçti, o da çok uzun süre padişahlık ettikten sonra öldü. Yerine oğlu Dibbakuy Han oturdu. "Dib" in manası taht yeri, Bakuy'inki il ulusu (memleket büyüğü) demektir. Çok yıllar, güzel günler görerek padişahlık etmiştir. Ondan sonra oğlu Kouyouk Han tahta çıktı, adaletle hüküm sürüp ölürken tahtını Alınca Han'a bıraktı. Alınca Han da çok sene saltanat edip nihayet o da halkın vardırıldığı yere vardı.

Nuh'tan Alınca Han'a kadar bütün Yafes evladı hak dinde idiler. Alınca Han zamanında memleket mamur ve halk zengindi. Özbeklerin bir deyişi vardır: "İt semirince sahibini kapar." O zaman onlarda bir adet vardı ki birinin bir oğlu, bir kızı, ağabey veya inisi (küçük kardeş) veya diğer bir kıymetlisi olsa onun heykelini (kourçak⁴) yapar, ondan saklardı. Ara sıra o kourçakı öpüp sevip okşayarak bu filanın sureti derlerdi. Yemeğin ilk lokmaları bu bebeğin önüne konurdu. Yüzlerini gözlerini bebeğe sürtüp önünde yere eğilirlerdi. İşte böylelikle haberleri olmaksızın putperestliği meydana getirdiler.

Alınca Han'ın iki oğlu vardı, ikiz doğmuşlardı. Büyüğünün adı Tatar, küçüğünün adı Moğol'du. Alınca Han yaşlanınca ülkesini bu iki oğlu taksim etti. Bu iki kardeş bütün ömürlerince hoş geçindiler. Evvela Tatar, sonra da Moğol Han'dan bahsedeceğiz.

4 Kurçak: Türkçe'de heykel, bebek anlamına gelmektedir. Bk. Rıza Nur, *Türk Tarihi*, C.I., s. 41.

Tatar Han birçok sene hüküm sürdükten sonra öldü. Yerine neslinden yedi kişi birbiri ardınca tahtına geçtiler. Tatar Han'dan sonra oğlu Buka Han geçip uzun müddet hüküm sürdü. Ondan sonra oğlu Yelence Han; Yelence Han'dan sonra oğlu Adlı Han geçip bir nice zevk ve sefadan sonra o da gitti. Yerine oğlu Atsız Han tahta çıktı. Ömrünü av ve savaşıla geçirdi. Ondan sonra Ordu Han padişah olup nice yıllar rakı ve kırmızı içip Hıta'yın kıymetli kumaşlarını giyip, derin ırmaklar geçip babasının gittiği yoldan gitti. Yerine oğlu Baydu Han geçti.

Baydu Han zamanına kadar Moğol ve Tatar padişahları arasında hiçbir anlaşmazlık yoktu. Moğol oğulları kendi ülkelerinde Tatar oğulları kendi ülkelerinde padişahlık ederlerdi. Baydu düşüncesiz ve hafifmeşrep bir gençti. Moğol oğullarına karşı harp açtı ve ülkelerine saldırdı. Bu savaşlar sırasında ecel gelip yakasından tuttu ve babasının yanına götürdü. Ondan sonra oğlu Sevinç Han padişah oldu. Bunun zamanında Moğol ve Tatar arasındaki anlaşmazlıklar o kadar alevlenmişti ki, bütün Amuderya (Araplar Ceyhun, Latinler Oxus derler)'nın suları dökülse sönmezdi. Ve daima Moğollar galip gelirlerdi.

Moğol Han'dan sonra Sevinç Han'dan bahsedeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

Moğol Han'dan Çingiz'in Doğuşuna Kadar

Mogol (Moğul, Mogoul aslında Monğ Ol'dur), avamın dilinde değişerek Moğol olmuştur. Mon, Türkçe kaygu demektir, ol'un manası ise sade dildir, yani Moğol, Monğol'dur⁵, kaygulu sade dil demek olur. Moğollar'dan dokuz kişi padişahlık etmiştir. Birincisi Moğol Han, sonuncusu İlhan'dır. Şerefü'd-Din Ali Yezidi Zafernâmesi'nin mukaddimesinde: "Türklerde her şeyi dokuz defa yapmak adettir, zira Moğol Hanları'nın adedi dokuzdur" der.

Moğol Han çok yıllar padişahlık etti. Dört oğlu oldu. Büyüğü Karahan, ikincisi Uzhan, üçüncüsü Kuz Han, dördüncüsü Kur (Fr: Kourhan)'dır. Ölürlen yerine Karahan'ı bıraktı. Karahan babasından sonra bütün memlekete padişah oldu. Şimdi adları Uludağ ve Küçük (Kıçık) Dağ olan Ar Dağ ve Kar Dağ'da yazı geçirirdi. Kış gelince Karakum'da Sir Suyu kenarlarında kışlardı. Karahan zamanında Moğollar hep kafir olmuşlardı, içlerinde bir tane bile hak Tanrı'yı tanıyan bulunmazdı.

OĞUZ HAN

Karahan'ın büyük karısından bir oğlu oldu. Aydan ve güneşten güzel olan bu çocuk; üç gün üç gece anasının memesi-

5 Fransızlar Mongol derler ki, aslı nasılsa öyle söylenir. (R.Nur)
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

ni emmedi. Her gece anasının rüyasına girer, “Hak dine gel! Gelmezsen sütünü emmem” derdi. Anası oğluna dayanamadı, Tanrı'nın birliğine iman etti. Çocuk meme emmeye başladı. Anası ne düşünüy, ne de hak dini kabul ettiğini hiç kimseye söyleyemedi. Çünkü Türk halkı Yafes'ten Alınca Han'a kadar Tanrı'nın birliğine iman ederlerken Alınca Han'dan beri Halk zengin olmuş, servete esir olmuştu. Tanrı'yı unutup bütün memleket kâfir oldu. Hele Karahan zamanından beri o derece küfre sapmışlardı ki baba, oğullarından birinin veya bir oğul babasının hak dinini kabul ettiğini işitse hemen öldürürdü. O zaman da Moğol adeti öyle idi ki oğlan bir yaşına varmayınca ad koymazlardı, oğlu bir yaşına basınca Karahan memlekete haber saldı ve bir ziyafet yaptı. Ziyafet günü Karahan çocuğu meclise getirdi, beylerine:

— Oğlum bir yaşına geldi, ne ad koyacağız?

Beyler cevap vermeden çocuk söze gelip:

— Benim adım Oğuz'dur.

Dedi. Bunun üzerine herkes hayran kalıp;

— Madem ki bu çocuk kendi adını kendi kodu, ona bundan güzel ad olmaz.

Dediler ve onu Oğuz adıyla tanıdılar. Artık falına bakıp dediler ki hiçbir çocuğun bir yaşında böyle söylediği görülmemiş ve işitilmemiştir. Bunu için uzun ömürlü, ulu devletli, bahtiyar ve geniş bir ülkeye malik olacaktır. Çocuk Allah, Allah diye bağırıyordu, lakin işitenler: “Bu çocuk ne dediğini bilmez” dediler. Çünkü Allah kelimesi; Arapça olup Moğollar analarından hiçbirisi bu Arapça kelimeyi duymamıştı. Cenab-ı Hak Oğuz'u veli yaratmış, adını gönlüne ve diline koymuştu.

Oğuz büyüyünce Karahan'ın inisi Öz Han, kızını karı olarak ona verdi. Oğuz karısına yalnızken:

— Seni, beni yaratan var. Adı Allah'tır. O'nu var bil ve bir bil, O'nun buyruğundan çıkma!

Dedi. Kız bunu kabul etmedi. Oğuz da ondan ayrı yaşadı ve hiç konuşmadı. Bir müddet sonra Karahan'a:

— Oğlun karısını sevmez ve evlendiğinden beri bir yerde yatmaz.

Dediler. Bunun üzerine ona Kuz Han'ın kızını verdi. Oğuz ona da hak olan Tanrıya tapmasını teklif etti, o da kabul etmedi. Oğuz ondan da ayrı yaşadı. Birkaç sene sonra ava çıkmıştı, dönüp gelirken yolu bir su kenarına düştü. Orada çamaşır yıkayan bir takım kadınlar gördü. Onların arasında amcası Kur Han'ın kızını da gördü. Birisini gönderse sırrı ifşa olur diye korkup kızı bir köşeye çağırdı ve and verdikten sonra:

— Babam bana iki kız alıverdi; fakat ben onları sevmedim. Sebebi; ben hak yolundayım, onlar kafirdir. Hak dine gelin dedim kabul etmediler. Eğer sen kabul edersen seni alırdım,” dedi.

Kız

— Sen ne yolda olursan ben de o yolda olurum, dedi.

Bunun üzerine Oğuz babasına söyledi. O da bu kızı büyük bir düğün yaparak Oğuz'a verdi. Oğuz onu çok sevdi. Böylece uzun seneler geçti.

Bir gün Oğuz uzak bir yere ava gitti. Karahan bütün karılarını ve gelinlerini davet etmiş, yemek yiyorlardı. Konuşurlarken haremine Oğuz Han'ın ilk karılarını sevmeyip sonuncusunu sevdiğinin sebebini sordu. Haremi:

— Ben bilmem, gelinler bilir, dedi.

Han gelinlerden sordu;

Büyük gelin:

— Oğlunuz bir Tanrı var dedi bizi de o yola götürmek istedi. Biz kabul etmedik. Üçüncü gelin kabul etti, onun için oğlunuz onu çok sever, dedi.

Bunun üzerine Karahan beyleri çağırıp bir meclis kurarak müzakere etti. Oğuz'un avda tutulup öldürülmesine karar verildi. Karahan adamlar gönderip ava çıkacağını ve çabuk gelmelerini hizmetçilerine bildirdi.

Oğuz'un küçük karısı da konuşulanları duydu. Hemen güvenilir bir adam gönderip clanları Oğuz'a bildirdi. Oğuz hemen yurda adamlar gönderip; “Babam asker topluyor, üzerime gelip

beni öldürecektir. Beni seven bana gelsin, onu seven ona gitsin,” diye haberler saldı. Ahalinin çoğu Karahan tarafına gitti ve azı Oğuz Han tarafına geçti. Karahan'ın inilerinin çok sayıda oğulları vardı. Hepsi Oğuz tarafına geçtiler. Bu, kimsenin aklına gelmezdi. Oğuz Han bunlara Uygur adını verdi. Uygur, Türkçe yapuşgur demektir. Yani sütün kerivatı ayrı iken yoğurt olunca nasıl birbirine yapışır birleşirse öyle gelip iki kollarıyla Oğuz'un eteğine yapıştıklarından ve imama uyulduğu gibi yani o yatar-sa yatıldığı, kalkarsa kalkıldığı gibi, bunlara Uygur yani uyan kimseler dendi.

İki taraf saf tertip edip savaştılar. Oğuz galip geldi. Ötekiler kaçtı. Cenkte Karahan'ın başına bilinmeyen bir taraftan bir ok gelip onu öldürdü. Oğuz Han babasının tahtına oturdu.

Oğuz, milleti hak dine davet etti. Gelenleri bıraktı. Gelmeyenleri öldürüp çocuklarını esir etti. Karahan'a tabi çok sayıda kabile vardı. Bundan başka, yine ayrı padişahları olan birçok kabile vardı. Bunların küçükleri bir büyük kabilenin etrafına toplandılar. Karahan'ın hak dinini kabul eden kabileleri Oğuz Han'a tabi oldu. Kâfirlikte kalanlar ise başka hanlara tabi oldular.

Oğuz Han her sene Moğol ilindeki hanlarla savaşır ve galip gelirdi. Nihayet hepsini ele geçirdi. Oradan kaçıp kurtulanlar Tatar Hanı'na sığındılar.

Tatarlar o zamanlar Corcit yakınlarında oturlardı. Corcit denen yer büyük bir yer olup köyler, şehirler vardı ve Hitay'ın kuzeyindeydi. Hintliler ve Tacikler oraya Çin derler. Oğuz han bu yurdun üzerine yürüdü. Tatar Han'ı da büyük bir askerle Oğuz Han'ı karşıladı. Oğuz Han galip geldi ve o kadar ganimet aldı ki yükletecek hayvan bulamadı. Orada bir hünerli kimse vardı, bir araba yaptı. Diğerleri de onun gibi araba yapıp malları yüklettiler. Arabaya kanık dediler (bizim Anadolu'da da kağrı derler, iki tekerlekli bir cins arabadır). Evvelce arabanın ne kendisi, ne de adı yoktu. Kanık denmesinin sebebi yürürken “gank, gank” etmesidir. İcat eden adama da Kanklı adını verdiler Kanklı kabilesi bunun neslindendir.

Oğuz Han yetmiş iki yıl Moğollar ve Tatarlar ile savaştı, yetmiş üçüncü senesi hepsini hak dine getirip itaate aldı. Bundan sonra Hıtay, Corcit, Tacikler'in Tibet dedikleri Tangut ve Karahıtay'ı aldı. Karahıtay geniş bir memleket olup ahali Hintliler gibi siyahtır ve Moğolistan'dan başlayıp Hindistan'la Hıtay arasında güneye doğru uzanıp muhit denizine dayanır. Bu deniz kenarındaki yüksek dağlarda birçok kabileler vardı.

Bunların padişahının adı İtbarak idi Oğuz Han İtbarak Han üzerine yürüdü. İtbarak Han galip geldi. Oğuz Han kaçtı. Savaş meydanında akan iki büyük ırmağın arasına sığınıp kaçan ordusunu topladı.

O zamanlar büyük padişahlar nezdinde adet idi ki uzak bir cenke giderken karılarını da beraber alırlardı. Növker⁶ (zabit, hizmetçi)leri de böyle yaparlardı. Oğuz Han'ın bir beyi de karısını alıp gelmişti, cenkte öldü; fakat karısı kaçıp ordugâha geldi. İleri derecede hamile olduğundan gelir gelmez doğum sancısı tuttu. Ortalık çok soğuk ve barınacak bir yer yoktu. Çürük bir ağacın içine girip burada bir oğlan çocuğu doğurdu. Oğuz'a haber verdiler. Oğuz:

— Bunun babası bizim hizmetimizde öldü. Tasasını çeken yoktur. Benim oğlum olsun.

Dedi ve adını Kıpçak koydu. Eski Türk dilinde Kıpçak içi boş ağaç demektir. Bugünkü şive ile içi oyuk ağaca çıbçak derler, zamanla kaf, çe'ye dönüşmüştür.

Kıpçak Oğuz'un yanında büyüdü. Delikanlı olduğu vakit Uruslar, Ulaklar, Macarlar ve Başkurd'lar henüz hâkimiyet altına alınmamışlardı. Oğuz Han, Kıpçak'a lüzumu kadar asker ve növker verip Don (Tin) ve İtil ırmakları cihetine yolladı. Kıpçak orada üç yüz sene hüküm sürdü. Bütün Kıpçak ili onun neslin-dendir.

6 Nöger (Növker): Zabit, padişah hadimi demektir. Bütün Azerbaycan'da hizmetçi makamında kullanılmakta ve "növker" şeklinde telaffuz edilmektedir. Bk. Rıza Nur, *Türk Tarihi*, C.I.s. 48.

Oğuz Han'dan Çingiz Han'a kadar yani dört yüz sene Yayık, İtil ve Tin civarında hüküm sürdüler. Buralarda onlardan başka halk yoktu, bu sebepten oralara Deşt-i Kıpçak derler.

Oğuz Han İtbarak'a mağlup olduktan on yedi yıl sonra tekrar üzerine varıp savaştı ve yenip İtbarak Han'ı öldürdü, yurdunu aldı ve halkını hak dine getirdi. Gelmeyenleri kesip çocuklarını esir alarak yurduna döndü.

Oğuz Han'ın Turan ve Hindistan'a Yürüyüşü

Oğuz Han, Moğol ve Tatar askerini toplayıp Telaş ve Siram'a geldi. Taşkent, Semerkant ve Buhara padişahları saf yapıp savaşılmaya cesaret edemediklerinden büyük şehirlerle müstahkem kalelere sığındılar. Siram ve Taşkent'i Oğuz Han bizzat muhasara ve zapt etti. Türkistan'a, Andican'a oğullarını yolladı. Onlar da altı ayda oraları alıp babalarının yanına döndüler. Buralara valiler koyduktan sonra Oğuz Han; Buhara, Belh ve Semerkant'ı aldı. Valiler tayin etti. Belh; İslâm kaynaklarında Kubbetü'l-İslâm, Ümmü'l-Bilad, Cennetü'l-Arz, Hayru't-Turab namıyla meşhurdur. Sonra Gur (Ghour) ülkesine yürüdü. Bu son sefer kış mevsiminde olmuştı. Dağlar karla örtülü idi ve askerler güçlükle yürüyordu. Han kimsenin arkada kalmamasını emretti. Bu şekilde ilerleyip oraları da aldı.

Yaz gelince askerini saydı. Eksikti sebebini sordu. Bilen yoktu. Eksikler bir müddet sonra gelip Han'ın huzuruna çıktılar. Han nerede olduklarını sordu. Onlar da:

— Arkadan geliyorduk. Bir gece çok kar yağdı. Geçmedik, orada kaldık. Atlarımız ve develerimiz öldü. Bahar olunca yaya olarak geldik.

Dediler. Oğuz'un emriyle onlara Karlık adını verdiler. Karlık kabilesi bunların neslidir. Bundan sonra Kabil ve Gazne'yi aldı. Sonra Keşmir üzerine yürüdü. O esnada Keşmir'de Yağma adında bir padişah vardı. Keşmir'in büyük ırmakları ve yüce dağları çok olduğundan onlara arka verip itaat etmedi. Bir yıl savaş oldu, iki taraftan çok kimse öldü. Nihayet Oğuz Han,

Keşmir'i de alıp Yağma'yı öldürdü, askerini katletti. Bir müddet orda oturduktan sonra Bedhişan üzerinden Semerkant'a geldi ve oradan Moğolistan'a dönerek varıp evine geldi.

İran, Şam (Suriye) ve Mısır Üzerine Seferi

Bir yıl yurdunda durduktan sonra milletine İran üzerine yürüyeceğini, birkaç sene sürecek bir tedarik görmelerini emretti. İkinci senesi yola çıkıp Telaş şehrine vardı. Han ordusunun sonuna mahsus adamlar koymuştu ki yorgun, aç ve yolunu şaşırان (adaşan) olup kalanları orduya yetiştirip getirsinler. Birgün bunlar ailesiyle beraber buldukları bir adamı alıp Han'a getirmişlerdi. Han ondan arkaya niçin kaldığını sordu. O da şöyle cevap verdi:

— Zahiiremin azlığından askerin gerisinden gelirdim. Eşim hamileydi, doğurdu açlıktan anasının sütü çocuğuna yetmiyordu. Böylece yürüyorduk. Bir çayın kenarında gördüm ki, bir çakal bir sülünü yakaladı. Bir ağaçla çakala vurdum, sülünü bırakıp kaçtı. Sülünü alıp kebab edip kadına veriyordum. Arkadan bıraktığınız kişiler tesadüf edip (yolukmak) beni size getridiler.

Han ona at, azık ve mal verip ordu ile gelmemesini söyledi ve ona kal-aç dedi. Halaç denilen kabile onun neslidir. Maveräünnehir, Horasan ve Irak'ta Kalaçlar'dan çok bulunur. Maveräünnehir'de Aymak'lara tabidirler.

Oğuz Han, Telaş'tan Semerkant ve Buhara'ya gelip Amu suyundan geçip Horasan'a vardı. O esnada İran yurdunda büyük bir padişah yoktu. Givmeres ölmüştü. Huşeng'i henüz padişah etmemişlerdi. Arab'ın tavaif-i mülûk dediği şey hüküm sürerdi, yani her ilde bir töre (prens) vardı. Türkler bu hale "ev başına Karahan" derler ki her evde bir adam handır demektir. O esnada İran'ın hali böyleydi. Oğuz Horasan'ı aldı. Ondan sonra Irak, Azerbaycan, Ermenistan ve Şam'ı Mısır'a kadar aldı. Bu memleketlerin bir kısmını cenkle aldı, bir kısmı harpsiz itaat ettiler.

Oğuz Han Suriye'deyken bir gün gizlice bir növker (zabit) yine bir altın yay ile üç ok verdi:

— Doğuya git! Henüz insan ayağı basmamış bir yere yayı göm; fakat bir ucunu dışarıda bırak! Sonra batıya dön! Yayı gömdüğün gibi okları da orada göm.

Dedi. O zabıt emri ifa edip geldi bir yıl sonra üç büyük oğlu Gün, Ay ve Yıldız'ı çağırıp dedi ki:

— Ecnebi bir ülkeye (bir yad yurda) geldik. İşim çok, avlanmaya vaktim yok. Şarktaki çölde av çokmuş. Növkerlerinizi alıp oraya gidin, avlanıp gelin.

Bunlardan sonra adları Gök, Dağ ve Deniz olan üç küçük oğlunu çağırıp onlara da aynı sözleri söyledi ve batıya yolladı. Bir nice günden sonra büyük oğulları bir altın yay ve birçok av ile, küçükleri üç altın ok ve birçok av ile geldiler. Oğuz Han bu av etlerine daha birçok etler ilave edip bir ziyafet verdi. Yay ve okların bulunmasını tabir ettirdi ve onları oğullarına verdi. Üç büyük oğlu yayı üçe kırıp birer parçasını aldılar. Küçüklerin her biri de bir ok aldılar.

Oğuz Han fethettiği memleketlerde birçok seneler oturup düşmanlarını yok ve dostlarını memnun ettikten sonra Seylab'dan Mısır'a kadar uzanan bu ülkelere valiler koyup yurduna döndü.

Oğuz Han'ın Yurdunda Şenlik Yapması

Evlatları ve ordusuyla sağ salim döndükten büyük bir şenlik (toy) hazırlamalarını emretti. Büyük bir çadır yaptırıp her direğinin başını altın kaplattı, yakut, safir, zümrüt, firuze ve incilerle süsledi. Bu çadırı vasf için şu şiiri söylediler:

Bir ev dikti altından ol şehriyar

Kim ol evden felek evi kıldı ar,

Dokuz yüz deve (yılkı), dokuz bin koyun (koy) kesdi (öldürdü),

Gün (Bulgar) de doksan dokuz havuz kıldurdi,

Dokuzuna arak, doksanına kırmızı doldurtdu,

Barça (hep) növkerlerin çağırıp kılurtdu (getirtti)⁷.

Altı oğluna çok öğütler verip, yarar bilgiler ve biligler öğretti, şehir ve ülkeler verdi. Oğulları ona hakiki evlatlık yapmışlar, savaşlarda kuvveti olmuşlardı. Bundan sonra növkerlerinin yararlık göstermiş olanlarına köyler, şehirler ve sığırlar verdi. Oğuz Han oğullarına:

— Siz üç büyük oğlum, Altın yay bulup getirdiniz ve kırıp bozarak paylaştırdınız. Sizin adınız Bozok olsun ve neslinize de Bozok desinler. Siz küçükler, üç ok buldunuz, sizin ve neslinizin adı da Üçok olsun. Bu ve yay bulunması insandan değil, Tanrıdandır, öyle emretti. Bizden evvel geçen milletler yayı padişah alameti bilirler ve okları da padişahın elçisi saydılar. Çünkü yay oku hangi tarafa yollarsa o tarafa gider, yani padişahın elçisi gibidir. Size emrediyorum. Ben ölünce yerime büyük oğlum Gün geçsin onun da yerine geçecek olanlar içlerinde tahata layık biri bulundukça daima ve dünya durdukça Bozoklar'dan seçilsin. Diğer Bozoklar onun sağında otursun. Üçoklar da sol olsunlar ve kıyamet gününe kadar növkerliğe razı olsunlar”.

Oğuz Han yüz on altı yıl padişahlık edip Hak rahmetine gitti.

7 Rıza Nur, başka bir eserinde bu şiiri aslına uygun şive ve imla olduğu kaydını düşerek şöyle belirtmiştir:

“Bir iv tiki altundın ol Şehriyar

Kim ol ivden felek ivi kıldı ar.

Tukuz yüz ylık ve tokuz ming koy öltürdü.

Bulgaridin toksan tokuz havuz kıldırđ.

Tokuzağa vak, toksaniğa kımız toturtdu.

Darça Növkerlerin çakrıb kılurttu”.

Bu şiiri bizim şiveye göre de şu şekilde sadeleştirmiştir:

“Bir çadır dikti (kurdu) altından ol Şehriyar

Ki o çadırdan felek çadırı kıldı ar,

Dokuz yüz at, dokuz bin koyun kestirdi,

Deriden doksan [dokuz] havuz yaptırdı.

Dokuzuna rakı, doksanına kımız doldurttu.

Bütün [e]tbâmı (zâbit ve hidam) çağırıp getirtti.” Bk. Rıza Nur, *Türk Tarihi*.

C.I, s. 48.

GÜN HAN

Oğuz Han veziri Uygur ak sakallarından (ayan) birinin oğlu İrkil Hoca adında biriydi. Oğuz han oluncaya kadar hep veziri ve vekili İrkil Hocaydı. Bu zat akıllı, çok alim bir zattı. Gün Han da onu vezir yaptı ve ölünceye kadar İrkil Hoca'nın sözünden çıkmadı. İrkil Hoca uzun ömür sürdü.

Bir gün Gün Han ile yalnızdı, ona:

— Baban yüz on altı yıl hüküm sürdü. Kılıç çalıp nice yurtlar açıp (fethedip) sizin hükmünüz altına kodu. Siz altınız ve sizden doğacaklar, hep bir ağız olur ve iyi geçinirseniz bu ülkeler daima elinizde kalır. Eğer aranızda niza zuhur ederse, değil bu fethedilen yerler, hatta atadan kalıp duran yurtlar da elden çıkar, malınız hatta canınız gider.

Gün Han:

— Babama siz nasihatler, akıllar verirdiniz. Siz benim babam yerindesiniz. Siz neyi hoş görürseniz ben onu yaparım.

İrkil Hoca:

— Babanız size çok şeyler bıraktı, siz altı kişisiniz ve her birinizin dört oğlu var. Demek ki hepiniz otuz şehzadesiniz. Beni korkutan bir şey var ki; o da dünya malının aranızda fesat sokmasıdır. Ben sürü ve mal, bütün serveti onlara vereceğim. Ad, lakap ve mührü sahip olarak onlar da mümtaz olsunlar. Paylarını alınca aralarında niza çıkmaz. Aranızda savaş ve haksızlık olmaz. Nesilleri de daima hak yolunda yürürler.

Gün Han, Erkil Hoca'nın sözünü kabul etti. Büyük bir kurtay kurdu. Büyük küçük herkesi toplandı. Oğuz Han'ın bıraktığı serveti, ülkeleri büyüklere çok, küçüklere az miktarda olmak üzere şehzadelere taksim etti. Nikahlı karılarından doğan bu otuz dört şehzadeden başka odalıklardan olma birçok çocuk da vardı. Onlara da layık olabilecek şeyler verildi. Sonra Oğuz Han'ın yaptırdığı altın evi diktirdi. Bunun sağ ve solunda altışar ak çadır kurdurdu. Sağ tarafa kırk kulaç boyunda bir ağaç diktirdi. Bunun başına da altın bir top taktırdı. Sol tarafa da yine

aynı şekilde bir ağaç diktirip onun başına da gümüş bir top taktırdı. Sürerken ok ile altın topa, üç oklar da aynı şekilde gümüş topa nişan aldılar; vuranlara mükafat verdi. Gün Han da babası gibi dokuz yüz deve, dokuz bin koyun kesip deriden yapılmış dokuz havuza rakı ve doksan havuza kırmızı doldurtup büyük bir ziyafet verdi. Kırk gün kırk gece eğlence düzenlendi.

Oğuz Han'ın Oğul ve Torunlarının Adları

Oğuz Han'ın altı oğlu ve bunların her birinin dörder oğlu vardı. Bunlardan başka odalıklardan olma oğulları da vardı. Gün Han'ın çocuklarının adları; Kali, Bayat, Alka Evli ve Kara Evli'dir. Ay Han'ın çocukları; Yazır, Bayır, Dodurga, ve Doka'dır. Yıldızhan'ın çocukları; Avşar, Kırnık, Begdili ve Karkın'dır. Gökhan'ın çocukları; Bayındır, Baceni, Çavuldar ve Çepni'dir. Dağhan'ın oğulları ise; Salur, İmer, Alayuntlu ve Öğer idi. Oğuz Han'ın bu altı oğlunun her birinin odalıklardan da dörder oğlu vardı. Ancak bunlardan hangilerinin hangi babaya ait olduğu bilinmemektedir. Bunların isimleri de şunlardır; Gene, Göne, Torbath, Gerayıl, Sultanlı, Oklu Göklü, Suçlu, Herasanlı, Yurtçu, Camcı, Torumcu, Kumi, Surki, Korcik, Soracık, Kazkut, Kırgız, Tekan, Lala, Merde, Şoy ve Sayır'dır.

Oğuz Han'ın Torunlarının Adlarının Manaları

Kali, muhkem; Bayat, devletli; Alka Evli, muvafık; Kara Evli, çadırıyla beraber gezen; Yazır, kabile reisi; Bayır, önüne geleni devirir; Dodurga, ülke zapt eder ve zapt ettiği yerleri muhafaza etmesini bilir; Döğer, degirmi; Avşar, işini çabuk yapan; Kırnık, kuvvetli; Begdili, sözü muteber; Karkın, besleyen; Bayındır; herkese yedirip içiren; Baceni, gayretli; Çavuldar, namuslu, nam sahibi; çepni, bahadır, yiğit; Salur, kılıçlı; İmer; zenginler zengini; Alayuntlu; ala atlı; Örgir, iyi işler gören; İğdir; ulu; Begduz, hizmetkâr; Ava, büyük makam sahibi; Kanik, kıymetli demektir.

Gün Han yetmiş yıl hüküm sürdükten sonra Ay Han'ı yerine oturtup vefat etti.

AY HAN

Ay Han; iyi, adil, alim ve sert bir padişah idi. Babasının ve ağabeyinin öğütlerine uydu ve onların yolundan yürüdü.

YILDIZ HAN

İyi bir padişahı. Ay Han'ın torunu veya ikizi, yahut yakın akrabası olup olmadığı bilinmiyor. Ay Han'ın Yıldız adlı bir inisi var idiyse de Ay Han'dan sonra padişahlık eden o değildir. Uzun süre padişahlıktan sonra ölürken tahtını oğlu Menkli'ye verdi.

MENKLİ HAN

Bu da iyi bir padişahı. Uzun süre yaşadı. Nice et yedi, kırmız içti ve nice kakım ve ziblin kürk giydi. Ayhan ve Günhan gibi güzellerle yattı. İri, kuvvetli ve yel gibi koşan atlara binip gönlünün istediği yerlerde gezdi.

DENİZ HAN

Menkli Han'ın yerine Deniz Han geçti. Bu da uzun süre padişahlık yaptı ve uzun yaşadı. İhtiyarlığında tahtını oğlu İl Han'a verip kendisi Tanrı'ya ibadetle meşgul oldu.

İL HAN

İlhan Moğol iline padişah olduğu zaman daha önce belirtildiği gibi Tatar hanlarının dokuzuncusu Sevinç Han, Tatar ilinde hüküm sürüyordu. İkisi bir çağda idi. Aralarında çıkan savaşlarda İlhan hep galip gelirdi. Sevinç Han, Kırgız Hanı'na birçok hediyelerle adamlar gönderip türlü vaatlerde bulunarak onu kendi tarafına çekti. O vakitler oralarda ahali çoktu ve bunların içinde en kalabalık olan kabile Moğol kabilesi idi. Ne zaman

bir savaş olsa bir hücumla düşmana karşısında galip gelirdi. Bütün Türk illerinde Moğol oku düşmeyen, sözü yetmeyen bir yer yoktu. Bundan dolayı hiçbir kabile Moğol'u sevmezdi. Diğer kabilelere de elçiler gönderip onları da Kırgızlar gibi kazandı ve birleşmek üzere randevu verdi. Moğollardan üç adam geldi. Hepsi birleşti ve Moğol üzerine yürüdüler. Moğollar çadır ve sürülerini bir yere toplayıp etrafına hendek kazdılar ve beklediler. Sevinç Han geldi. Savaş başladı ve on gün sürdü. Moğollar galip geldi. Sevinç Han bunun üzerine bütün han ve beyleri toplayıp durumu değerlendirdi ve :

— Biz bunlara hile yapmazsak halimiz haraptır, dedi.

Ertesi günü çadırlarını kaldırıp sığır, koyun ve at gibi hayvanlarını ve bir takım ağırlıklarını bırakıp kaçtılar. Moğollar bunları kudretsiz kalıp kaçıyor zannederek arkalarından yürüdü. Tatarlar dönüp savaştı. Bu sefer Moğollar mağlup oldu. Ordugâhlarına gelinceye kadar onları kestiler. Ordugâhlarını ve mallarını ele geçirdiler. Moğolların çadırlarının hepsi orada olduğundan Moğollardan bir aile bile kurtulmadı. Büyüklerini kılıçtan geçirdiler, küçüklerinin her birini bir kişi esir olarak aldı. Kalanlar efendilerinin kabilesinin adını aldılar. Bu şekilde dünyada Moğollardan eser kalmadı.

Kıyan ve Nokuz'un Ergenekon'a

Çekilip Birleşmeleri

Sevinç Han, Moğol'u yağmaladıktan sonra memleketine dönmüştü. İlhan'ın oğulları bu muharebede ölmüşlerdi. Ancak en küçüğü olan Kıyan kalmıştı. Kıyan o sene evlenmişti. İlhan'ın inisinin oğullarından biri olan Nokuz da henüz o sene evlenmişti. Bunların ikisi de aynı bölükten olan iki adama düşmüşlerdi. Muharebeden on gün sonra bir gece atlanıp karılarıyla beraber kaçtılar. Muharebeden evvel ordu kurdukları yere geldiler. Düşmandan kaçıp dört türlü mal (deve, at, öküz ve koyun) buldular. Hasbihal edip:

— Burada kalsak, bir gün olur düşmanlarımız bizi bulur. Bir kabileye gitsek etrafımız hep düşman kabilesi. En iyisi dağlar arasında hiç kimsenin daha yolu düşmemiş bir yere gidip oturalım.

Dediler ve sürülerini alıp dağlara doğru yürüdüler. Yabani koyunların yürüdüğü bir yoldan tırmanarak yüksek bir dağın boğazına vardılar. Oradan tepeye çıkıp diğer yanına indiler. Çevreyi iyice incelediler, gördüler ki; geldikleri yoldan başka yol yok ve o yol da öyle bir yol ki, bir deve ve bir keçi bin güçle yürüyebiliyordu. Eğer biraz ayağı sürçse düşer parça parça olurdu. Vardıkları yer geniş ve uçsuz bucaksız bir ülke idi. İçinde akarsular, kaynaklar, türlü otlar, çayırlar, meyveler ve türlü türlü av hayvanları vardı. Bunu görünce tanrıya şükür ettiler.

Kışın mallarının etini yer, derilerini giyerler, yazın da sütünü içerlerdi. Buraya Ergenekon adını verdiler. Ergenekon'un manası bir dağın zirvesi demektir. Orası da dağın en yüksek yeri idi.

Burada Kıyan ve Nokuz'un oğulları çoğaldı. Kıyan'ın oğulları ötekininkinden fazla oldu. Kıyan'ın oğullarına Kıyat, Nokuz'un oğullarının bir kısmına Nokuzlar, bir kısmına da Dorlukin dediler. Kıyan; dağdan şiddetle inen sel demektir. İlhan'ın oğlu güçlü ve tez bir adam olduğundan ona bu ismi vermişlerdi. Kıyat, Kıyan'ın çoğuludur. Bu iki kişinin nesilleri uzun bir süre Ergenekon'da kaldılar. Çoğaldıkça çoğaldılar. Kabileler meydana geldi. Her aile uruk namıyla bir umak teşkil etti.

Umak evsi, sungak demektir ki Türkler birine "Hangi umaktasın?" derler. "Hangi ırktansın?" demezler.

Dört yüz sene sonra kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldı ki artık oralara sığmadılar. Bunun üzerine müzakere ettiler ve;

"Babalarımızdan işitirdik ki, Ergenekon'un dışarısında geniş ve güzel bir memleket varmış, atalarımız orada otururlarmış. Tatar baş olup başka kabileler bizim okumuzu kırıp yurdumuzu almışlar. Artık Tanrı'ya şükür, düşmandan korkarak dağda kapanıp kalacak halde değiliz. Fir yol bulup, bu dağdan

küçük çıkalım. Bize dost olanla görüşür, düşman olanla dövüşürüz” dediler.

Herkes bu fikri beğenip yollar aradı. Ancak bir yol bulamadılar. Bir demirci;

“Ben bir yer gördüm, orada demir madeni var. Zannedersen bir kattır. Eğer onu eritirsek yol buluruz” dedi.

O yeri gidip gördüler ve demircinin sözünü uygun buldular.

Millete odun ve kömür vergisi saldılar. Herkes vergisini getirdi. Bir sıra odun, bir sıra kömür olmak üzere dağın böğründe ki çukura istif ettiler. Dağın tepe ve diğer yanlarına da odun ve kömür yığıldıktan sonra deriden yetmiş körük yapıp yetmiş yere kurdular; ateşleyip hepsini birden körüklediler.

Tanrı'nın kudretiyle demir eriyip yüküyle bir deve geçecek kadar bir yol açıldı. O ayı, o günü, o saati belleyip dışarı çıktılar. İşte o gün Moğollarca bayram sayıldı. O tarihten beri bu kurtuluş günü Moğollar bayram yaparlar. O gün bir demir parçasını ateşte kızdırırlar. Demir kıpkırmızı olunca evvela han bir maşa ile demiri tutup örsün üstüne kor ve çekiçe vurur. Ondan sonra bütün beyler aynısını yaparlardı. Bu güne çok itibar edip:

“Zindandan çıkıp ata yurduna geldiğimiz gün” derler.

Ergenekon'dan çıktıkları zaman Moğolların padişahı Kıyan neslinden ve Korlaş urukundan Börtaçına idi. Bütün kabilelere elçiler göndererek Ergenekon'dan çıkıp geldiğini bildirdi. Kabilelerin bazıları memnun oldu. Bazıları da memnun olmadı. Özellikle Tatarlar bunların üzerlerine yürüdüler. Saf bağlandı, savaş oldu. Moğollar galip gelip Tatarların büyüklerini kılıçtan geçirdiler. Küçüklerini esir ettiler. İşte dört yüz yıl sonra böylece intikamlarını aldılar. Mallarını zapt ettiler ve anayurdunda oturdular.

O yurttan oturan Türk kabileleri içinde Tatarlardan çoğu, Doğuşlusu ve Kutlusu yoktu. Moğollar onları kırdıktan sonra artık en kuvvetli Moğollar oldu ve bütün kabilelere baş oldular. Hatta bir kısmı Moğol uruğundan olmadığı halde “Moğoluz” diyerek gelip Moğollarla birleştiler.

MOĞOL VE SAİR TÜRKLERİN ASLI, İSİM VE LAKAPLARI

Kazvinli Hoca Reşid⁸ der ki; “İran’da hüküm süren Cengiz Han neslinden ilk Müslüman olan Cengiz han oğlu Hülâgû Han oğlu Abaka Han oğlu Argun Han oğlu Gazan Han’dır. Gazan Han tahta çıkınca payitaht olarak bir yer tayin etti. Beni yanına çağırıp kendisine vezir etti. İran melikinin idaresini bana teslim etti. Bir yıl sonra bana dedi ki;

“Tanrı’ya şükür biz Müslüman olduk. Ceddimiz Hülâgû Han’ın, Moğolistan’dan geldiğinden beri iki üç nesil geçti. Bizden sonra gelecekler Moğol dilini, adetlerini, uruk ve yurtlarının isimlerini unutacaklardır. Moğolistan’da pek çok iller vardır. Bunların üzerine güzel bir eser yaz, hepsini topla!” Ben bu büyük işi yapamayacağımı söyledim. “Yok bu işin üstesinden ancak sen gelirsin. Bizde Moğol diliyle yazılmış kitaplar var. Yazılmayan bazı olayları hatırlayan ihtiyarlar da mevcut” dedi. Ve eski Moğol şivesini bilen beş kişiyi de yanıma gönderdi. Bu devre Han’ın sarayında bir büyük bey vardı. Adı Polat, lakabı Çinsang Bahadır idi. Han bana; “Bu zamanda Moğol’un aslını, neslini senden iyi bilen yoktur. Hem Moğol dilini bilirsin, hem de okursun. Sen de bu işe bak!” dedi. İşte bu bey başlarında olduğu halde o altı kişi lazım gelen şeyleri topladılar. H.702 M.1301’de Câmiü’t-tevârih ismini verdiğim bu eseri bitirdim.”

İşte ben bu eserimi yazarken Câmiü’t-tevârih elimdedir. Bundan başka Cengiz-nâme namıyla on yedi kitabım daha var. İşte bunlarla Şecere-i Türkî’yi yazdım. Bu eser yazılalı 372 sene olmuştur. Elde yirmi - otuz nüshası var. Kitabın hepsi de hat-

tatlar tarafından yazılırken birçok tahrifata uğramıştır. Bu tarihteki dağ, çay, yer ve insan isimleri ya Moğolca, ya Türkçedir. Bu nüshaları kopya edenler hep Acem veya Tacik idiler. Hiç biri Moğolca'yı veya Türkçe'yi bilmezler. Öyle Moğol isimleri vardır ki bir Acem'e, bir Tacik'e on gün öğretsen yine dili dönmez. O halde nasıl olur da bu kitabı doğru kopya ederler. Ben Türk ve Acem dillerini çok iyi bilirim. Zannederim ki Türk de, Tacik de benim kadar bu lisanları bilen bir kişi yoktur. Bundan başka Kalmuk'a gidip bir sene oturdum. Moğol'un dilini, adetlerini iyice öğrendim.

Bu kitabı herkes anlasın diye Türkçe yazdım. Çağatay Türkçesiyle, Arapça veya Farsçadan bir kelime koymayıp, o kadar sade yazdım ki beş yaşındaki bir çocuk bile anlar. Ecel izin verirse bu eseri bir de Farsça olarak yazacağım.

Evvela Moğol olmayan uruklardan sonra Moğollardan bahsedeceğim:

Türk uruklarından evvela il teşkil eden beş uruktur. Oğuz Han bahsinde söylediğimiz gibi bunlar; Uygur, Kanklı, Kıpçak, Kalaç ve Karlık'tır.

Karlıklılar

Oğuz Han oğulları Türkmen'den ayrılıp Maveräünnehr ve Horasan'da oturdular. Kıpçaklar; Don, Volga ve Ural taraflarında. Kanklılar evvela Türkmenlerle beraber idiler. Türkmenler her tarafa yayılınca İsik Göl ve Çotlaş sularının kenarlarında oturdular.

Örgenç padişahlarından Tekeş Han, Kanklı kabilesinin büyüklerinden birinin Türkan adındaki kızıyla evlendi. Sultan Muhammed Harezmsah bu kızıdan dünyaya geldi. Sultan Muhammed büyük bir padişah idi. Ülkesi bir uçtan Hindistan'a, bir uçtan Andican ve Türkistan'a, diğer ucundan Arabistan'a ve Rum'a varırdı. Örgenç payitaht idi. Türkan Hatun'un bütün akrabası Sultan'ın yanına gelip Müslüman oldular ve Han'ın hizmetinde kaldılar. Türkan Hatun'un Humar Tekin adında bir

ağabeyi vardı, o da gelip Müslüman oldu. Sultan ona Örgenç'in valiliğini verdi. Ondan sonra Türkan'ın küçük amcasının İnalıcık namındaki oğlu da gelip Müslüman oldu. Ona da bütün Türkistan vilayetini verdi ve ona Gayir Han denilmesini emretti. Ondan sonra da Kanklı'da Gök adında mühim bir adam vardı, o da gelip Müslüman oldu, ona Gök Han ismini ve Buhara'yı verdi.

Sultan Muhammed'e Kanklı'dan elli altmış bin adam gelip növker oldu. Ancak on bin aile Çutlaş'da kaldı. Lakin Cengiz Han gelip yurtlarını aldı, hepsini kırdı, Kanklı'dan hiç kimse kalmadı. Öteye beriye dağılanlar ancak uzun zaman sonra toplanıp bir kabile teşkil edebildiler.

Karlıklar

Bunlar Moğolistan'ın yüksek dağlarını yurt etmişlerdi. Ziraat ve hayvancılıkla uğraşırlardı. İçlerinden iyisini padişah yaparlar, o ölünce yerine yine öyle birini başa geçirirlerdi. Bunlar kalabalık değildi. En çok oldukları zaman iki bin çadır kadardılar. Dört bin (dört yüz olacak) yıl orada oturduktan sonra Cengiz Han, Moğol iline padişah olup bütün urukları itaat altına alınca bunlara da Kubilay Noyan denilen Barlas'ı elçi gönderip kendisine tabi olmalarını bildirdi. O vakit Karlık'ta padişah Arslan idi. Arslan Han, kızıyla beraber daha birçok hediyeler alıp Kubilay Noyan'la beraber Cengiz Han'a geldi. Hediyelerini verip ölünceye kadar kulluk edeceğine yemin etti. Cengiz Han da ona kendi ailesinden bir kız verdi ve yerine gönderdi. Cengiz Han beylerine; "Artık buna nasıl Arslan Han denir, onun adı Arslan Sirak olsun!" dedi. Moğol lisanında Tacik'e Sirak derler.

Uygurlar

Uygur demek; yapışır, birleşir (yapışgur) demektir. Nitekim süt için oydi derler ki sebebi taze süttten yağ zerrecikleri ayrı ayırdır. Pıhtılaşınca bir birine yapışır ayrılmazlar. Aynı şekilde imama uydum derler, bu da imam otursa oturup, kalksa kalktığındandır (uymaya Anadolu'da yoğurt hakkında uyunmak derler).

Rivayet olunur ki Moğolistan'da iki yüce dağ varmış. Boyu doğudan batıya kadar uzanmış. Birinin adı Tukratu Buzluk, diğerinin Uskunluk Tikrim imiş. Bu iki dağ arasında Moğolistan'ın batısında Kut Dağ ismiyle bir dağ daha vardır. Bu üç dağın arasındaki arazinin bir kısmını on su sular. Onların isimleri; Eyşkil, Utiker, Tukir, Urkandur, Tulus, Badar, Adar, Uçtabin, Kalmancu, Utikender. Diğer kısmını dokuz çay sular. Bu sular büyük ırmaklardır. İşte Uygur ili bu çayların arasında otururdu. On çay arasında oturanlara On Uygur, dokuz çayda oturanlara Dokuz Uygur derlerdi. Birçok köyleri ve şehirleri vardı. Çok güzel ziraat ederlerdi. 120 uruk, kabile idiler. Bir padişah tayin etmezlerdi. Bu yüzden aralarında anarşi vardı. Bir gün hepsi toplanıp konuştular; "Biz iki bölüğüz. Her birimiz bir padişah (tura) koyalım. Kim onun emrine itaat etmezse malını, canını kaybetsin" dediler. On Uygurlar Mingutay namında birini padişah yapıp İl İlder lakabını verdiler. Dokuz Uygurlar da kendi uruklarından Kül İrkin lakabıyla birini padişah yaptılar. Bu iki kişinin oğulları yüz yıl kadar törelik ettiler. Bunlardan sonra padişahlık yine Uygurlardan olmak üzere başkalarına geçti. Onlara da tahta geçince İl İlder ve Kül İrkin derlerdi. Çok seneler böyle geçti. Nihayet törelerine İdi Kut lakabını verdiler. İdi gönderdi demektir. Mesela; sığır idi, inek sütünü verdi bıraktı gönderdi demektir. Türkler cana, hayata "kut" derler. Türkler; "Atın yahut tünək (deri) kutlu olsun" derler. Atın veya derin canlı olsun demektir. İdikut hakla can veren demektir. Bu gün Özbekler yiğite İdikut derler ki; "erlik, kişi" ile bir manadadır.

Uygurlar üç bin (üç yüz) yıl bu ülkede oturdular. Ettikleri savaşlarda mağlup olup kılıçtan geçtiler veya esirliğe düştüler. Bundan sonra bir kısmı yurtlarında kaldı, bir kısmı İrdiş suyunun kenarına gelip yerleştiler ve burada üç kola ayrıldılar. Bir kısmı Beşbalık'a gelip ziraatla uğraştılar ve burayı mamur bir hale getirdiler. İkinci kısmı da Beşbalık civarına geldilerse de yalnız sürüleriyle meşgul olup göçebe halinde kaldılar. Üçüncü kısmı İrtiş kıyılarında yerleştiler. Bunlar hayvan falan da beslemeyip balık avı yapar ve kunduz, ziblin, zerdeva ve tin avla-

yıp etlerini yer ve derilerini giyerlerdi. Yün, pamuk ve ipekten yapılmış kumaşları ömürlerinde görmezlerdi. Analar kızlarına kızarlarsa böyle beddua ederlerdi: “İnşallah develi ve koyunlu bir adama düşesin de et yer, kımız içersin. Başına kötü günler gelir!”

Cengiz Han zamanında Uygurlarda padişah (idikut) Bavurcuk idi. Cengiz Han'a vergi verirdi. Cengiz Han Maveräünnehr tarafına geldiği zaman askeriyle yanına varıp ona hizmette bulundu. Uygurlar arasında Türkçe okumasını bilen çoktu. Mali işleri, divan hesaplarını çok iyi bilirlerdi. Cengiz Han sülalesinin saltanatı zamanında Hıtay'da, Maveräünnehr'de, Horasan'da, Irak'ta divan reisleri, defterdarlar hep Uygurlardan idi. Cengiz Han'ın yerine geçen oğlu Ögeday Kaan, Horasan, Mazenderan ve Kilan'a Gürgüz isminde bir Uygur'u tayin etmişti. Gürgüz çok iyi bir maliyeci idi. Üç dört yurdun vergisini düzenli bir şekilde tahsil eder, her yıl Ögeday Kaan'a gönderirdi.

Tekrinler

Bunların yurtları Uygur iline yakındı. Yüksek dağların içinde otururlardı. Hiçbir zaman Moğollara yahut Uygurlara tabi olmayıp müstakil yaşarlardı. Cengiz Han zamanında bin çadırılık idiler. Han bunlara elçi gönderip;

“Tanrı bana ulu devlet verdi. Don tarafındaki urukların hepsi bana tabi oldu. Sen ne cevap vereceksin?” dedi.

Bu sırada Tekrinlerin prensi (töresi) Çenancık'ın Bugay adında görülecek bir güzel kızı vardı. Başında Bugay olmak üzere birçok hediyelerle gelip Han'a tabi oldu. Han da ona birçok armağanlar verip yerine gönderdi. Cengiz Han Bugay'ı aldı ve onu diğer karılarının hepsinden çok sevdi. Cengiz öldükten sonra oğlu Ögeday Kaan da Bugay'ı aldı. O da diğer karılarından fazla onu sevdi.

Kırgız ve Kemkemcutlar

Oğuz Han'ın Kırgız namıyla birtorunu vardı. Kemkemcutlar onun neslindendir. Fakat şimdi Kırgızlar azdır. Suyu ve ota ihtiyacı olan her uruk Kırgız'a gelmiş ve onlara karışmışlardır. Hangi uruktan olduklarını ancak onlar bilirler.

Kırgız ve Kemkemcutların yurdu iki vilayettir; birbirine yakın olup birine Selenge, diğerine Angara Moran derler. Orada bu isimlerde iki büyük su vardır. Kırgızın bir tarafında İber ve Siber denilen iki vilayet vardır.

Moğollar ve Tacikler törelerine padişah dedikleri gibi Kırgızlar da törelerine inal derler. Cengiz Han zamanında bunlarda Uruş İnal namıyla bir padişah vardı. Han ona Bora namındaki elçisini gönderdi. Uruş İnal elçiyi güzel kabul etti. Elçiyi gönderirken kendisi de Han nezdine gitmedi ise de büyük adamlarından birçoğunu ve birçok hediyelerle gönderip itaat ettiğini bildirdi. Hediyeler içinde bir akdoğan vardı ki bir ayağı mordu ve gözü kırmızı idi.

Ormankutlar

Bunların yurdu sık ormanlardı. Bundan dolayı adlarına Ormankutlar dediler. Bunlar Kırgız vilayetine yakın idiler. Cengiz Han'a tabi oldular. Ormankut namıyla diğer bir kabile daha var idiyse de bunlarla hiçbir akrabalıkları yoktu ve bu ikinciler müstakil idiler. Moğol Nukuz evladından idiler. Orman içlerinde çok oturduklarından bunlar da o ismi almışlardır.

Tatarlar

Tatarların adı eskiden ve şimdi de meşhurdur. Yetmiş bin aile idiler. Birçok urukları vardı. Her uruk ayrı oturur, ayrı yaşardı. Her biri biz falan uruktanız derlerdi. En mühim kabileler Hıtay'a yakın Boyur-Naur denen yerde otururlardı ve Hıtay padişahlarına tabi idiler. Bazen de Hıtay'a isyan ederler. Hıtay üzerlerine asker çekip onları itaat altına alırdı.

Bunların birçok kabileleri Angara Moran denen ırmağın kenarında otururlardı. Kırgız'ın arkasından geçtikten sonra bu ırmağa birçok sular birleşir ve büyük bir çayır olup Acı Deniz'e akar. Bu suların denize döküldüğü yerde deniz kenarında köyler ve çok büyük bir şehir vardı ki sürüleri çok olan göçebeler buralarda otururlardı. Atları pek iri ve hepsi de ala olurdu. Alakçin dedikleri bu şehrin civarında bir gümüş madeni vardır. Bu şehrin kazanı, tabağı ve bütün kapları gümüştedir. Özbekler'in ala atlı, altın ocaklı bir yurt vardır dedikleri şehir işte bu şehirdir.

Cengiz Han öldükten sonra Kırgız yurdu ve onun etrafındaki yurtların hepsi Tuli Han'a tabi olmuşlardır. O da ölünce oğullarına kaldı. Tuli Han'ın büyük karısı ve bütün oğullarının anası Sor Koktay Bike vasi idi, hüküm onun elinde idi. Bu Han Hatun üç beyinin kumandası altında üç bin askeri gemilere bindirip Alakcin'e gönderdi ve dedi ki;

"Eğer elinizden gelirse şehri yağma edin, yok mümkün olmazsa şehir hakkında iyi malumat getirin." Uzun bir zaman geçtikten sonra üç bin kişiden iki bin yedi yüzü ölmüş olup ancak üç yüz kişi ile geri döndüler ve Han Hatun'a dediler ki;

"Bu şehir hakkında her ne duyduysanız doğrudur. Oradan çok gümüş almıştık. Fakat ağırlaştığımızdan gemileri akıntı yemip suyun yukarı tarafına yürütemedik. Hepsini ırmağa attık. Havası sıcak ve pek fena olduğundan adamlarımız kırıldı."

Eviratlar

Türkler büyük sulara çay derler. Tacikler ise geçgin-rud, büyüğüne ise rudhane, Araplar vadi, Moğollar moran derler. Moğolistan'ın doğusunda sekiz su vardır ki, onlara Sekiz Moran derler. Bunların hepsi Angara Moran'a dökülürler. Moğollar bu suların aralarında otururlardı.

Sekiz Suyun adları şunlardır; Gök Moran, On Moran, Kara Osun, Sabni Kon, Akri Moran, Or Moran, Cagan Moran'dır. Eviratların yerleri bu suların aralarında idi.

Cengiz Han zamanında Eviratların töresi Kotuka Bey idi. İki oğlu olup birinin adı İnâlçı, diğerinin Toralçı idi. Kotuka Bey başlangıçta Cengiz Han'a karşı koymuş ise de sonra itaat ederek kız alıp kız verdi.

Turgavutlar, Kuriler ve Tolaslar

Bu üç uruk da aslı Evirat aslındandır. Turgavut diğer yaka demektir. Çünkü Kuriler ve Tolaslar ile beraber bunlar Moğolistan'a hudut Ulak Selenge'nin diğer tarafında otururlardı.

Tomaklar

Tomaklar da Evirat uruğundan biridir. Kırgız vilayetine yakın Borku Çin Tokum denilen yerlerde otururlardı. Cengiz Han zamanında beyleri olan Tatula Sufar, Han'a biat ettiler.

Bulgaçınler ve Keremuçinler

Birbirine hısım iki uruktur. Kırgız'a yakındırlar. Cengiz'e tabi olmuşlardır.

Tulengunler, Evrasutlar ve Keremçuniler

Bunlar da hısımdırlar. Bunların içlerinden pek çok hekimler yetişmiştir. İlaçları tanır, yaraları çok iyi tedavi ederlerdi. Yurtları, ormanlar; maişetleri avcılıktı; av eti yerlerdi. ziblin, zerdeva, as, tin, kunduz, geyik, balık vesaire avlarıydı.

Naymanlar

Bu eski bir kabile olup kalabalık ve sürüleri çoktu. Bunların tarihlerini iyi bilmiyoruz; ancak Kar Kış adlı bir padişahları vardı. O ölünce inisi yerine geçti. Onun adı İn'an idi. Cengiz Han zamanında padişahları Tayang Han idi. Bunun oğlunun adı da Güçlük idi. Yurtları Moğolistan'da Karakurum denilen yerdir. Yurtlarında ziraat etmezlerdi.

Keraytlar

Kerayt kara baran demektir. Bir adamın yedi oğlu vardı. Yedisinin de yüzü kara idi. İşte bunlardan doğanlara Kerayt dediler. Eski bir kabiledir. Kalabalık ve sürüce zengin bir kabile idi. Müstakil idiler. O vakit bunlardan kuvvetli bir kabile yoktu. Yurtları Nayman'a yakın olduğundan kah onlarla savaşır kah barıştırlardı. Bunların Marguz adlı büyük bir padişahları, onun da Korçakur namında bir oğlu vardı. Ona Buyruk lakabını vermişlerdi. Birçok evladı oldu. Birinin adı da Tuğrul idi. Hıtay padişahları ona Ong Han lakabını verdiler ki vilayet padişahlığı demektir. Cengiz Han'la savaşan Ong Han bu idi.

Ongotlar

Hıtaylılar yurtlarının etrafında yüksek bir duvar çevirip bu duvarın iki ucunu ta denize kadar getirmişlerdi. İnsanın bu duvarı yıkmaya gücü yetmezdi. Kervanların girip çıkması için bir iki yer bırakmışlar, oralarda da demir kapılar yapmışlardı. Araplar bu duvara set der, Türkler torkurka, Hıtaylılar ongu derler. İskender, Yecüc ve Mecüc'e karşı böyle bir set yaptırdı. Nüşirevan ise Şemahi'de böyle bir set yaptırdı ki, buna bugün Demirkapı derler.

Hıtay padişahları bu setin kapılarının muhafazasını bir maaş karşılığında Türk kabilelerinden bir kısmına teklif ettiler. Onlar da kabul etti ve bu görev babadan oğula geçerek o günden beri devam etti. İşte bunlara Ongot derler.

Moğol dilinde Ongot'un (te) si (y) dir, yani nisbet edatıdır. Türkçe (ci) edatına mukabildir. Onguci, yani setçi demektir. Cengiz Han zamanında bunlar dört bin çadır idiler. Beylerinin adı Alakuş Tekin idi.

Cengiz Han, Hıtay üzerine yürüdüğü zaman Alakuş Tekin'e adam yolladı, kendisine biat etmesini bildirdi, o da biat etti. Böylece Cengiz Han, Hıtay üzerine yürüdüğü vakit Alakuş Tekin setin kapılarını açtı. Cengiz Han'a koşulup Hıtay'a vardı.

Hıtaylar

Hıtay yurdu iki kısımdır; bunların birine Kara Hıtay derler, bu kabilenden birçok kişi padişahlarından hoşnut olmaya-
rak kaçıp Kırgız'a yerleşti. Kırgızlar bunları ecnebi sayıp mallarına el uzattılar. Orada da oturamayıp İmil denen yere göçtüler, şehir yapıp oturdular. Ziraatla meşgul olarak İmil'i mamur ettiler.

Ötede beride malını kaybetmiş, aç kalmış ne kadar insan varsa bu şehre geldiler. Nihayet kırk bin evlik bir kabile oldular.

Bu zamanlar Corcib denen bir büyük yurt vardı. Bunlar Kara Hıtaylılarla savaştı, galip gelip yurtlarını aldılar, padişahlarını öldürdüler. Karahıtay padişahının Toysi Tayfar namındaki büyük beyi, növkerleri ve kabilesi ile kaçıp Kırgızlara geldi. Bu olay H. 513'te meydana geldi. Biraz sonra İmil'de kalan Karahıtaylara geldi. Bilgili, akıllı bir zat idi. Bir iki sene sonra ünü her tarafa yayıldı. Bu zat Afrasyab neslinden idi. (D'ohson'a göre İran-ı Kadim'de hüküm süren Afrasyab hanedanı Türk'tür).

Bu sırada Balasagun şehrinde İlik namında bir han vardı. Tabiatı zayıf bir insandı. Moğollar bu şehre Gobalık derlerdi. Go, güzel; balık, şehir; yani güzel şehir demektir. Bu kalenin etrafında Türkler çoktu. Özellikle Kanklılar vardı ki; şehri yağmalamaktan, ekinlere zarar vermekten geri durmazlardı. Bu yüzden İlik Han, Bey'i çağırıp iktidarı ona verdi. Bey, İlik'i növker yapıp bundan böyle İlik Han değil, İlik Türkmen denmesini emretti ve Gorhan lakabını verdi. Karahıtay dilinde Gor büyük padişah demektir. Bundan sonra Andican, Türkistan ve Taşkent'i aldı, sonra Semerkant'ı yağmaladı. Her sene vergi almak üzere barış yapıp yurduna döndü.

Ariz ismindeki büyük beyini kumandan yapıp Örgenç'e gönderdi. Bu bey Örgenç'i vurup kaleyi muhasara etti ve birçok esir aldı. O vakit Örgenç'te padişah Harezmsahlardan Atsız namında biri idi. Her yıl yirmi bin eşrefi, yani altın vermeye razı oldu. Ariz da yurduna döndü. Atsız ölünceye kadar bu vergiyi

verdi. Oğlu Tigiş de verdi, bunun oğlu Sultan Muhammed vermedi ve düşman oldu.

Sultan Sancar Maza ve Rum'dan itibaren memleketin bütün askerini alıp Türkistan'a vararak Karahıtay'ın Gor Hanı ile savaştı. Mağlup oldu, bütün ordusunu kaybederek kapağı Merv'e attı.

Turkaklar (Turkak kabilesi)

Bunların hangi Türk kabilesinden oldukları belli değildir. Turkak (sakçı), muhafız demektir. Bunlara bu ismin verilmesi Padişahları kendilerini muhafaza için bunlardan adamlar tayin ederlerdi. Sakçılar eşikte yatarlardı, nöbetle beklerler ve uyurlardı. Nöbet bekleyenler ara sıra davullarını çalarlar veya sopa ile bir tahtaya vürurlardı ki bu düşmana dolaylı olarak "Nöbetçi var, yakalanırsın!" demektir. Nöbeti bitenler uyuyan arkadaşlarını uyandırıp onlara; "Benim nöbetim bitti, sen dur kak," yani dur, vur (kakmak mastarından) derlerdi. İşte bu yüzden sakçılara durkak adı verilmiştir.

MOĞOL KABİLELERİ

İlhan'ın oğlu Kıyan ve inisinin oğlu Nekuz; Ergenekon'a girmişler, orada çoğalmışlardı. Kıyan evladına Kıyan, Nekuzunkilere Derleken [Dorligin] dediler. Her biri ayrı ayrı kabile teşkil ettiklerinden bu iki ad kayboldu.

Kıyan neslinden Korlas urukundan Alankova isminde bir kadın kocasız olduğu halde üç erkek çocuk doğurdu. Bu üç çocuk büyüdü, nesilleri çoğaldı. Bunlara Niron dediler. Türkçe "Pak nesil" demektir. Bu adın konmasının sebebi şudur; Moğollar öyle itikat ederlerdi ki, bu üç çocuk nurdan yaratıldı.

Cengiz Han'ın üçüncü atası Kabul Han'ın altı oğlu oldu. Hepsisi de yiğit, er ve kahraman idiler. Halk bunlara Kıyat dedi. Moğolca Kıyat; Kıyan dağından inen demektir. Kıyat ise onun çoğuludur. Kabul Han'ın oğullarının büyüğü Bartan Han idi. Onun oğlu Cengiz Han'ın babası Yesogey Bahadır idi. Yesogey Bahadır'ın gözü şehla idi. Moğollar şehlaya "yorcagin" dediklerinden Yesogey Bahadır'ın nesli;

"Biz Burçağın Yesogey Bahadır neslindendir" derlerdi.

İşte bu sebeple Kabul Han'ın oğullarından sonra da Kıyat adı tazelenmiştir.

Türk uruklarının hepsini bulmak, bilmek ve isimleriyle yazmak mümkün değildir; mümkün olduğu kadar Türk uruklarını söyledik, şimdi de Moğol uruklarını öylece bildireceğiz:

Merkitler yahut Mekritler

Cengiz Han zamanında bunların başı Tokta Bey idi. Bunlar Cengiz Han'la düşman idiler; bir kere Cengiz Han'ın çadırını

basıp haremını esir ettiler. Bir defa da kırdı yalnız giderken yakalayp Cengiz Han'ı esir ettiler ve fıdye alıp bıraktılar.

Konkratlar

Kıyan neslinden biri ve bunun üç oğlu vardı.

Adları; Corlık Mergen, Kobay Şire ve Tosbuday idi. Corlık ot atmada mahir idi. Bir keresinde inisi Kobay Şire'ye kızdı. İkisi de atlı idiler. Yayını alıp bir ok attı. Kobay Şire atının boynuna inip başını gizledi. Bir müddet böyle durduktan sonra başını kaldırı; Corlık kardeşine acıdı ve kendi kendisine;

“Büyük halkadan geçireyim” dedi ve attığı ok halkadan geçti.

Corlık Mergen'in Kunkrat adlı bir oğlu vardı. İşte Kunkrat nesli bunun sülbündendir.

İkiraslar ve Alkinotlar

Kubay Şire'nin İkiras (İnkras) ve Alkinot namında iki oğlu vardı. Bu iki uruk bunların neslidir. Cengiz Han'ın anası ki; adı Olon'dur, Alkinot urukundan idi. Evlun'a kah Ulvun Eke, kah Evlun Foçin (Çince dir) derlerdi.

Korlaslar ve İlceginler

Tosbuday'ın ikinci oğlunun adı Konklut, bunun oğlunun adı Misser idi. Bunun iki oğlu vardı; büyüğü Korlas, küçüğü İlcegin idi. Bu iki nesil de bunlardandır.

Ormavotlar

Şimdi onlara Uymavut derler; Ormavot namında birinin neslidir.

Konkomarlar

Ormavot urukundan birinin üç oğlu vardı: büyüğünün adı malum değildir, fakat büyüyünce halk ona Konkomar dedi. Konk, büyük demektir. Bir gün bile büyük bir kargaya konk

karga derler. Komar, burun demektir; bu adamın burnu büyük olduğundan halk ona bu lakabı vermiştir. Konkomarlar işte bunun neslidir ve;

“Biz Komar oğluyuz” derler.

Mingilik İçike bu uruktan idi. Mingilik babasının koyduğu isimdi, İçike ise Moğolca ata demektir. Türkler hürmet ettikleri kişilere ata derler. Hekim Ata gibi. Moğollar Mingilik'i pek sevdiklerinden ona Mingilik İçike demişlerdir.

Cengiz Han'ın babası öldükten sonra anası Mingilik İçike'ye vardı.

Kereyt padişahı Ong Han (Moğol müverrihleri Van Han derler) İçike'ye adam gönderip: “Sen içerden ben dışardan Cengiz'i bitirelim; malımı, mülkünü yarı yarıya paylaşalım” dedi. Ong Han, Cengiz'in babası ve kendisi ile daima dost idi. Kendisine Ong'ın düşmanlık edeceği aklına gelmezdi. Bir gün Cengiz Han'a adam gönderip;

“Kızımı büyük oğlu Cuci'ye vereceğim, bize gelsin. Zaten ikimizin muradı da budur; düğün yapar, birkaç gün eğleniriz” dedi.

Cengiz Han, buna inanıp Ong Han'ın evine gitti. Yolda İçike'ye rasladı. İçike kendisine gelen haberi anlattı ve Cengiz'i yoldan çevirip ölümden kurtardı.

Mingilik İçike daima Cengiz Han'a sadık kalmıştır. Anasıyla evlendiği vakit Cengiz ancak 13 yaşında idi; savaşlarda, Cengiz'in iyi gününde, kötü gününde daima onunla beraber olmuş ve onun sağında ilk mevkiyi işgal etmiştir. İçike'nin birinci karısından üç oğlu vardı: büyüğünün adı Gökçe olup halk ona Tanrının Biti (Bute)” derlerdi. Cengiz'in tahtına geçtiği fasılda bu Gökçe'den bahsedeceğiz.

Erlatlar

İkinci oğludur. Erlat anasının sevgili oğlu demektir. Erlat bir adamın oğludur ki anası onu çok severdi. Erlatlar bunun neslidir.

Kelkitler

Üçüncü oğlu Kelkit'dir. Türklerin peltek dediklerine Moğollar kilki derler. Bu adam peltek idi. Bu yüzden "Kelkit" namını aldı. Bu uruk onun neslidir. Evvelce söylediğimiz gibi Moğolcada "T" nisbet "Y" si yerindedir. Türkçedeki "lı" gibi.

Badaylar ve Kışlıklar

Kelkit uruğundan bir kişinin iki oğlu vardı. Büyüğünün adı Baday, küçüğünün ise Kışlık idi. Bunlar Ong Han'ın beylerinden birinin sürülerine bakarlardı. Bir gün Baday eve kısarak sütü getiriyordu, kapının önüne gelince Bey'in içerde bir şey söylediğini işitti ve kulak verip dinledi. Bey karısına diyordu ki;

"Sütümü kaymağımı hazırla. Ong Han Cengiz Han'ı evinde basacak."

İki hanın evleri birbirine yakında ve birbiriyle -Cengiz oğul, Ong Han baba gibi- emniyet içinde yaşıyorlardı.

Baday içeriye gidip sütü verdi, sürüye döndü, işittiğini kardeşine söyledi. Bu iki kardeş Cengiz gibi Moğol idiler. Kırayetler ise bunların nazarında yabancı bir millet idi. Moğol padişahının helak olmasına razı olmayıp olayı Cengiz Han'a anlattılar. Han bunların sayesinde ölümden kurtuldu. Cengiz Han bunları Tarhan yaptı.

Tarhan diye hiçbir vergiye tabi olmayan, her istediği zaman Han'ın yanına girebilen ve kabahat işler ise kabahat adedi dokuz olmayınca ceza görmeyen adama derler. Tarhanlık dokuz nesle kadar irsi olarak intikal eder.

Evişanlar

Moğoldurlar.

Süldüsler

Bunlar da Moğol soyundandırlar.

İldurkitler

Süldüslerden ayrılma bir uruktur.

Kinkitler

Moğol uruklarından biridir.

Durbanlar

Moğol padişahlarından Biçin Kıyan isminde birinin beş oğlu vardı. Küçüğü hepsinden iyi idi. Babası ölmeden yerine onu padişah yapmalarını vasiyet etti. Halk da onu törelige layık bilip han yaptı. Küçüğün adı Kıçımerken idi. Diğer dört kardeş halka; “Dördümüzden hangisini töre yaparsanız ona razıyız; fakat küçüğümüzü töre tanımayız” dediler.

Fakat ahali onların sözünü dinlemedi. Bu yüzden gücenip yabancı bir kabile içine gittiler. Bundan dolayı bunlara Moğol Durban dedi. O kabile de onları bu isimle çağırdı. Durban, Moğolca dörtler demektir. Bu dört kardeş öldükten sonra oğulları dönüp kendi kabilelerine geldiler.

Barinler ve Sokutlar (Sukayutlar)

Durban'ın üç oğlu vardı, büyüğünün adı Barin idi. Barin kabilesi onun neslidir. İnisi evlendi, fakat karısı çocuk doğurmazdı. Bunun için hizmetçisini sevdi, o gebe kaldı. Karısı her gün çocuk düşün diye hizmetçinin karnına vururdu. Çocuk düşmedi ve bir gece bir erkek çocuk doğurdu. Kocasının postunun eteğinden bir parça kesip çocuğu sararak çadırın arkasında ılgınların içine bıraktı. Sabahleyin kocası abdeste gittiği vakit çocuk bağırdı. Varıp gördü ki kendi postudur; oğlu olduğunu anladı, alıp anasına götürdü, anası sakladı. Bu çocuğa Sokut adını verdiler. Moğollar ılgına Sokay derler. Sokayut, ılgınlı demektir.

Körlavut (Körlut) ve Burkut (Barkut) urukları

Moğoldurlar ve Konkratlara yakın hısımdırlar. Hatta eski yurtları onlarla bir idi.

Oklanlar

Oklanlar Moğoldurlar; fakat hangi uruktan oldukları ma-lum değildir.

Ceviratlar (Cacirat)

Bu kabilenin urukları çoktur; fakat en önemlileri ikidir: Cidayn Bayaut, Mekrin Bayaut. Bu isimler Cidayn ve Mekrin is-mindeki iki büyük nehirden gelirler ki onlar bu nehirlerin kena-rında otururlardı. Eviratlara komşu idiler. Bayautlar Dorligen Moğol sülalesinden bir uruk (şube) tur.

Celayirler

Eski bir kabiledir. Kalabalıklardır. Hıtay'la muharebe mey-dana geldiğinde Celayirlerin hepsi toplandılar. Çadırları yetmiş gören (bin çadır bir gören) oldu. Şubeleri çoktu. Her uruk bir kişiyi baş bilip bir yurtta otururlardı. En kalabalık olan uruku Moğolistan'da Onan denen mahalde otururdu.

Bir defa Hıtaylılar gelip bu kalabalık kabileyi vurdular. İyice kırıp kalanlarını esir ettiler. Çapul edilen kabile aç açık kalıp çayırlarda yabani soğan yerlerdi.

Bu sırada Cengiz'in yedinci atası Dotminin ölmüştü. Monulun Devtimin'in bıraktığı dokuz çocuk anası idi. Büyük oğlu Kaydu Han'ı bir kıza nişanlamış ve Kaydu nişan düğünü için kayınbabasının yanına gitmişti. Devtimin'in evinin yanın-da bir güzel düz yer vardı. Diğer çocuklar orada at koşturup oy-narlardı. Evir'in yabani soğanı çoktu. Aç kalan çapulcular ora-sını kazmışlardı ve at yürütmek mümkün olmuyordu. Bunun üzerine çocuklar analarına gelip şikayet ettiler. Anaları kızarak ata binip oraya geldi ve gördü ki hâlâ kazıyorlar. Hizmetçilerine;

“Vurun!” dedi, vurdular. Celayirler toplandılar, büyük bir savaş oldu. Celayirlerden birkaç kişi öldü ise de Monolon’la beraber hizmetçilerden bir kısmı da öldü. Bundan sonra Celayirler Monolon’un çadırlarını basıp yağma ettiler. Diğer sekiz çocuğunu ve daha ellerine düşenlerin tümünü öldürdüler. İşte aşıktan ölenler böylelikle zengin oldular.

Bunu duyup kayınpederinin yanından dönen Kaydu Han akrabasını, uruklarını, növkerlerini topladı; sonra Celayirlere yaptıklarının sebebini sormak için adam gönderdi. Celayirler olaya karışmış olanları bastılar, hepsi beş yüz kadar vardı. Bunları karıları ve çocukları ile beraber Kaydu Han’a teslim ettiler ve “Ne istersen yaparsın!” dediler. Kaydu Han akrabası ve kabilesi ile müzakere etti. Kabileden biri dedi ki; “Senin kanın bunların kanına değmez. Bunları köle et, babadan oğla devam etsin.” Herkes bu fikri kabul etti ve böyle de yaptılar. Bunların nesli çoğaldı. İsimlerine Celayir demeyip Moğol Kıyan Oğulları dediler. Çünkü azat edilen kölelere sahiplerinin adını koymak adetti.

Cengiz Han’ın büyük bir padişah olduğu zaman diğer Celayirler de köle Celayirlere uyup onlar gibi “Moğol Kıyan Oğulları” adını takındılar. İşte bunlar Cengiz Han’dan sonra on, on bir nesil kadar sonra yani Cengiz Han’ın dördüncü oğlunun torununun torununa kadar böylece köle kaldılar. Her türenin evinin eşğinde bu Celayirlerden 10-20 çadır bulunurdu.

Celayirlerin asıl soyu Moğol’un Nokuz neslinden olan Durlikgin urugundandır.

MOĞOL PADİŞAHLARI

Ergenekon içinde Kıyan ve Nekuz'un evlatları çoğaldıktan sonra birçok urukları zuhur etti. Bunların en kalabalığı Korlas namındaki adamın uruğu idi. Bu urukların hepsi Korlas uruğundan adı bilinmeyen bir adamı padişah yaptılar.

Bunların Ergenekon'dan çıktıkları vakit padişahlarının adı Berteçine idi. O ölünce yerine oğlu Koymaral geçti. Onun yerine Biçin Kıyan geçti. Onun yerine oğlu Timac, onun yerine oğlu Kiçi Mergen, onun yerine oğlu Kocum Borul, onun yerine oğlu Buke Bendun, onun yerine Sam Saucu, onun yerine oğlu Kalimacu, onun yerine oğlu Timurtaş, onun yerine oğlu Mingli Hoca, onun da yerine oğlu Yolduz padişah oldu.

Yolduz Han'ın iki oğlu var idiyse de ikisi de kendisinden önce öldüler. Fakat oğullarından birisi Dubun Bayan isminde bir oğul, diğeri Alankuva isminde bir kız bırakmıştı. Yolduz Han bunları birbiriyle evlendirip büyük bir düğün yaptı.

Yolduz Han'ın yerine Dubun Bayan geçip Moğol iline padişah oldu. Henüz otuz yaşına gelmeden vefat edip altı yedi yaşlarında iki genç oğul bıraktı. Büyüğünün adı Belkuday, küçüğünün ise Bukceday idi. Bazı nüshalarda Bulkunut ve Bukunut yazmışlardır.

Alankova'nın Garip Hikayesi

Alakova'nın kocası öldüğü zaman Yulduz Han'ın ağabey ve inilerinin çocukları vardı. Bunların hepsi de kabile ve növkerlere sahip birer padişah ve zengin idiler. Hepsi de Alankova'yı

istediler. Fakat o varmadı ve dedi ki; "Ben asla evlenmeyeceğim. Çocuklarım yiğit oluncaya kadar kabilenin başında bulunurum. Sonra işleri onlara bırakırım."

Birkaç yıl geçmişti; bir sabah seher vakti çadırın üst deliğinden giren bir nur ile uyandı. Nurun içinde yüzü ak, saçları sarı, çakır gözlü bir adamın çıkıp kendisine doğru geldiğini fark etti. Alankova yanında yatan kadınları uyandırmak için bağırarak istedi, dili tutuldu. Davranayım dedi, eli, ayağı kesildi; fakat aklı başında idi. O kişi yavaş yavaş yanına geldi, yatağına girip çiftleşti ve yine geldiği delikten çıkıp gitti.

Alankova bunu kimseye söylemedi. Kimsenin inanmayacağına biliyordu. Beş altı gün sonra o adam yine geldi ve arada bir gelmesi adet haline geldi.

Birinci ziyaretinden itibaren Alankova gebe kalmıştı. Gebelik dört beş ay olunca akrabası sebebini sordular; o da olanları anlattı ve dedi ki; "Ben koca istemem. Milletin arzusuyla padişah oldum. Evet bir kadını fakat kendimi, milletimi ve iki oğlumu küçük düşürmem. Delice iş yapmam. Birkaç gece çadırımın dışında saklanın, Tanrı beni utandırmak istemezse onu size de gösterir. Hem karnımdaki çocuk doğunca göreceksiniz ki hiç kimseye benzemeyecek. Bundan da anlarsınız. Benim gebe kalmamda Tanrı'nın bir hikmeti vardır!" dedi. Alankova'nın akrabaları ona inandılar, çünkü onun doğruluğundan emin idiler. Bununla beraber, Alankova'nın çadırını beklemeye karar verdiler. Nöbetleşe beklerlerdi. Bir gece seher vakti nöbet bekleyen bir Türk, Alankova'nın çadırına bir nur indiğini görüp diğerlerini uyandırdı. Az bir kısmı nurun girdiğini gördü. Biraz sonra nur çıktı, çıkarken hepsi de gördü. Fakat kişinin yüzünü görmedilerse de Alankova'nın sözünün doğruluğu anlaşıldı.

Alankova'nın Oğulları

Alankova'nın üç erkek oğlu vardı. Büyüğünün adı Bu-Kok-Katagin idi. Katagin kabilesi bunlardan gelir. İkincisi Calci idi. Aynı isimdeki kabile bunun sülalesidir. Üçüncüsünün adı

Budancar Monak idi. İşte bunu han yaptılar. Cengiz Han ve Moğol'un birçok urukları bunun neslidir. Bu üç kardeşten türeyen illerin hepsine Nirun dediler. Nirun, pak su demektir. Çünkü Moğollar'ın inancısına göre bunlar nurdan doğdular.

Budancar Monak'ın iki oğlu vardı. Büyüğünün adı Buka, küçüğününki ise Tuka idi. Tuka'nın zürriyeti olup olmadığı bilinmiyor.

Budancar ölünce oğlu Buka Han'ı han yaptılar. O da ölünce yerine oğlu Dutum-Menin han oldu. Bunun da dokuz oğlu oldu ki sekizini Celayirler öldürdüler, yalnız büyük oğlu Kaydu ölmemiş ve yerine han olmuştu.

Kaydu'nun üç oğlu vardı: Büyüğünün adı Bay Sungur, ortancasının Çarka-Len-Kum'dur; Taycut kabilesi bunun neslidir. Çarka-Len-Kum'un büyük oğlunun adı Morka Doko-Çine, onun oğlu Mimikay yahut Hamyakay Kaan, onun oğlu da Kadan Tayşı'dır. Tayşı Çince (Hitayca) olup hafız demektir ki sesi güzel olur. Bunun oğlu da Aral idi. Aral'ın oğlu Bargo Kaydi'dir ki, lakabı Kıriltuk idi. Kıriltuk hasetçi (künüci) demektir; Özbekler, birçok yemek yese ve yine arzu etse ona kırıldı derler ki topladı demektir.

Bu Bargo Kaydi Taycutlara baş olup Cengiz Han'la uzun müddet savaştı.

Cavçin Çacutlar ve İrtekinler

Cavçin, Kaydu Han'ın üçüncü oğlu idi. Çacut ve İrtekin kabileleri onun neslidir. Kaydu Han öldükten sonra oğlu Çarka-Len-Kum üvey anasını aldı, onun iki oğlu oldu: Büyüğü Kendu Çine, küçüğü Ulu Keçin Çine, ki erkek ve dişi kurt demektir. Nesilleri çoğalınca Çinis ismini aldılar. Çinis, Çine'nin çoğuludur. Türkçe kurtlar demektir. Bunlara nihayet Nevkuz da dediler. Nevkuzlar evvelce söylediğimiz Nevkuzlardan farklıdır.

Kaydu Han'ın büyük oğlu Baysungur babasının yerine geçti. Akıllı ve adil bir padişahı. Birçok kabileleri kendisine bağ-

ladı. Uzun bir süre padişahlık yaptıktan sonra oğlu Tomene'yi yerine koyup öldü.

Tomene Han

İyi ve ulu bir padişahı. Moğol bütün Nirun uruklarına çok seneler padişahlık yaptı. Ülke onun zamanında zengin ve rahat idi. Dokuz oğlu vardı. Oğullarının bazısından bir, bazısından iki, üç, dört uruk meydana geldi. Bu dokuzdan ikisi ikiz doğmuştu. Adları Kabul ve Kaculi idi.

Tomene Han'ın büyük oğlunun adı Çaksu idi. Bunun üç oğlu vardı: Büyüğü Nutakın, ikincisi Urut, üçüncüsü Mangut idi. Bunların nesilleri de kendi isimleriyle birer uruk teşkil ettiler.

İkinci oğlunun adı Yarım Şir Bukancu idi. Bunun nesli de bir uruk oldu.

Üçüncü oğlunun adı Kaculi idi. Bunun İrumci yahut Erdemci Barulas namında bir oğlu vardı. Barulas kabilesi bundandır. Aksak Timur bu uruktandır (Aksak Timur'a Acemler Timurlenk, Frenkler Tamerlan derler. Aksak Timur'a Emir Targay oğlu Timur Bey, Emir Timur, Timur Kuregen da derler). Barulas'ın manası kumandan demektir.

Dördüncü oğlunun adı Samkacun'dır. Edurkin uruku bunun neslidir.

Beşinci oğlu Bat-Kelki'dir. Budat uruku bundandır.

Altıncı oğlu Kabul Han'dır. Cengiz Han ile birçok uruklar bunun neslidir.

Yedinci oğlu Udur-Bayan olup Kikum uruğu bundandır.

Sekizinci oğlu Bulcar Doğan'dır. Doğan Moğolca aksak demektir. Bunun bir ayağı topaldı. Doğlat uruğu bunun neslidir.

Dokuzuncusu Çentay'dır. Yissut uruğu bundandır. Hepsinin ufağı olduğundan Moğollar İni'ye Otçikin derler. Yani ev sahibi (ut igesi) demektir. Moğolların adetince oğullar evlendi-

rildikçe başka eve giderler, sonda küçüğü kalır ve baba ocağının sahibi (igesi) olur. Moğollar küçük oğullarını hepsinden çok severlerdi. Çentay'ın oğulları tamamen cesur ve yiğit insanlardı.

Cengiz Han Maveräünnehr'e geldiği zaman Bu Çepe Noyan'a otuz bin kişi verip onu Sultan Mahmud Hevarzm Şah'ın takibine yollamıştı. O da Sultan Hevarzm Şah'ın oğullarını ve hazinesini ele geçirip, bütün İran'ı, Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı alıp Demirkapı'dan geçti, Dağıstan'ı, Çerkezistan'ı ve Kıpçak'ı kırıp İtil ve Yayık sularını geçerek dört sene de Aladağ'da Cengiz Han'ın yanına vardı.

Çepe Çentay'ın soyu Yissut uruğundandır.

Kabul Han

Tomen'e Han'ın oğlu olup yerine geçti. Bunun altı oğlu vardı. Adları: Ukin Burgak, Bartan Bahadur, Kutuktu Mengü, Kadan Bahadur, Kutula Kaan ve Budan Kıyan idi.

Ergenekon'da çoğalınca uruklar hasıl olmuştu. Kiyat adı kalmayıp onlardan bu adlar çıktı. Kunkrat, Kurlas, Duzban.

Üç dört yüz (bin!) sene sonra idi ki Kabul Han'ın bahadır olan altı oğlu kahraman olduklarından Kiyat adını aldılar. Kiyat kabilesi bunların neslidir.

Bertan Han

Kabul Han ölünce yerine oğlu Bertan geçti.

Bunun dört oğlu vardı: Munkday, Bukan Tayşı, Yessukey Bahadur ve Dari Tay idi. Bu dört kardeşin evlatları da Kiyat adını koydular.

Yessukey Han

Babasının yerine geçti. Beş oğlu vardı. Büyüğünün adı Cengiz'dir. Babası ona Temuçin adını koymuştu. Han olunca Cengiz Han dediler. İkinci oğlu Cuci Kasar idi. Cuci, misa-

fır; Kasar, canavar demektir. Kasar'a Tacikler dede (dad) derler. Üçüncüsü Kaçun, dördüncüsü Timukey, beşincisi Bilgutay Utçigin. Bu beş kardeşin ve nesillerinden bir çoğunun yüzleri ak, gözleri çakır idi. Bu yüzden bunlara Burçikin Kiyan derlerdi.

Alankova demişti ki; kendisine gelen adam ak ve çakır idi. İşte dokuz nesil sonra yine onun sözü doğru çıktı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Cengiz Han'ın Doğumundan Ölümüne Kadar

CENGİZ HAN

Cengiz Han H.549'da, Domuz Yılı'nda Moğolistan'da Dilun Buldak (Yilun Yilduk) denilen yerde dünyaya geldi. Bir eli yamuk idi. Ebe elini açıp avucunda bir parça pıhtı kan gördü ve babası Yessunkey'e bunu söyledi. Orada hazır olanlar bunun neye delalet ettiğini bir türlü bilemediler. Nihayet birisi dedi ki:

— Bu çocuk ulu bir padişah olacak. Yer yüzünün tamamına hakim olacak. Nice milletleri baştan başa kıracak. Nice devletleri yok edecek. İşte bunun manası budur.

Bu adamın dedikleri daha sonra birer birer çıkmıştır.

Babası ona Timuçin adını koydu. Han olunca Cengiz lakabını aldı.

Cengiz'in ataları şunlardır; Babası Yessukey Bahadır'dır. Moğollar baba İçige derler. Yessukey'in babası Bartan Han'dır. Moğollar ona Ebugen derler ki ata demektir. Bartan Han'ın babası Kabul Han'dır; Moğollar ona Elencik derler ki ikinci ata demektir. Kabul Han'ın babası Tumene Han'dır. Moğollar ona Budatu derler, üçüncü ata demektir. Tumene Han'ın babası Baysungur'dur. Moğollar ona Budakur derler, dördüncü ata demektir. Baysungur'un babası Kaydu Han'dır, Moğollar ona Murti derler, beşinci ata demektir. Kaydu Han'ın babası Dutumenin Han'dır, Moğollar ona Butakun derler, yedinci ata demektir. Moğollar yedi ataya kadar ad verirler ve ondan yukarısına adı yoktur.

Türk ve Tacik'te asıllarını göstermek için yedi karna kadar saymak adettir. Ondan yukarısına lüzum görmezler. Türkler derler ki; "Ben yedi göbekten beri demirciyim" yahut; "Yedi atam bu yurtta yaşadı" yahut; "Yedi nesil (arka)'den beri yarlık yüzü görenim yoktur". Taciklerde de böyle tabirler vardır.

Dutumenin Han'ın babası Buka Han, onun babası Budancar Han'dır. Budancar Han babasız olarak Alankova'dan doğmuştur. Alankova, Yulduz Han'ın torunu idi. Babası genç ölmüş, doğuşundan itibaren yetim kalmış ve dedesi Yulduz Han'ın yanında büyümüşü. Bu sebepten babasının adı halk tarafından bilinmemektedir.

Yulduz Han'ın babası Mingili-Hoca Han, onun babası Timurtaş Han, onun babası Kalimacu Han, onun babası Samsavci, onun babası Bukebendun Han, onun babası Kucum Burul, onun babası Kiçimerge, onun babası Timac, onun babası Beçeneksan, onun babası Burteçine'dir.

Burteçine ile Kiyan arasında 450 yıl vardır. Bu ikisinin arasında geçmiş olan hanları bulmak için çok uğraştım ise de muvaffak olamadım. Hiçbir tarihte yoktur. Bu zaman Ergenekon'da geçen zamandır, bu sebeple bilinmez.

Kiyan İlhan'ın oğul, İlhan Denkiz Han'ın oğlu, o da Minkli Han'ın, Minkli Yulduz Han'ın, Karahan Moğol Han'ın, Moğol Alince Han'ın, Alince Han'ın Kuyuk Han'ın, Kuyuk Han'ın Dib Baku Han'ın, Dib Baku İlçe Han'ın, İlçe Tutuk Han'ın, Tutuk Türk Han'ın, Türk Yafes'in, Yafes Nuh peygamberin oğlu derler. Nuh da Lamek'in, Lamek Matuslah'in, Matuslah İdris Peygamber'in, İdris Mihlayl'in Mihlayl Kaynan'ın, Kaynan Anuş'un, Anuş Şis Peygamber'in, Şis Adem'indir.

Yessuki Bahadır öldüğü zaman büyük oğlu Cengiz Han'ın on yaşında idi, Cengiz'in inileri pek küçük idiler.

Budancar Han'ın nesli tamamen Yessuki Han'a tabi idiler. Moğol adetince padişah her yıl milletinden malının onda birini alır. Bu mallar; at, deve, sığır ve koyundur. Bir padişah öldüğü zaman onun beş on oğlu olsa bunlardan birini padişah yapar-

lar. Diğerleri halka karışır ve padişaha her sene malından bir at veya deve verir. Bunlar ölüp oğulları kalınca milletin diğer efradından nasıl vergi alırlarsa onlardan da öylece alırlar.

Yessuki Bahadır'a vergi veren halk otuz kırk bin çadırılık idi. Öldüğü zaman Cengiz Han küçük olduğundan halk korkmadılar; mal adem oğlunun sevgilisi ve vermek fena, almak tatlı olduğundan Cengiz'e vergi vermemek için isyan eylediler; gittiler, uzak bir yerde yerleştiler.

Yessuki'ye tabi kabileler arasında Taycut urukundan kalabalığı ve zengin yoktu. Uruku ile beraber diğer uruklara baş olup çekildi, gitti. O zaman Taycut'un başı Bargutay Kirilduk idi. Babası Aral, onun babası Kadan Tayşı, onun babası Hambakay Kaan, onun babası Murkadu Kuçine, onun babası Çarkalinkum, onun babası Kaydu Han'dır. Kaydu Han Bargutay-Kirilduk ile Cengiz Han'ın müşterek ceddidir.

Yessuki'nin kabilesi ikiye ayrıldı: Üç kısım (ulus) Taycutlara uydu, bir ulus Cengizlerle kaldı. Cengizlerle kalanlar büyük babası Bartan Han'ın neslinden olan Mankutların yarısıyla diğer kabilelerin bazısından yüz, elli, on hatta beş çadır olarak kalanlardan mürekkepti. Mangutlar bunların hepsinden çoktu ve reisleri Kuyuldar isminde biri idi. Katiginlerin başı Cuyrat, Hacutların başı İse Kiyat idi. Bunlar tamamen Taycutlara uymuşlardı. (Reşidüddin'e göre Hacut kabilesi Calcut ve Salcut olacaktır) Yessuki ile harp halinde olan Merkitler de Taycutlara iltihak etti. Akıncılık ve çapulculuk yine devam etti.

Cengiz Han'ın 23-40 Yaşına Kadar Yaptığı İşler

Cengiz Han'ın anasının adı Evlun idi. İki lakabı vardı: Evlun-Eke yahut Evlun Fucin derlerdi. Moğolca eke, ulu demektir. Fucin, Hıtay dilinde hatun demektir. Tacikçe banu derler. Özgenç'e Bay-Beçe demektir ki ev sahibi manasındadır. Evlun Olkanut uruğundan idi. Akıllı, tedbirli ve görgülü bir kadındı.

Bu devirde Kung Kamar uruğunda bir ihtiyar vardı ki onun kadar yaşlısı yoktu. Adı Mingilik ve lakabı İçike idi, herkes ona

itibar ederdi. Moğollar babaya içike derler, ona itibar ettiklerinden adına Mingilik Baba demek olan Mingilik İçike dediler. Türkler sevdikleri kimselere Baba derler (Çağatayca'da babaya ata derler, bu iki isim Orta Asya'da iki mübarek zatın ismidir).

Yessukey öldükten sonra, Evlun Eke Minkilik İçike ile evlendi. Bu sayede Kung Kamar uruğu Cengiz Han'a tabi oldu (koşuldu).

Ben Özbek'de, Moğol'da hüküm süren padişahların, onların beylerinin aslını ve yaptıkları işleri ve sevdikleri sözleri kamilen yazıp bir büyük tarih meydana getirecek idim. Hastalandım ve bu durum uzadığı için "Ölürsem kitap kalacak. Benden başka bunları bilen yok. Özellikle Yadigar Han'dan bana kadar ailemizi ne yabancı yurtlarda ve hatta ne de bizde bir bilen yoktur. Eğer bunları mezara götürürsem bildiklerimin ne faydası olacak?" deyip yanıma dört yazıcı getirdim. Adımdan Cuci Han'a kadar olan olayları kah eski tarih kitaplarına bakarak, kah zihnimden söyleyerek yazdım. Çünkü bütün bu olayları ezbere bilirim. Şeyban Han'dan bana kadar hiçbir kitap yüzüne bakmadım, hepsi hatırımda idi; fakat hafızam zayıflamaya başladı. Kah oturup, kah yatıp söyledim. Bu yüzden eseri kısalttım. Her ne kadar kısalttıysam da yeteri kadar olayları havidir.

Pars yılının başında (H.590 M.1193) Cengiz Han kırk yaşına geldiği zaman idi ki Taycutlar, Babaunlar, Merkitler ve Tatarlar gibi diğer daha birçok kabilelerle birleşip kendi üzerine yürüdükleri haberini almıştı. Cengiz Han o zamanlar pek zayıf değildi. Artık iyiyi kötüyü görmüş, sıcak ve soğuktan geçmiş, acı ve tatlıyı tatmış idi. Bütün kabilesini çadırları, malları ile beraber bir yere yığdı. On üç uruğu vardı. Onlardan on üç ordugâh (Kourene) yaptı. Her birini birbirine temas etmek üzere daire şeklinde dizdi. Ortalarına malların iyilerini koydurup bağlattı, kötülerini ordugâhın dışında bıraktı. Düşman gelince askerini atlandırdı ve ordugâha arka vermek üzere saf dizdirdi. Cengiz Han on bin, düşman otuz bin kadardı. Savaştlılar. Sert ve uzun bir savaş oldu. Cengiz Han galip geldi. Düşman beş altı bin kişi

kaybetti. Taycut'dan diri olarak ele geçen büyükleri bağlattırdı ve küçüklerini serbest bıraktı. Yetmiş kazan su kaynatıp her birinin içine eli ayağı bağlı olduğu halde bir kişiye başından sokup ayakları dışarıda kalacak şekilde pişinceye kadar öyle bıraktı.

Ondan sonra atlanıp Tayçut yurduna vardı. Yağma edip büyüklerin erkek çocuklarını kul, aşağı tabakasını da sürüp kendi kabilesine ilhak etti. Bununla Cengiz kuvvetlendi. Ünü bütün Moğolistan'ı tuttu.

Cengiz Han'ın Kerayt Padişahı Ung Han'la Savaşı ve Zaferi

Cevirat kabilesinde Çamuka Çeçen isminde biri vardı. Çeçen akıllı demektir. Buna Araplar âkil, Tacikler bahred, Moğol ve Özbekler çeçen derler. Şimdiki zamanda güzel sözler söyleyen çeçendirler ki akıllı demektir. Çünkü akıllı olmasa nasıl güzel söz söyler.

Bu Çamuka Çeçen bir gün Unk (Ung) Han'ın büyük oğlu Şengu'nun yanına gidip dedi ki; "Siz baba oğul Cengiz'i kendinize dost biliyorsunuz, halbuki o; gizlice Nayman hanları Tayank Han ve Buyruk Han ile aleyhinize sözleşmekte ve "Üçümüz bir olup Ung Han ile oğlunu ortadan kaldıralım" demektedir. Hiç kimse benim gibi Cengiz Han'ın sırrına vakıf değildir. Birincisi Cengiz'le akrabayım, ikincisi bir yerde doğup beraber büyüdük, sonra hepiniz de beni bilirsiniz."

Çeçen'in böyle demesinin tesiriyle, Kerayt yurdu ile Nayman yurdu komşu olduklarından daima savaş halinde idiler, bu sebeple birbirine kara düşman idiler. Baba oğul Çeçen'in sözüne inandılar. Ancak babası oğluna:

— Yessukey ve oğlu Cengiz bize o kadar iyilikler etti ki onlar tecavüz etmeden evvela biz onlara tecavüz edemeyiz. Bu Camuka sözüne güvenilmez biridir. Onun sözüne inanıp dostla düşman olmak doğru değildir.

Dedi.

Ung Han'ın “Bize çok iyilik ettiler” demesinin sebebi şu idi; Kerayt kabilesinin Marguz Han isminde bir padişahı ve onun da Kocakur ve Kur adlı iki oğlu vardı. Babaları ölünce memleketini bu iki oğul aralarında taksim etmişlerdi. Koçakur'un beş oğlu vardı. Adları sırasıyla: Ung Han, Erke Kara, Baytimur, Mamişay ve Cakembu'dur. Bunların hepsi de kahraman idiler. Babaları onları evlendirdikten sonra öldü. Babalarından kalan yerleri ve malları aralarında taksim edemediler. Birçok bölüklere ayrıldılar. Az insan ve çok töre meydana geldi. Ung Han ile Cakembu bir taraf, Erke Kara ile diğer iki kardeş bir taraf oldular. Savaştlılar. Ung Han galip geldi. Erke Kara firara mecbur olup Naymanlar'a sığındı. Naymanlar'dan yardım alıp geldi, Ung Han'ı kovup memleketi elinden aldı. Ung Han Yessukey'e sığındı. Yessukey Han, Erke Kara'nın üzerine yürüyüp onu kaçırdı ve Ung'u babasının yerine oturttu. Erke Kara amcası Gurhan'ın yanına gitti. Gurhan Ung Han'a birçok adamlar gönderip;

— Siz beş kardeşsiniz. Bu zamana kadar aranızda her ne kadar iyilik ve kötülük olduysa da bunları unutup memleketi aranızda taksim edin. Rahat oturun.

Dedi.

Ung Han bu teklifi kabul etmedi. Amcası ise kızıp Ung Han'ın üzerine yürüdü. Ung'un aşağı tabaka ahalisi savaşmadı. Az bir adamla kalınca savaştan vazgeçip yine Yessukey'e vardı. Yessukey Han, yine Kara Han'ın üzerine yürüyerek onu öldürüp Ung Han'ı han yaptı. Bundan sonra Ung'un devleti, kuvveti azalmadı ve her gün büyüdü.

İşte Ung Han bu iyilikleri nihayet unutup ve “Kızımı ve receğim” diye Cengiz'i evine davet edip gelince başını kesmeyi kararlaştırdı. Kızın adı Çaur Bike idi. Bukday ve Kuncat namında ibrini davetçi (Çakırta) gönderdi. Adı Bukday idi; fakat Ung Han'ın “Bekavul” u idi. Bekavul'a Moğollar Kuncat dediklerinden dolayı ona da Bukday Kuncat derlerdi.

Ung ile Cengiz'in evleri yakındı. Cengiz Han, Çamuka'nın bu sözünden ve Sengun'un hilesinden habersizdi. Yanına iki

kişi alıp Ung Han'ın evine gitmek üzere yola çıktı. Fakat yolda Minkilik İçike'ye rastladı. İçike, Ung'un hilesini ve planını ona anlattı. Onun üzerine Cengiz, Bukday'a:

— Bu günler atlarım yorgun, birkaç gün sonra haber gönderirim.

Diyerek iyi bir muamele ile yolladı.

Bundan beş altı gün sonra Cengiz Han'a iki genç geldi. Büyüğünün adı Baday, küçüğünün ise Kışlık idi. Cengiz Han'a:

— Size söyleyeceklerimiz var.

Cengiz Han:

— Söyleyin.

Baday:

— Ben Kerayt Buke Ceran'ın sığırtmacıyım. Dün evlerine süt götürdüm. Kapının önünde dururken Buke Ceran karısı Alaka diyordu ki:

“Bukday, Cengiz Han'dan dönüp gelince hanımız bir müzakere yaptı. Cengiz Han bizim hilemizden haber almış olacak, artık hile ile muvaffak olmamız mümkün değildir. Yarın gece atlanıp yola çıkmalı ve seher yeri ağarmadan onu basmalı.”

Ben bu sözü duyunca hemen sütü verdim ve işi size anlattım diye koşarak geldim.

Cengiz Han bu haberi alınca etrafında oturan kabilesine haber saldı. Göç edip Bacuna Bulak'ına (bulak, kaynak) gitmelerini emretti. Kendi göçünü de oraya yolladı. Kendisi silahlı adamlarıyla kaldı. Hepsi iki bin beş yüz kişi idi. Bütün gece atlarının dizginlerini tutarak beklediler. Güneş henüz iki mızrak boyu yükselmişti. Düşman geldi. On iki bin kişi idiler. Saf yapıp savaştılar.

Cengiz Han'ın yanında Kuyuldar Çeçen isminde hekim bir mangut vardı. Ona ne türlü hareket etmesi gerektiğini sordu. O da:

— Ben kabilemle gidip düşmanın arkasına tuğumu dikiyim. Siz cepheden vurun.

Dedi.

Kuyuldar düşmanın arkasını aldı. Cengiz cepheden savaştı. Keraytlar top top olup hücum ettilerse de püskürtüldüler. Dördüncüsünde Ung Han'ın büyük oğlu Senkun hücum etti. Moğolların saflarını bozdu. Fakat bu aralık Senkun bir mızrakla yüzünden yaralandı. Bunun üzerine hemen oracıkta Keraytlar çoğunu öldürdüler, bir çoğu da yaralı olarak çekildi.

Cengiz Han:

— Biz burada durursak bize zarar verirler. Çünkü Keraytlar çok yardım alacaklardı. Bu kadar yeter. Avul'a yani asıl güçlerin olduğu yere gidelim.

Dedi.

Düşmanı oralarda bırakıp çekildi. Pek fazla zaiyata uğramış olan düşman Cengiz'i takibe muktedir olamadı. Cengiz Han, Balcuna Bulakı'ndaki güçlerinin yanına geldi. Fakat burasının suyu yeterli olmadığından orada oturamayıp gücüyle beraber Kula suyunun kenarına vararak orada oturdu.

Nehir boyunca biraz yürüdü. Avullar bunları gördü ve kim olduklarını sordu. Konkrat oldukları cevabını aldı. Bunların töresi olan Türk Amole haber gönderip dedi ki:

— Hiçbir zaman aramızda kötülük olmadı. Bırak da gelelim. Eğer bana dost olursan devletime ortak ol, düşman olursan işte ben geldim.

Bunun üzerine Konkratların hepsi gelip Cengiz Han'a biat ettiler.

Bundan sonra Han, Kula suyunu bırakıp Tunga Nur suyu kenarına gelerek rahatça oturdu. Buradan Kiraytlar padişahı Ung Han'a Eldurgin uruğundan Arkayçun Bahadır isminde birini elçi gönderip dedi ki:

— İki defa yurdunu aldırıp babamın yanına geldin. İkisinde de babam varıp ülkeni alıp babanın tahtını sana verdi. Kendim de beş altı yerde iyilikler ettim.

Bu iyilikleri bir bir saydı ki biz burada yazsak söz uzar. Son olarak:

— Ben senden yurt ve mal istemiyorum ve bir suçum yok. Neden beni ve kendini huzursuz edersin. Bir araba iki tekerleği olmayınca yürümez. Senin devletini taşıyan arabanın iki tekerleğinden biri oğlun ise biri de ben idim. Niçin devletini devirirsin?

Ung Han, elçiye:

— Sözlerin doğru, tamam. Benim hiç diyeceğim yok. Bu işleri yapan Sengun'dur. Ona git. Cevabı o versin.

Arkay Sengun'a gitti ve Cengiz'in sözlerini iletti. O da cevap olarak:

— Savaşırız. Tanrı hangimize verirse o kazanır. İşte sözlerine verecek cevabım!

Dedi.

Cengiz yine birçok defa elçi gönderip barış teklif etti. Ung Han barışmadı. Cengiz Han umudunu kesip Ung Han üzerine yürüdü. Ung Han da bunu duyup karşı geldi. Savaştlar. Cengiz Han galip geldi. Ung Han ile oğlu Sengun her biri beş altı kişi ile bir tarafa kaçtılar. Kirayt yurdu, köyleri, davarları çok, ziraat ileri, zengin bir memleket idi. Cengiz Han bunların hepsine sahip oldu.

Ung Han, Naymanların padişahı Tiyang Han'a gidiyordu. Nayman yurduna gelince Tiyang Han'ın Kuru Sumancu ve Tanikan isminde iki büyük beyine rastladı. Kiraytlar Nayman'ın eski düşmanları idiler. Bunları Han'a canlı götürürsek bizi de öldürür diyerek Ung Han'la maiyetinin hepsini Unusun denilen o yerde öldürdüler. Ung Han'ın başını Tiyang Han'a götürdüler. Fakat Tiyang Han bunlara kızıp:

— Böyle büyük bir padişahı, hem yaşına da itibar etmeksizin, ne diye öldürdünüz? Canlı getirmeli idiniz.

Diyerek yaptıkları işi ayıpladı.

Tiyang Han, Ung Han'ın başına gümüş kaplattırdı ve yüzü kapı tarafında olmak üzere daima onu tahtının üstüne koydu. Bir gün Ung Han'ın kuru kellesinden dilinin dışarı çıkıp

kımıldadığı görüldü. On gün içinde bu hal üç defa tekrar etti. Nayman'ın ihtiyarları bunu kötülüğe alamet saydılar.

Sengun, Tibet yurduna gidip orada birkaç yıl kaldı. Bir gün Tibetliler Sengun'u tutup öldürmek istediler. Sengun bunu haber aldığından kaçarak Hotan'a gitti. Hotan'da Kalaç urukundan Kılıçkara isminde bir padişah vardı. Sengun'u tutup öldürdü. Başını, karısı ve çocukları ile beraber Cengiz Han'a gönderdi.

Cengiz'in Han Olması

Cengiz Han'a büyük bir devlet kısmet oldu. Kendisine yakın oturan kabilelerin kuvvetlileri henüz biat etmedi ise de kuvvetsizlerin hemen hepsi kendisine tabi oldular. H.599/M.1206 senesinde Domuz yılında ve 49 yaşında Naymankehre denilen mahalde han ilan olundu.

Cengiz Han büyük bir düğün yaptı. Kunkar uruğundan Mingilik İçige'nin oğlu Gökçe geldi. Halk bu Gökçe'ye tanrının buti Derlerdi. Cengiz Han'a:

— Bana Tanrı'dan emir geldi ve dedi ki; “Temuçin'e var, kendisine ve halkına bildir ki bu günden itibaren ona Temuçin demesinler. Bütün yeryüzünün padişahlığını ona verdim. Adı Cengiz'dir.”

Dedi.

Cengiz, “Çink”in çoğuludur. Manası ulu, katı ve sert demektir.

Gökçe öyle bir adam idi ki Moğolistan kışının sert soğuklarında çıplak ve yalınayak dolaşırdı ve derdi ki:

— Arada bir kere bana gaipten bir boz at gelir, biner, göğe gider, Tanrı'yla konuşur gelirim.

Cengiz Han'ın Naymanlarla Savaşı ve Onları Hükümü Altına Alması

Nayman padişahı Tiyan'ın, Han Ungut kabilesi Beyi Alakuş Tekin'e adam yolladı ve dedi ki:

— Cengiz Han'a biat etmesin. O onun uruğunun ulularını öldürdü. Aşağılarını kendine uydurdu. Kiraytlar yurdumuzun bir büyük kabilesi idi. Başta han olmak üzere ulularını kırdı, aşağılarını kendisine biat ettirdi. Küçük kabileler korkudan varıp biat ederler. Eski hakimler; “Bir kilimin (palas) üstüne on derviş sığar, fakat iki padişah yeryüzüne sığmaz” derler. Artık nöbet ya senindir, ya benimdir. O üstümüze gelmeden önce biz ikimiz bir olup Allah'a yalvaralım.

Alakuş Tekin bu sözleri duyar duymaz iyi bir adamını Cengiz Han'a gönderip olanlardan haberdar etti. Bunun üzerine Cengiz Han, beylerini çağırıp müzakere etti. Beylerin çoğu:

— Atlarımız zayıf (aruk) tır. Semirdikleri vakit Nayman üzerine yürümeliyiz.

Dediler.

Fakat Cengiz Han'ın babasının inisi (yani kendi amcası) Daritay Utçekin:

— Siz atlarınızın zayıflığını bahane ederseniz. Bu günkü işi yarına bırakan adamların işi hiç bitmez. Sizin atlarınız zayıfsa benim kabilemin atları semizdir. Ben hepinize de at veririm!

Diyerek bağırdı.

H.600/M.1203'te Sıçan yılında Cengiz Han, Tayang Han'ın üzerine yürüdü. Çepenoyan'ı pişdar kumandanı yapmıştı. O bir esir tutup Cengiz Han'a gönderdi. Cengiz Han esiri sorguladı. Ung Han'ın Altay Suyu kenarında olduğunu ve yanında Merkit, Uyrat ve Cuyrat ordularının da bulunduğunu ve hepsinin birden Cengiz Han üzerine yürüyeceklerini öğrendi.

Cengiz Han, yaklaşmak üzere iken Tayang Han bunu haber alıp karşı çıktı. Han izcileri vasıtasıyla bunu haber alınca bulunduğu yerin daha solunda bir yerde saf kurdu. İnisi Cuci Kasar'ı sağ kola baş yaptı. Büyük oğlu Cuci Han'ı da sol kola kumandan tayin etti ve kendisi merkezin kumandanlığını üstlendi.

Savaş başladı. Seherden akşama kadar savaştılar. Tayang Han ağır bir şekilde yaralandığından ordusu kaçtı. Savaş bir

dağ eteğinde olmuştı. Tayang Han'ı, pek zayıf olduğundan, at üstüne koyup çıkaramadılar. Birkaç kişi kendi sırtlarında dağın tepesine çıkardılar. Han kendisini kaybetmişti. Sorulara cevap vermiyordu. Han'dan ümitlerini kesince beyleri:

— Töremizden, evimizden, yurdumuzdan ayrılp düşman yurdunda hor yaşamaktan ise ölmek daha evladır.

Dediler.

Tiyang Han'ı orada bırakıp dağdan inip Cengiz Han'la tekrar savaştılar. Yine bir çoğu kırıldı. Az kalınca Cengiz Han onlara:

— Kanınızı, malınızı bağışladım. Növker işte sizin gibi olur. Yediğiniz ekmeği ve tuzu hak ettiniz. Yiğit insanlarsınız. Okunuzu ve yayınızı bırakıp gelin teslim olun!

Dedi ve bu sözü beş altı defa tekrar etti. Yine kabul etmediler. Bir kişi kalıncaya kadar savaşa savaşa öldüler.

Bunların öldüğünü görünce Tayang Han'ın yanında kalmış olanlar Han'ı bir ata alıp kaçtılar. Fakat yolda Tayang Han öldü. Oğlu Küclük savaştan sağ çıkmıştı. Babasının büyük ağabeyi Buyruk Han'ın yanına gitti.

Çamuka Çeçen'in Ölmesi

Cevirat Çamuka Çeçen'den bahsetmiştik. Sengun Han'ı işgal eden, Ung Han öldükten sonra Nayman Han'ı azdıran hep o idi. Nayman Han da öldükten sonra evine dönmüştü. Çamuka gelince Ceviratlar toplanıp müzakere ettiler:

— Cengiz Han, bizim efendimiz (ike) ve yakın hısımımızdır. Kerayt Ung Han ve Nayman Tayang Han; neyimiz idiler ki onlara uyup Cengiz Han'a ok attık. Bu işlerin hepsini yapan Çamuka Çeçen'dir. Bundan vazgeçmezsek rahat yüzü görmeyiz.

Diyerek Çamuka'yı tutup elini ve ayağını bağladılar, Cengiz Han'a götürüp teslim ettiler. Han, Çamuka'nın buğum buğum kesilmesini emretti ve öyle de yaptılar. Onlar keser iken Çamuka:

— Cengiz benim elime düşmedi. Düşseydi ben onu bu şekilde kestirecektim; fakat gönlümün bu arzusu olmadı.

Diyordu.

Cengiz Han'ın Merkit ve Tangut Yurtlarını Alması

Cengiz Tayang Han'ı bastığı zaman mevsim güz idi. O kış evinde geçirdi. Yaz gelince Merkit üzerine yürüdü. Merkit töresi Tuktabegi namında biri idi. Tayang ile beraber Cengiz'le savaşmıştı. Kendisini zayıf görüp kaçtı ve Nayman Buyruk Han'a gitti. Cengiz Han Merkit'i aldı ve devletine ilhak etti. Oradan Tangut üzerine yürüdü. Tangut töresi kaleye kapandı. Cengiz kısa sürede kaleyi alıp yerle bir etti. Töreysi öldürdü. Bu vilayetlere vali bırakıp yurduna döndü.

Cengiz Han'ın Nayman Buyruk Han Üzerine Yürümesi

Tangut'dan dönüp o kış evinde kışladı. Baharda Buyruk Han üzerine yürüdü. Nayman'a yaklaşmıştı. Buyruk Han bundan habersiz, birkaç kişi ile geyik avına çıkmıştı. Cengiz Han'a rastladı. Cengiz, Buyruk Han'ı tutup hemen orada başını kestti. Tangut Kaşin (Kaşı) yahut Heya Padişahlığı olup payitahtı Heyaçaukdi şimdiki Hinghiya'dır. Buyruğu tuttuğu mahal Türklerin Uludağ dedikleri ve Küçük Altay Sıradağlarını batıya uzatan ve Balkaş Gölü'nün kuzeyinde ve Eski Türkistan'ı Sebriye'den ayıran mahaldir.

Tayang Han'ın oğlu Güçlük ve Merkit Tokta Bey'i ve oğulları Celavun ve Macar; Buyruk Han'la ava çıkmışlardı. Çadırın bulunduğu yerde (avul) kalmışlardı. Buyruk Han'ın yanına geldiklerinden beri kaçıp geldi, olanları bunlara anlattı. Güçlük'le Tukta Beyi kaçıp İrtiş'e gittiler. Cengiz Han, bunların çadırlarını ve kabilelerini zapt edip kendi ordusuna döndü.

Kırgızların Biatı

Cengiz Han, Tavşan yılında Kırgızlara Altan ve Durmuş isminde iki elçi gönderip biat etmelerini teklif etti. Kırgızların padişahı Urus İnal idi. En büyük beylerinden bir çoğu birçok hediyelerle Cengiz Han'a gönderip biat etti. Hediyelerin başında ayağı, burnu ve gözü kızıl; kendisi ak bir doğan vardı.

Cengiz Han'ın Güçlük ve Tokta Beyi'nin Üzerine Yürümesi

Kış evinde geçirdikten sonra yazın Güçlük'ün arkasından yürüdü. İrtiş'e yaklaşıncı Evirat kabilesine rastladı. Bunların beyi Kutuka Biki idi. Aynı zamanda beyleri Arslan namında biri olan Karluk kabilesine de rastladı. Bunlar kendilerini zayıf gördüklerinden Cengiz'e biat ettiler ve ona rehberlik ettiler. İrtiş kenarlarında Güçlük'le Tokta Beyini buldular. Bunlar kaçtılar. Fakat yetişip Tokta Beyi'ni öldürdüler. Güçlük kurtulup Türkistan'da Karahıtay Gürhan'a sığındı. Gürhan ona pek ikram etti. Kızını verdi ve oğulluğa kabul etti. Bu seferden dönüp Cengiz ordusuna katıldı.

Uygurların Biatı

Uygurların padişahı İdikut Karahıtay padişahı Gürhan'a tabi idi ve ona vergi veriyordu. Gürhan, Şadkem mevkiini koyladıktan sonra zulme başladı. O kadar ki Uygurlar takat getiremez oldular. Bu esnada Cengiz'in namı dünyayı tutmuştu. Buna rağmen İdikut, Şadkem'i öldürdü. Fakat Cengiz Han'a bir elçi gönderip daima kendisine muhabbet beslediğini ve ölünceye kadar itaat ve hizmetine devam edeceğini bildirdi. Cengiz Han da Durbay adında bir elçi gönderip memnuniyetini bildirdi. İdikut birçok hediyelerle gelip hanı ziyaret etti. Cengiz Han da ona ziyadesiyle iltifat etti. Bunun üzerine İdikut arz etti ki;

— Cihan Padişahı'nın kereminden ümit ederim ki ben beşinci oğlu olayım.

Cengiz Han bu sözünden İdikut'un kendi kızını istediğini anladı ve bir kızını ona verdi.

Cengiz Han'ın Hıtay, Karahıtay ve Çurçit Ülkelerini Zaptı

Bütün Moğolistan'ı hükmü altına aldıktan sonra Cengiz Han Moğol beylerinin hepsini toplayıp;

— Hıtay Padişahı Altan Han atlarıma ve akrabalarımın kötü muamele etti. Ben Tanrı'nın yardımıyla Hıtay'a varıp atalarımla ödün alacağım.

Beyler Han'ın bu sözünü yerinde bulup onayladılar ve:

— Önce elçi yollayalım. Eğer itaat etmezse üstüne varalım.

Dediler.

Cengiz Han, Çakar Hoca namında bir növkerini Altan Han'a elçi ve aynı zamanda şu haberi gönderdi ve dedi ki:

— Tanrı yeryüzünün padişahlığını bana vermiştir. Ünüm bütün cihanı tuttu. Sen ki Altan Han'sın elçimi görüp sözümü duyunca bana tabi ol. Beni Ulu Padişah bil. Eğer böyle yapmazsan büyük bir ordu ile üzerine geleceğim.

Bir birimizi tartarız; bakalım Cenab-ı Hak devlet tacını kimin başına, talihsizlik belasını kimin başına kor?

Çakar Hoca, Altan Han'ın ordusuna varıp Cengiz Han'ın sözlerini birer birer ilettiler. Altan Han kızıp Çakar Hoca'ya şöyle dedi:

— Cengiz Han beni başka Türklerden bilmesin. Eğer savaşmak hevesinde ise tez gelsin. Ben hazırım.

Sonra Çakar Hoca'yı geri yolladı.

Çakar Hoca, Hıtay'ın yollarını, konaklarını, dağlarını sularını güzelce görüp belleyerek döndü. Cengiz Han'a Altan Han'ın cevabını ilettiler.

Cengiz Han bunun üzerine büyük bir ordu ile Altan Han üzerine yürüdü. Altan Han da sakın olduğu şehirden hesapsız bir askerle çıktı. Yolu sırat köprüsünden ince bir geçit vardı. Askerini oraya yığdı.

Cengiz Han, Hıtay'a girmiş yürüyor ve önüne geleni yakıyordu. Altan Han da bir beyini mühim bir kuvvetle Cengiz Han'ın karşısına gönderdi. Cengiz Han ordusundan bir kişi kaçıp bu beyin ordusuna geldi ve dedi ki:

— Cengiz Han sayısız bir askerle gelerek Hıtay'ın bir büyük şehrini alıp ahalisin katli ve idam etti şehri de yaktı. Gelip duruyor. Ben o sırada kaçtım.

Bunun üzerine Bey, Cengiz Han üzerine yürüdü. Bunu haber alan Cengiz Han da yürüdü. İki ordu karşı karşıya geldiler. Cengiz Han galip gelip Altan Han'ın beğinin ordusunu kılıçtan geçirdi. Hıtay'ın birçok kalelerini aldı ve Altan Han'ın bulunduğu geçide vardı. Orada muharebeler oldu. Altan Han otuz bin kişi kaybetti. Bunun üzerine çekilip Hanbalık'ın (Pekin) yolunu tuttu. Hanbalık'ta hüküm süren hanların hepsi de Altan Han adını taşırlardı. Bunun üzerine Cengiz Hıtay'ın birçok vilayetlerini daha zabtetti.

Cengiz Han'ın Altan Hanla Barışıp Onun Kızını Alması

Altan Han, Hanbalık'a vardıktan sonra işitti ki, Cengiz Han birçok vilayetlerini almış, Hanbalık üzerine yürüyor. Beyleriyle meclis kurdu ve Cengiz Hanla vuruşmanın veya barışmanın hangisinin uygun olduğunu tartıştı. Çınığ Sanığ Polad Ağa isminde bir veziri vardı. Çınığ Sanığ vezir demektir. Bu vezir dedi ki, "Barışmak vuruşmaktan iyidir. Çünkü barıştan sonra Cengiz Han yurduna döner. Başımız rahat olur. O zaman uluları ve beyleri toplar, devlet işleri için büyük bir istişare yaparız. Devlete ilaç vermemiz lazımdır." Altan Han bu vezirin sözünü makul görüp Cengiz Han'a elçi gönderdi. Genç bir kızı vardı. Onu bir takım hediyelerle beraber Cengiz Han'a peşkeş çekti. Cengiz Han elçiye ilgi gösterdi. Kızı kendisi karılığa aldı. Barış imzalayıp yurduna döndü.

Altan Han memleketini pek harap bulmuştu. Teming şehrine çekildi. Bu şehri Altan'ın babası bina ettirmişti. Pek müstahkem bir şehirdi. Çevresi kırk fersah olup büyük bir suyun kenarındaydı. Bir insan sabah bir başından bir kayığa binse akşam namazında öbür başına varırdı. Kalenin etrafına üç istihkam daha yapılmıştı. İşte bu derece müstahkem idi.

Altan Han, Hanbalığı oğluna verip kendisi Teming şehrine gitti. Hanbalık'tan hareket ederken Karahıtay serdarını bazı kabahatlerinden dolayı öldürmüştü. Bu sebepten Karahıtay'ın birçok bahadırları Altan Han'ın oğlunun yolkını (atını), koyunlarını, deve sığırlarını sürüp Cengiz Han'a iltihak ettiler. Bundan sonra Karahıtay'dan bir bahadır çıkıp Hıtay'ın birkaç vilayetini aldıktan sonra Cengiz Han'a elçi göndererek biat etti. Cengiz Han bunları iyi karşıladı. İşte küçük bir sebeple Altan Han'ın birçok beyleri nankörlük edip Cengiz Han ordusuna katıldılar. Altı ay sonra Altan Han'ın oğlu da durumu kararsız görerek Hanbalık hükümetini beylerine bırakarak babasının yanına gitti.

Cengiz Han Altan Han'ın aczini duyup Samuka Bahadır ve Minkar Bahadır adında iki beyini bir ordu ile Hanbalık'ın zaptına yolladı. Yolda Hıtay halkının çoğu bu iki serdara katıldılar. Bu sırada Altan, Hanbalık'ta açlık olduğunu duyup iki beyi ile ve bir miktar adamla lüzumu kadar yiyecek gönderdi. Bunlar yolda Cengiz Han'ın beylerine rastladı. Büyük bir savaş oldu. Cümlesi azıklarıyla beraber Cengiz Han'ın askerinin eline düştüler. Altan Han bu haberi duyunca zehir içip öldü.

Cengiz'in askeri Hanbalık'ı zapt etti ve orada Altan Han'a ait birçok hazineler buldular. Beyler bunları Cengiz Han'a bildirdiler. Cengiz Han Kutuku Noyan'ı iki beyi ile Hanbalık'a gönderdi. Bunlar üç bin hazineyi yükleyip Cengiz Han'a getirdiler.

Cengiz Han, beş sene içinde Hıtay'ın birçok vilayetini aldı. Darugalar tayin edip yurduna döndü. Oradan Alantangut denilen Akaşın vilayeti üzerine yürüdü ve oraların hepsini zapt etti.

Cengiz Han, tekrar Hıtay üzerine sefer düzenleyip bu ülkede zapt edilmeyen vilayetleri de almak fikrinde idiyse de bu fikrinden vazgeçti. Onu bu fikrinden vazgeçiren şey; Tayang Han öldükten sonra oğlu Güçlük, Türkistan'a kaçıyordu. Orada Cengiz'in bazı düşmanları ile ittifak kurup Güçlük'ü padişah ilan ettiler. Güçlük, Sultan Muhammed'e elçi gönderdi ve onu Gürhan aleyhine sevk etti. O vakit Türkistan Karahıtay'ı

Gürhan'a ait idi ve Güçlük Türkistan'ın yarısını onunu elinden almıştı. Bunu haber alan Cengiz:

— Böyle büyük bir düşman memleketin bir tarafından türeyip dururken uzak bir sefere gitmem uygun değildir.

Diyerek Hıtay üzerine harekettten vazgeçti.

Bu esnada Cengiz Han Merkit Tukta Beyi'nin inisi Kudu'nun üç oğlu ile beraber kaçıp Nayman yurduna oturup fitne çıkarmaya çalıştıklarını haber aldı. Üzerlerine Subutay Bahadır'la Konkrat Doğaçar'ı büyük bir ordu ile gönderdi. Cemmoran nehri kenarında savaşıldı. Kudu'nun askerini kırdılar. H.613/M.1216 senesinde meydana gelen bu savaş Merkitlerin saltanatına son verdi.

Tumanlar Üzerine Burgul Noyan'ın Gönderilmesi

Cengiz'in Hıtay seferi sırasında Tuman kabilesi isyan etmişti. Dönüşünde üzerlerine Burgul Noyan'ı gönderip kırdırdı. Burgul esirlerle geri döndü.

Cengiz Han'ın Çocukları, Kadınları ve Kumaları

Cengiz Han'ın karı ve kuma (odalık) ları beş yüzden fazla idi. Bütün karıları han kızı veya karısı idi. Bunların içinde mertebeleri büyük olanları beş tane idi. Bunlardan biri Burta Fuçin idi. Burta Fuçin, Konkrat uruklarından birinin töresi Day Noyan'ın kızı olup Cengiz'in oğullarının anası idi. İkincisi Altan Han'ın kızı Güncü, üçüncüsü Yissukan idi. Bu son ikisi Tatar ilinden bir adamın kızları idi ki biri ölünce diğeri kız kardeşinin yerine Cengiz'in karısı olmuştu.

Cengiz Han'ın dört oğlu vardı; büyüğü Cuci Han, ikincisi Çağatay Han, üçüncüsü Ögeday Kaan, dördüncüsü ise Tuli Han'dır. Cuci'nin manası misafir, Ögeday'ın manası yüce, Tuli'nin manası ise ayna demektir.

Bunların her birini bir işe memur etmişti. Cuci'yi huzura kabul, düşün ve oyun gibi merasime tayin etmişti. Yani mabe-

yinci yapmıştı. Çağatay'a yargı işini vermişti. Ögeday; maliye nazırı, Tuli'yi ise harbiye nazırı yapmıştı.

Bu dört oğuldan başka yine nikahlı karılarından beş oğlu daha vardı. Hıtay seferinden dönüşünde orasını almadı denilen yere kadar bu beş oğlu ile ağabeyi ve inisinin oğullarına pay edip vermişti.

Han asıl ülkesini dört oğlu arasında taksim etti. Ve hepsini toplayıp onlara şöyle dedi:

— Birbirinizle bozuşmayın. Daima hoş geçinin.

Ok kesesinden (sadak) bir ok çıkarıp kırdı. Sonra birkaç oku birbirine bağlayıp:

— Bunu kırabilecek insan var mı?

Diye sordu ve hiç kimse kıramadı. Bunun üzerine:

— İşte bu oklar size benzer. Eğer hepiniz birleşip birinizi padişah yapar ve onun emrinden dışarı çıkmazsanız sizi hiçbir kimse kıramaz. Eğer birbirinizle kavga eder, ayrılırsanız bir oku nasıl kırarlarsa sizi de öyle kırarlar.

Diyerek güzel öğütler verdi.

Çepe Noyan'ı Güçlük'ün Üzerine Yollaması ve Onun Güçlük'ü Öldürmesi

Nayman Tayan'ın, Han'ın oğlu Güçlük kaçıp Karahıtay'da Gürhan'a sığınmıştı. Orada onunla da bozuşup Gürhan'ın vilayetlerini almış; Moğol ve Tatar illerinden Cengiz Han'a düşman olanları etrafına toplamıştı. Cengiz Han bunu duyunca Yissun uruğundan Çepe Noyan'ı büyük bir ordu ile üzerine gönderdi. Yapılan savaşta Güçlük mağlup olup az bir askerle kaçabildi. Çepe Noyan diğerlerini kırıp geçirdi. Ailesiyle erkek çocuklarını esir etti. Güçlük'ü takip edip birkaç gün sonra yetişti. Askerini ve növkerlerini öldürdü. Güçlük ancak üç kişi ile tekrar kaçıp Bedehşan vadisinde Sarı Kol denilen mahalle vardı.

Çepe Noyan yine takibe devam etti. Fakat bu sefer bir türlü izini bulamıyordu. Nihayet bir gün bir kuş arkasında dolaşan bir adama rastladı ve ona sordu. O da:

— Sizin söylediğiniz gibi üç adam şu tarafa gitti.

Dedi.

Bunun üzerine Çepe Nopan süratle hareket ederek Güçlük'ü yakaladı ve başını kesip Cengiz Han'a gönderdi. Birçok hediyeler aldı.

Cengiz Han'ın Mahmud Yalvaç'ı Mahmud Harezmsah'a Elçi Göndermesi

Cengiz Han Mahmud Yalvaç'ı Sultan Mahmud Harezmsah'a gönderip:

— Tanrı güneşin doğduğu yerden ta senin ülkeneye kadar olan yerleri bana verdi. Sen benim oğlum olup iyiliğe gayret kılasın ki Müslümanlar rahat etsin.

Yalvaç, Sultan Muhammed'e bu sözleri ilettili. Bir gün Sultan Muhammed, Yalvaç'ı çağırıp:

— Senden bir şey soracağım. Doğrusunu söyle. Senin hanının Hitay'ı alması doğru mu?

Dedi ve kolundan kıymetli bir inci çıkarıp Yalvaç'a verdi.

Mahmud Yalvaç:

— Tanrı hakkı için söylerim. Benim hanım doğru söyler. Bu sözün doğruluğu size hem tez malum olur.

Sultan Muhammed bu söze pek kızdı ve:

— Be Mahmud sen bilir misin ki benim ülkem ne kadar geniş, benim devletim ne kadar güçlü? Senin hanın kim oluyor da kendisini benden büyük görüp üstün tutuyor?

Mahmud Yalvaç büyük bir korku içinde:

— Cengiz Han'ın askeri senin askerinin yanında ayın ışığının güneşin ışığına nisbeti gibidir.

Bunun üzerine Sultan Muhammed'in öfkesi geçti ve Yalvaç onun gazabından kurtuldu.

Bunun üzerine iki taraf birbirinin dostuna dost, düşmanına düşman olup birbirlerine fenalık etmeyeceklerine söz verdi-

ler ve Cengiz Han'ın elçileri gittiler. Cengiz Han, bu işe memnun olup Sultan Muhammed'den fenalık gelmedikçe ona bir şey yapmamaya karar verdi. Hatta o esnada Bağdad'dan Halife Nasır, Cengiz Han'a elçi göndermişti. Ona da hiç iltifat etmedi. Hasılı bu anlaşmayı bozmayı hatırına bile getirmede.

Halbuki Sultan Muhammed Gayir Han'a emir vermiş, Cengiz Han'ın elçilerini, tacirlerini öldürtmeye başlamıştı.

Sultan Muhammed'in Cengiz Han'ın Elçi ve Tüccarlarını Öldürtmesi

O vakitler Turan ve İran ovasındaki arazi o kadar emniyet içinde idi ki, bir adam başına altın dolu bir tabak koyup doğudan batıya kadar yürüse ona hiç kimse dokunmaya cesaret edemezdi. Moğolistan'da şehirler yoktu. Tüccarlar daima kumaş, bez, kürk vesaire malları oraya götürürler, fazlasıyla kar ederlerdi. Bu hevesle Maveräünnehr bezirganları birleşip birçok malı yükleyip Cengiz Han'ın ordusuna geldiler.

Cengiz Han bezirganlardan birini çağırıp mallarını göstermesini ve fiyatlarını söylemesini emretti. Bezirgan bir altın değerindeki şeye on altın fiyat biçti. Cengiz han sinirlenip:

— Bu adam öyle hayal ediyor ki getirdiği eşyayı biz hiç görmemişiz ve bizde yoktur.

Sonra söylene söylene kumaş getirmesini emretti. Hazinedar bin sandık sırmalı kumaşlar getirdi. Sonra diğer bezirganları da getirtti ve onlarla da mallarının fiyatını sordu. Onlar:

— Eğer bu eşya Han'ın hoşuna gittiyse hepsini hediye ederiz. Yoksa burada satılık eşyamız yoktur.

Dediler. Bunların sözü Han'ın hoşuna gitti. Eşyalarını satın aldı ve tutarından on kat fazla para verdi. Çok hediyeler verdi ve misafiri olmaları için davet etti. Beylerine bezirganlara her birinin bir adam tutmasını emretti. Bu şekilde 450 kişilik bir alay oluştu.

Cengiz Han, Sultan Muhammed'e Harezmli Mahmud, Buharalı Ali Hoca ve Otrarlı Yusuf'u elçi olarak gönderdi ve:

— Sultan Muhammed'e söyleyin bize Harezm tüccarları geldi. Biz onlara ikramlarda bulunduk. Biz de onlara tüccar gönderiyoruz. İyi muamele etsinler ve yine bize göndersinler. Biz baba oğuluz. Tanrı cihanı ikimize vermiştir. Biz iyi geçinirsek yoklar emin olup Müslümanlar rahat ve saadet içinde yaşarlar.

Diyerek elçilerle beraber bezirganları da yolladı.

Bu heyet Otrar'a vardı. Otrar'ın valisi Sultan Muhammed'in dayısı İnalçık idi. Sultan Muhammed ona Gayir Han adını koymuştu. Bezirganlar Gayir Han'ın yanına vardılar. Bunların arasından biri İnalçık'ı tanıdı. Bu sebeple ona Gayir Han demeyip İnalçık dedi. Gayir Han buna kızıp hepsini tevkif etti ve Sultan Muhammed'e Otrar'a casuslar geldi, ne yapayım diye sordu. Sultan Muhammed hiç düşünmeden bir emir gönderdi ki onunla hepsini öldürsün, mallarını zapt etsin. Vali emri hemen yerine getirdi.

Bezirganlardan biri kaçıp Cengiz Han'a olayı anlattı. Cengiz Han çok kızdı ve beylerini topladı. Yapılan değerlendirmede Sultan Muhammed'in üzerine yürümeye karar verdi. Asker toplamaya başladı ve Sultan Muhammed'e savaş ilan etti.

Cuci Han'la Sultan Muhammed Harezmsah'ın Savaşı

Cengiz Han büyük oğlu Cuci'yi Türkistan etrafına yollamıştı. Orada Güçlük'ten ayrılıp gelen muhtelif uruklardan kabileler vardı. Sultan Muhammed Havarezmsah, Cengiz'in kendi üzerine geldiğini duyduğu sırada asker toplayıp Semerkant'a, oradan Hoçent'e geldi. Orada Cuci Han'ın Türkistan civarına gelip bazı kabileleri yurduğunu işitmişti ve hemen o kabilelerin çadır kurdukları mahalle doğru süratle ilerledi ve o yere geldi. Fakat gördü ki Kabli ve Kamac denilen iki su arasında birçok ceset var. Aralarında yarısı henüz can çekişiyordu. Ondan haber sordular. O da:

—Cuci Han'ın geldiğini duyup kaçarken dün burada arkamızdan yetişip bizi vurdu. Ölmeyenleri esir alıp götürdü.

Dedi. Bunu duyan Sultan Muhammed Harezmi Cuci'nin arkasından sürdü ve ertesi gün ona yetişti. Bunu gören Cuci Han beylerine danıştı. Beyleri;

— Cengiz Han bizi Sultan Muhammed'le vuruşmaya yollamadı. Yağma edin dedi. Yaptık. Biz az onlar çok. Süratle gitmeliyiz. Arkamızdan az kişi yetişirse onlarla savaşırız.

Cuci Han:

— Ben babama ve inilerime ne yüzle giderim. Düşmanı uzaktan görüp kaçtım mı diyeyim.

Dedi ve beylerini dinlemeyip saf dizdi. Savaşmayı kabul etti.

Cuci Han ordusunun başında birçok defa hücum etti ve tuğa kadar vardı. Hatta Sultan Muhammed'in kalkanına da iki üç hücumda bulundu.

Sultan Muhammed Harezmsah'ın askeri kaçmak üzere idi. Fakat oğlu Sultan Celaleddin'in kahramanlığı sayesinde kaçmadı. Muharebe akşama kadar devam etti. Gece olunca Moğollar her yerde ateşler yakıp yürüyüp gittiler. Sabah olunca Harezmli Moğolların gitmiş olduğunu gördüler ve bunun üzerine Sultan Muhammed yurduna döndü.

Cuci Han olanları babasına anlattı. Cengiz Han çok memnun olup hediyeler verdi.

Sultan Muhammed beyleriyle müzakere edip hiçbirisi savaşmayı munasip görmediklerinden askerini vilayetlere gönderip kalelere dağıttı ve kendisi de başkentine döndü.

Sultan Muhammed Harezmsah'ın Devletinin Kaybolmasının Sebepleri

Sultan Muhammed bir gece sarhoşluğunda anası Türkan Hatun'la münasebetinden şüphelendiğinden Buharalı (Bağdatlı) Şeyh Mecdüddin'i öldürttü. Sabahleyin aklı başına gelince piş-

man olup Şeyh Necmeddin-i Kübra'ya bir tabak altın gönderip günahının affını rica etti; fakat şeyhin cevabı şu oldu:

— Şeyhin kanının bahası altın ve cevahirle ödenmez. Belki öldürenin başı, benim başım ve binlerce insanın başı gerekir.

Bundan biraz sonra idi ki Sultan Muhammed Harezmşah'la Halife-i Emirü'l-mümin'in Nasirüddin ebul Abbas (H.1224 M.1179) arası bozuldu. Sultan Muhammed müftülerden fetva alıp Termed seyyidlerinden Alaülmelik'i halife ilan etti. Nasirüddin'in adının hutbede söylenmesini ve paraya yazılmasını yasakladı.

Bir de Gayir Han'ın yalanına kanıp hiç düşünmeden Cengiz Han'ın elçi ve bezirganlarını öldürdü.

Bunlardan başka daha birçok kötü işler yapmıştır ki burada anlatılması uzun olur.

Cengiz Han'ın Buhara Üzerine Yürümesi

H.615'de hesapsız bir askerle yurdundan kalkıp Otrar (Sirderya'ya akan Aris nehrinin yatağına yedi kilometre mesafede bir şehir) üstüne geldi. Yolda Karlık uruğunun hanı Arslan Han birçok askerle gelip ona katıldı. Aynı şekilde İdikut Uyguru'nun birçok kabilesi Beşbalık'tan, Almalık'dan Sagnak Tekin kabilesi ile gelip Cengiz Han'a katıldılar. Cengiz Han, Ögeday Kaan'la Çağatay Han'ı Otrar'ı kuşatmaya memur etti. Cuci Han'ı Cend üzerine, Alak Noyan ile Sektu Boğa'yı beş bin kişi ile Fenakent ve Hoçent üzerine yolladı. Kendisi de kalan askeri ve oğlu Tuli Han ile beraber Buhara üzerine yürüdü.

Cengiz Han Otrar'dan Buhara'ya doğru gelirken bir gün seher vakti ve ansızın Zernuk denilen kalenin önüne geldi. Kale ahalisi Moğolların kaleyi kuşattıklarını duyunca çok korktular ve kalenin kapılarını kapattılar. Cihangir Padişah'ın Hacib isminde Müslüman bir alimi vardı. Onu kale halkına elçi gönderdi. Hacib ahaliye nasihatlar etti ve korku verdi. Bunun üzerine bütün halk hediyeler alıp Cengiz Han'a geldiler. Han hal-

ka iyi muamelede bulundu. Şehrin adını Kutluk Balık koydu ki Moğolca mübarek şehir demektir. Şehrin ihtiyarlarını bırakıp gençlerini beraberine alıp yoluna devam etti. Nur şehrine geldi. Nur halkı kaleye kapandı; Cengiz Han elçi gönderdi. Birkaç elçi trafiğinden sonra ahali hediyelerle gelip bağlılığını bildirdi. Halka kendilerine yetecek kadar azık, tohum, sığır vesaire alıp çıkmalarını ve kalanları urdusuna yağma ettirmelerini emretti ve öyle de yapıldı.

H. 616 senesi aşure ayının başında ve yılan yılında Buhara'ya gelip kaleyi kuşattı. Gece yarısı Gökhan, Sevinç Han ve Güçlük Han yirmi kişiyle Cengiz Han ordusunu bastı. Cengiz Han işten haberdar olup ona göre tertip aldı. Şiddetli bir savaş oldu. Cengiz Han galip geldi. Yirmi bin kişiyi kırıp bitirdiler. Tan atar atmaz şehrin müftüsü, mollaları, büyük ve küçükleri kapıları açıp hanın yanına geldiler. Cengiz Han atlanıp şehre girdi. Sokakları seyredip büyük camiye geldi. Atıyla içeri girip maksureye vardı.

Bu cami çok büyüktü. Cengiz Han:

— Bu Sultan Muhammed'in evi midir?

Halk:

— Hayır, Tanrı'nın evidir.

Attan inip minberin üstüne çıktı. Moğollar atlarını ulema ve müctehidlere tutturup kendileri içki içmeye başladı. Kuran'ın yaprakları atlarının ayaklarının altına dağılmış ve yayılmıştı. O vakit Buhara'da seyyidlerin büyüğü bir seyyid vardı. Kuran'ı at ayakları altında görünce bir müctehide:

— Bu ne haldir?

Müctehid:

— Ey seyyid! Sus! Tanrı'nın gazabı zamanıdır.

Dedi.

Cengiz Han, camiden atlanıp İydgah'a geldi ve bütün halkı ve Sultan Muhammed'in ahdi bozup elçi ve tüccarlarını öldürdüğünü söyledi. Sonra da dedi ki:

— Ey halk! Siz büyük günahlar işlediniz. Tanrı beni üzerinize gönderdi ki sizi cezalandırsın. Ben Tanrı'nın kara belasıyım. Beni size musallat kıldı. Meydandaki malınızı söylemeye hacet yok. Toprağa gömdüğünüz malınızı hile yapmadan çıkarıp verin.

Dedi. Herkes gizli ve açıktaki mallarını getirip verdi.

Bu sırada bir kişi gelip Harezmsah'ın birçok adamlarının şehirde gizlendiğini söyledi. Bunun üzerine Cengiz, şehrin ateşe verilmesini emretti. Kagir olanlar dışında bütün binalar yandı. Hisara sığınan beyleri alıp öldürttü. Buhara kalesini yerle bir etti. Bundan sonra Buhara Kaan zamanına kadar viran kaldı ve Kaan onu yeniden bina etti.

Ögedey Kaan ve Çağatay Han'ın Gayir Han'la Vuruşup Otrar'ı Zapt Etmesi

Sultan Muhammed Harezmsah, Gayir Han'ı elli bin kişi ile Otrar'ı muhafazaya memur etmişti. Daha sonra Moğolları Otrar üzerine yürüyecek diye duyunca növkerlerinden Kara Hacib (D'ohson buna Karaca Han der ve kumandanlarına Harezm Padişahları Han lakabını verirlerdi) kumandasında on bin kişi daha yardım göndermişti. Gayir Han, altmış bin kişi ile kaleye kapanmıştı. İki şehzade beş ay şehri muhasara etti. Şehirde halk arasında ihtilaf çıktı. Bunun üzerine Karaca Hacib Gayir Han'a teslim olmayı teklif etti. Bu şekilde fena bir sondan kurtulmak ihtimali olacağını söyledi. Gayir Han bu savaşlara asıl sebep kendi olduğundan razı olmadı. Karaca bir gece kendi on bin kişisini alıp Sofi Kapısı denilen kapıdan çıkıp şehzadelere teslim oldu. Fakat ona:

— Sen kendi padişahına ne vefa gösterdin ki bize ne vefa gösteresin?

Diyerek maiyetiyle beraber hepsini kestiler. Sofi kapısından şehre girip bütün ahaliyi dışarı çıkardılar ve hepsini kestiler. Gayir Han yirmi bin kişiyle hisara (erke) kapandı. Her gün oradan çıkar savaşlılardı. Bu muharebelerde Gayir Han büyük

kahramanlıklar gösterdi ve Cengiz'in ordusuna büyük kayıplar verdirdi. Fakat kendi tarafından da çok asker telef oldu. Artık kimsesi kalmayınca hisar da düşman eline düştü. O vakit Gayir Han iki növkeriyle bir dama çıktı yine muharebe etti. İki növker de şehit düştü. Nihayet Gayir Han'ın oku tükendi. Ok yerine kiremit atmaya başladı. Bir iki kölesi duvardan taşları alıp kendisine verir, o da atardı. Sonunda her taraftan kuşatıldı ve diri diri yakalanıp şehzadelere götürüldü.

Bu sırada şehzadeler Cengiz Han'ın Buhara'yı alıp Semerkant'a gelmek üzere olduğunu haber alıp birçok askerleriyle Semerkant'a hareket ettiler ve Göksaray denilen yerde Gayir Han'ı öldürdüler.

Cuci Han'ın Cend Üzerine Yürüyüşü

Cuci Han, Otrar'dan Segenag'a gelince Hasan Hacı denilen bir Müslüman növkerini şehre elçi gönderdi ve elçiye:

— Kaleye git, halka nasihat et. Gelip bana görünsünler, kaleyi versinler ve bana itaat etsinler.

Dedi. Hasan Hacı kaleye varıp halka nasihat ederken pazarcılar iyi bir iş yapıyorlar sanarak ve tekbir getirerek etrafına toplanıp öldürdüler ve kapıyı kapattılar.

Bu haberi alınca Cuci Han çok kızıp askerine kaleyi hücumla almalarını emretti. Bir saat içinde kaleyi aldılar. Bir Hasan Hacı'nın kanını almak için on bin Müslüman kestirdi ve Hacı Hasan'ın oğlunu oraya vali tayin etti.

Buradan sonra Cuci Han Özkent'e geldi. Ahali karşılayıp hediyeler takdim ettiler. O da, ne onlara ne de mallarına dokunmadı. Oradan kalkıp Astaş üzerine yürüdü. Kale ahali dışarı çıkıp savaştılar; fakat hepsi kılıçtan geçirildi. Bu haber üzerine Cend valisi Kutluk Han kaçıp Harezm'e gitti. Cuci Han bunu duyup Çen Timur isimindeki növkerini Cend ahalisine gönderdi. Cendliler itaat etmeyip Çen Timur'u öldürmeye kalkıştılar. Çen Timur hile yapıp kaçtı ve bu şekilde ellerinden kurtuldu. Cuci

Han'a durumu anlattı. Cuci Han buna kızıp Cend'i kuşattı ve ele geçirdi. Çen Timur'u öldürmeye kastetmiş olanları öldürüp diğer ahalinin fenalarını bağışladı. Ahaliyi dışarı çıkartıp mallarını askere yağma ettirdi. Ali Hoca Acduvani'yi Cend'e vali tayin etti. (D'ohson bu Ali Hoca'yı Cengiz Han tarafından Sultan Muhammed'e elçi giden Buharalı Ali Hoca'dır der)

Alak Noyan ve Sektu Boğa'nın Fenakent'e ve Oradan Valisi Timur Melik Tarafından Müdafaa Olunan Hoçend'e Gelmeleri

Yukarıda demiştik ki Cengiz Han, Alak Noyan'la Sektu Boğa'yı beş bin kişi ile Fenakent ve Hoçend taraflarına göndermişti. Onlar Fenakent'i kuşattılar. Üç gün kapıları kapatıp durduktan sonra dördüncü günü halk hediyelerle bu iki serdara geldiler. Serdarlar sanat ehlini bir tarafa, Sultan Muhammed'in növkerlerini diğer bir tarafa ayırdılar. Növkerleri öldürüp sanat ehlini Tacik halkı ile beraber alıp Hoçend'e geldiler.

Hoçend valisi Timur Melik, Hoçend suyunun bir adasında bir kale yaptırmıştı. Hoçend'in rud hanesinin ortasında bir kuru (kuruk) yer vardı. Oraya bir kale inşa etti. Bu kale o kadar müstahkem bir kale idi ki ona devlerin eli bile erişemezdi. Timur Melik bu kaleye bin yiğitle kapandı. Alak Noyan'la Sektu Boğa kaleyi görünce hayrete düştüler (tanlandılar). Bu kaleyi nasıl alırlar diye birbirlerine sordular.

Timur Melik on iki gemi inşa ettirmişti. Bunlara zırh geçirmiş ve zırhla üstlerini örttürmüştü. Onlara ok ve tüfek tesir etmezdi. Önce tecrübe etmişti. Kendisi içinde ok ve tüfek atardı. Her gün bunlara binip her gün cenk eder ve kahramanlıklar gösterirdi. Bu kahramanlıkları Moğollar takdir ediyordu. Gemileri tutamazlardı. Nihayet elli bin Tacik'e taş ve toprak taşıttırıp ırmağı doldurtular.

Timur Melek mağlup olacağını anlayınca bir gece bütün mallarını, eşyasını yetmiş gemiye yükledi ve kendisi de bin yiğidi ile o on iki gemiye binip Rudhane'nin içinden nehir boyunca

ca yürüdü. Bunu gören Moğol serdarı askerlerine nehir boyunca Timur Melik'in arkasından gitmelerini emretti. Moğollar da Rudhane'nin kenarında yürüdüler. İki taraf vuruşa vuruşa yürüyorlardı. Nihayet Timur Melik Fenaket şehrine geldi ve orada gemilerin geçmesine mani olmak için nehre zincir gerilmiş olduğunu gördü. Timur Melik balta ile zincire öyle bir vurdu ki zincir kesildi ve gemileri geçirdi. Fakat Cengiz askeri peşlerini bırakmadı ve ilerleyip sürekli vuruştular. Timur Melik asla rahat bulamayacağını görünce gemilerini bırakıp şimşek hızıyla çölden Harezm'e doğru yürüdü. Fakat düşman yine peşini bırakmadı. Birçok alaylara ayrılmışlar, yine Timur Melik'i kovalıyorlardı. Timur Melik imkansızlığı görünce muharebeye başladı ve bu muharebede bin askerinin hepsi öldü. Timur Melik kaçarken arkasından üç Moğol yetişti. Artık üç tanecik oku kalmış ve bunun da birisinin ucu yoktu. O ucu olmayan okuyla güzel nişan aldı ki Moğollardan birinin gözünü kör etti. Bunu gören diğer ikisi geri döndüler. Timur Melik Harezm'e vardı. Timur Melik Harezm'den asker alıp Kât'a geldi. Cengiz Han'ın valisini öldürüp yine Harezm'e döndü. Harezm'den Sultan Muhammed'in yanına gitti. Sultan ona çok iltifatlar ve ikramlarda bulundu. Timur Melik ardından Şam'a gidip birkaç sene kaldıktan sonra Hoçend'e döndü ve gördü ki Cengiz Han Hoçend'e oğlu Ögeday Kaan'ı vali tayin etmiş. Ögeday giderken yolda Kadkan Oğlan'a rastladı. Kadkan Oğlan Timur Melik'i tanıyıp bağlattı. Moğollarla olan savaşları sordu. Timur Melik korkusuzca cevaplar verdi. Kadkan Oğlan kızıp Timur'u bir okla vurdu. Timur hemen öldü.

Alak Noyan ve Sevktu Boğa Hoçend'i aldıktan sonra Semerkand'a doğru hareket edip orada Cengiz Han'a ulaştılar.

Cihangir Cengiz Han'ın Semerkand'ı Zaptı

Sultan Muhammed, Cengiz Han'ın korkusundan Semerkand'a bir milyon yüz bin kişi ile otuz han koymuştu. Bu askerinin 60.000'i Türk, 50.000'i Tacik idi. Bunların hiç biri sa-

vaşta kükremiş arslandan, köpürmüş filden yüz çevirmezlerdi. Sultan bundan başka Semerkand'a yirmi savaş fili de bırakmıştı. Bu askerden başka Semerkand'da hesapsız ahali de vardı. Bu ahali ve askerin çalışıp kalenin etrafına hendek açmış ve nehir-den hendeğe su getirmişlerdi (Bu nehir Zerafşan'dır).

Cengiz Han, Otrar'a gelince Semerkand'ın muhkemliğini ve ahalisinin çokluğunu duymuştu. Oğullarını Otrar'ın muharasına memur edip noyanlarını Semerkand hudutlarına gönderdi ve kendisi Buhara üzerine yürüdü. Buhara'yı aldıktan sonra da Semerkand'a geldi. Oğulları Otrar'ı alıp, noyanları serhadleri fethedip Semerkand'a Han'ın ordusuna yetiştiler.

Harezmi Şahı'nın ordusu kaleden dışarı çıkıp Cengiz Han'ın bir kısım ordusuyla şiddetli bir şekilde çarpışıp Harezmîliler bir miktar Moğol öldürdüler ve bir miktar da esir aldılar. Semerkand'a girdiler. Fakat ertesi gün cihangir Cengiz Han bizzat atlanıp ordusunun başına geçti ve savaşmaya geldi. O gün öyle bir savaş oldu ki Harezmîlilerden hiç birinde dışarı çıkıp savaşmaya cesaret kalmadı. Bununla beraber duvarların üzerinden akşama kadar şiddetli savaştilar.

Akşama doğru ve Semerakand'ın Şeyhülislamı ile kadısı Cengiz Han'ın yanına gelip aman dilediler. Han da onları iyi karşıladı. Şeyhülislam ve kadı şehre dönüp namazgah kapısını açtilar. Moğollar hücum edip kapıdan girdiler ve diğer kapıları da açtilar. O zaman bütün Moğollar şehri yağma ettiler. Sultan Muhammed'in bütün hanları askerleriyle beraber öldürüldü. Yalnız Alp Han isminde biri savaşa savaşa bin kişiyle kurtulup kaçabildi. Sanat ehlinden 30.000 kişiyi oğullarına ve noyanlarına hediye olarak dağıttı. Şeyhülislamla kadı elli bin aileyi affettirdiler. Kalan diğer halktan iki yüz bin altınlık haraç aldı. Bu olay H.616/M.1219'da olmuştur.

Cengiz Han'ın Oğullarını Harezmi'nin Fethine Göndermesi

Cengiz Han Semerkand'ı aldıktan sonra Cuci Han, Ögeday Kaan ve Çağatay Han'ı Harezmi'nin fethine gönderdi. Şehzadeler

büyük bir ordu ile Örgenç tarafına hareket ettiler. O esnada Harezm'de Harezm Şahı'nın beylerinden Humar Tekin, Moğol Hacib ve Feridun Gazi namında üç beyi vardı. Humar Tekin, Sultan Muhammed'in anası ve Türkan Hatun'un kardeşi idi. Şah onu Örgenç'e vali tayin etmişti. Örgenç'te Harezm Şah'ın növkerlerinden ve ileri gelenlerinden pek çok insan vardı. Bunlar bütün olanlardan habersiz oturuyorlardı. Ansızın bir takım atlı Moğol gelip kalenin dışında bulunan at ve eşekleri alıp gittiler. Arkalarından yüz bin atlı ve piyade koşup kaleye bir saat uzaklıkta Bağ-ı Harem denilen bahçede yetiştiler. Moğolları kesip dururken her iki taraf da pusuya yatmış olan Moğollar bunların üzerine hücum edip öyle kırdılar ki yüz bin kişi kaleye kapandı. Moğollar Tenure denilen mahalle kadar arkalarından kovaladılar ve orasını yakıp yıktıktan sonra geceleyin döndüler. Sabah olunca bir miktar Moğol askeri kalenin önüne gelerek saf tutup kaleyi teftiş ettiler. Feridun Gazi Bey beş yüz kişi ile şehrin kapısının muhafazasına memur edildi.

Cengiz Han'ın oğulları hesapsız bir askerle gelip şehri muhasara altına aldılar ve şehre elçi gönderip:

— Bize teslim ve tabi olursanız size aman veririm, erkek ve çocuklarınızı esir etmeyiz.

Dediler. Ahali teklifi kabul etmedi. Savaş yedi ay sürdü. Artık Moğollar mancınığa koyacak taş bulamaz oldu. Dut ağacını kesip parçalarını atmaya başladılar. Bir taraftan Ceyhun ırmağını şehrin üst tarafından doldurarak kesmek ve şehri susuz bırakmak planını düşündüler ve üç bin kişiyi nehrin doldurulmasına en uygun olan yere gönderdiler. Bunu haber alan Örgenç muhafızları gelip bu üç bin kişiyi ortaya alıp öyle kırdılar ki bir tanesi bile kurtulamadı.

İşte Örgenç'i almak için her ne yaptılarsa fayda vermemişti.

Bu da şehzadeler arasında fesat çıkmasına sebep olmuştu. Muhasaranın bu kadar sürdüğünü haber alan Cengiz Han, Ögeday Kaan'ı baş tayin edip Cuci Han ile Çağatay Han'ın Ögeday Han'a tabi olmalarını ve birbirlerine ters gitmemelerini

emretti. Şehzadeler aralarındaki anlaşmazlıkları unuttular ve Ögeday kumandasıyla muhasaraya devam ettiler. Örgenç'i aldılar. Ahaliyi dışarı çıkarıp şehri her tarafından ateşe verdiler. Yüz bin aileyi sanat ehli olduklarından beraberlerine aldılar. Genç kadın ve genç erkekleri alıp esir ettiler. Geri kalan halkı da askere taksim ettiler. Her nefere yirmi dört kişi düştü. Verilen emir gereği herkes yirmi dört kişisini öldürdü.

Rivayet edilir ki Hz. Şeyh Necmeddin-i Kübra (Hiveli Ömer'in oğludur) —ki bu Mısır'da şöhreti bütün dünyayı tutmuştu— bu esnada Örgenç'te idi. Şehzadeler buna haber gönderip at ayağı altında kalmaması için bütün ailesiyle beraber şehirden çıkmasını teklif ettiler. Şeyh yalnız olmayıp akraba ve hizmetkarları olduğunu bildirdi. Şehzadeler öyleyse, “on kişiyle gelsin” dediler. Şeyh, “akrabam ondan çoktur” dedi. Şehzadeler, “peki la yüz kişiyle gelsin” dediler. Bu sefer şeyh, “yüzden de çoktur” dedi. Bu sefer şehzadeler, “bin kişiyle gelsin” dediler. Nihayet şeyh dedi ki:

— İyi günde bu halkın hepsiyle dost ve ahbab idim. Fena günde nasıl bunları bırakayım. Gelemem.

Bunun üzerine Moğollar şeyhin mahallesine hücum ettiler. Şeyh bizzat kendi eliyle bir çoğunu öldürdü ve sonunda şehit oldu.

Cengiz Han'ın Nahşeb, Termed ve Belh Üzerine Yürüyüşü

Maveraünnehr'i zapt ettikten sonra Cengiz Han bahrını Semerkand'da geçirip sonra Nahşeb'e, Nahşeb'den Termed'e (Ceyhun'un kuzey sahilinde bir şehir) geldi. Termedliler teslim olmadıklarından savaş ile aldı ve ahalisini katl ve idam etti. Bu katliam sırasında bir kadını Moğollar öldürmeye getirdiler. Kadın:

— Beni öldürmeyin size güzel bir inci vereyim.

Dedi. Moğollar, kadına incinin nerede olduğunu sordular. Kadın yuttuğunu söyledi. Moğollar kadının karnını yarıp inci-

yi aldılar. Bunun üzerine bütün ölülerin karınlarını açtılar. Bu yüzden karnı açılmadık bir ceset kalmadı.

Cengiz Han, Termed'den Belh'e geldi. Belh o zamanlar pek mamur idi. Bin iki yüz cami ile o kadar hamamı vardı. Belh'in bütün ahalisi ve mollaları gelip aman dilediler. Fakat Cengiz Han:

— Sultan Celaledin henüz diridir. O sağ oldukça bu halk elbet bir gün bana isyan eder.

Diyerek kabul etmedi. Belhliler müthiş bir şekilde savaştılar. Fakat Cengiz Han nihayetinde Belh'i aldı ve ahalisini katl ve idam edip kaleyi yerle bir etti.

Belh'den sonra Tuli Han'ı birkaç noyan ile Horasan'ın zaptına gönderip kendisi Talkan üzerine yürüdü. Talkan pek müstahkem bir kale idi. Ahalisi uzun bir muhasara için hazırlıkta bulunup teslim olmadılar. Savaş yedi ay sürdü. Tuli Han Horasan'ı feth edip külliyetli bir askerle gelip babasına iltihak etti. Cengiz Han bütün bu kuvvetleri birleştirip genel bir hücum emri verdi. Çok kanlı bir savaştan sonra şehri zapt edip biri kişi bile bırakmamak üzere hepsini öldürdüler. Hatta memedeki çocukları bile kestirdi. Kaleyi viran edip Endrab'a geldi. Burayı da alıp halkını katl etti ve kaleyi yıktı. Endrab'dan Namyân'a geldi. Namyânlılar da kaleye kapanıp büyük bir kahramanlıkla kendilerini savundular. Bu savaşta Çağatay Han'ın büyük oğlu Mutagan bir okla vuruldu. Bu çocuğu Cengiz Han çok severdi. Bu hali görünce başından dumanlar çıktı ve askerlerine burayı zorla almalarını emretti. Genel bir hücumla kaleyi zapt ettiler. Büyük, küçük, kadın, erkek demeyip hepsini kılıçtan geçirdiler. Kaleyi yerle bir ettiler. Cengiz Han bu kalenin adına Mavbalık dedi ki fena şehir demektir.

Cengiz Han'ın Sultan Celaledin ile Vuruşması ve Celaledin'in Sınırdan Geçip Kaçması

Cengiz Han Sultan Muhammed'in arkasından Çepenoyan, Subutay Bahadır ve Konkrat Doğaçar namındaki üç generalini göndermişti.

Melik Han (ibn-i Melik) teslim olacağını bildirmişken Doğaçar buna inanmayıp kaleyi muhasara etmiş ve savaş sırasında kaleden (Nişabur kalesi) atılan bir ok ile Doğaçar ölmüştü. Bu yüzden Melik Han, Cengiz Han'dan çok korkuyordu. Sultan Celaleddin'in Gazi'nin şehrine geldiğini işitip hemen bir adam göndererek cesurca müdafaa etmesini ve kendisi askeriyle beraber gelip yerleşeceğini bildirdi.

Cengiz Han ihtiyat ve düşmanın hareketini gözetlemek için Gaznin (Gazne), Guristan, Zabel, Kabil yollarına Şiki Kutuku, Tekecek, Molka ve Evker Kilcav kumandalarında otuz bin kişi göndermişti. Evker Kilcav, Evker Kilci yani Hezl Kilan, eğlenen demektir.

Kutuku Noyan, Han Melik'in Sultan Celaleddin'e iltihak etmek üzere harekette olduğunu duyup süratle takibe başladı ve akşam geç vakit yetişti. Fakat gece olduğundan savaşmadı. Han Melik geceden istifade edip Sultan Celaleddin'in yanına ulaştı.

Tekecek ve Molka Kutuku Noyan'dan ayrılıp bir miktar askerle Valyan Kalesi'ni muhasaraya gittiler. Kaleyi tam zapt etmek üzere iken Sultan Celaleddin yetişip Moğolların ileri karakollarından bin kişiyi tutup hepsini kesti. Diğer kısmı kaçıp Kutuku Noyan'a iltihak ettiler.

Bundan sonra Sultan Celaleddin sağ kola Han Melik'i, sol kola Seyfeddin Melik'i (Seyfeddin Ağrak) tayin etti. Ve merkezi de kendisi teşkil edip Moğollar üzerine yürüdü. Askeri çok ve hepsi de piyade idi. Moğollar az idi. Saf bağlayıp akşama kadar savaştılar. Geceleyin Moğollar keçeden ve şaldan insanlar yapıp bunları at ve develerinin üstüne tutuşturup kendileri bunların arkasından saf bağladılar. Sabahleyin hücumu hazırlanan Sultan Celaleddin'in askerleri bu durumu görünce Moğolların gece yardım aldıkları zannına kapılıp kaçmayı düşündüler. Bu sırada Sultan yetişip:

— Korkmayın! Bu düşmanın bir hilesidir.

Dedi ve bunun üzerin asker cesaretini toplayıp hücumu geçti. Moğolların etrafını kuşatıp iyice kırdılar. Ancak pek azı

kaçabildi. Şiki Kutuku da birkaç kişi ile kaçıp Cengiz Han'ın yanına geldi. Bu yenilgiye pek hiddetlenen Cengiz Han askerini toplamaya başladı.

Sultan Celaleddin dönüp yurduna geldi. Moğollardan pek çok esir ve ganimet almıştı. Bunları paylaştırırken bir an için Han Melik'le Seyfeddin Melik arasında anlaşmazlık çıktı. Han Melik, Seyfeddin'in başına kamçı ile vurdu. Seyfeddin, şikayet etti ise de Sultan Celaleddin gerekli cezayı vermedi. Bundan canı sıkılan Seyfeddin Melik bütün Ganglı kabilesi ile beraber geceleyin gelip Kirman dağlarına çıktı.

Bu sırada Cengiz Han sayısız askerle Sultan Celaleddin üzerine yürüyordu. Bunu duyan Sultan kendisinde karşı koyma gücünü görmediğinden Send nehrinden öteye çekilmeye karar verip gitti. Cengiz Han ise gece gündüz yürüyüp Gaznin'e vardı. Orada haber aldı ki Sultan Celaleddin o şehirden gideli on beş gün olmuştu. Gaznin'e vali tayin edip ve süratle Send üzerine vardı. Sultan Celaleddin'in kayıklar hazırlatıp ertesi günü nehri geçeceğini öğrendi. Sabahı beklemeden Celaleddin'in askerinin etrafını üç kat olmak üzere kuşattı. Moğol pek çok, Tacik pek az idi. Sabah olunca Sultan ateşle su arasında kaldığını gördü.

Cengiz Han, Sultan Celaleddin'i diri tutmaları emrini vererek Öger Kılçav, Kutur Kılçav'ı öncü kumandanı tayin etti. Bunlar hücum edip Celaleddin ordusunun sağ ve sol cenahlarını püskürttüler. Sultan Celaleddin beş altı yüz kişi ile her tarafa at salıp vuruşuyor ve nice kahramanlıklar sergiliyordu. Nihayet Moğollar tarafından iyice sarıldığını ve neredeyse ellerine düşeceğini görünce nehre atlayıp yüzerek öbür yakaya geçti.

Cengiz Han, Sultan Celaleddin'in gösterdiği kahramanlığı çok takdir edip oğullarına:

— Bir babadan oğul doğarsa işte böyle doğsun!

Dedi.

Cengiz Han, Sultan Celaleddin'in hazinesini ve oğullarını ele geçirdi. Durbay Noyan'la Bela Noyan'ı Celaleddin'in arkasından gönderdi. Bu iki serdar ta Hindistan'ın göbeğine kadar ilerlediler; fakat Sultan Celaleddin'i balamadan geri döndüler.

Cengiz Han civar vilayetleri fethedip valiler tayin ettikten sonra Semerkand'a dönüp kışı orada geçirdi.

Cengiz Han'ın Sultan Muhammed'in Takibine Asker Göndermesi

Han, Sultan Muhammed'in az bir maiyet ile Termed'i bırakıp Amu nehrini geçtiğini haber aldığı vakit kendisi Belh'i muhasara edip Çepe Noyan, Subutay Bahadır, Tuğaçar ve Konkrat'ı her birine on bin kişi verip Sultan'ın arkasından göndermiş ve:

— Sultan'ı yakalayınca kadar hiçbir yerde durmayın. Her kim ki itaat ederse aman verin. Karşı gelenleri öldürün. Erkek çocuklarını esir edip şehirlerini yakın. Bu işi üç seneye kadar bitirin. Ben burada kalmayacağım. Yurda döneceğim. Siz de işinizi bitirince çöl tarafından yurda gelin!

Dedi.

Beyler Han'dan izin alıp nehri geçerek Belh'e yöneldiler. Belh'den Herat'a geldiler. Herat ahalişi hediyelerle gelip biat ettiler. Çepe Noyan da aman verip geçti. Fakat Tuğaçar'la Konkrat arkada idiler. Herat'ın biat etmiş olduğu sözünü kabul etmeyip şehri savaş ile almak istediler. Ahali savunmaya mecbur oldu. Muharebe sırasında kaleden atılan bir ok ile Tuğaçar öldü ve askeri gidip Çepe Noyan'a iltihak etti. (D'osson'a göre Tuğaçar Nişabur şehrinin kalesi önünde ölmüştür).

Moğollar Sava şehrine geldiler. Ahali biat etti. Fakat Moğollar yollarında kalmak için muhasaradan vazgeçip yürüdüler. Ahali tedbirsizlik edip onlarla alay etti ve küfür ettiler. Buna çok kızan Moğollar dönüp şehri muhasara ettiler ve dördüncü günü ele geçirip bir kişi diri kalmaksızın hepsini kestiler. Oradan Nişabur üzerine yürüdüler.

Sultan Muhammed otuz bin askerle Moğolların Amu suyunu geçip yıldırım gibi geldiğini ve Sultan'dan başka bir şey istemeyiz dediklerini duyunca bütün beylerini toplayıp müzakere etti. Erkek çocuklarını Harandar kalesine yollamaya karar verdi. Onları yollayıp kendisi de Irak'a gitti.

Nişabur'da Fahrülmülk, Nizameddin, Ebül Meali ve Katib Ziyaülmelik adında dört beyini bırakıp kendisi Rey yoluyla Kazvin'e vardı. Kazvin'de Sultan Rükneddin namındaki oğlu otuz bin askerle bulunuyordu. Babasını karşıladı. Sultan Muhammed oğullarından Sultan Gıyaseddin'i de anasıyla beraber Karander (Harandar)'e göndermişti.

Çepe Noyan ve Subutay Bahadır Nişabur'a geldiler. Sultan Muhammed'in beylerine teslim olmaları için elçi gönderdiler. Onlar da birçok hediyelerle üç kişi gönderip:

— Sultan Muhammed'i tututup gelsinler vilayet onlarındır

Dediler. Çepe Noyan'ın Uygur dili ile yazılmış ve Cengiz Han'ın mührüyle mühürlenmiş bir beyannamesi vardı. Onu onlara verdi. Beynamede şunlar belirtiliyordu; "Tanrı dünyayı bana vermiştir. Her kim bana tabi olursa devlete erer. Her kim bana tabi olmazsa vücudu ortadan kalkar. Çocukları köleliğe düşer."

Moğollar Nişabur'dan rehber alıp Sultan Muhammed'in arkasından gittiler. Mazenderan'a varıp birçok adam öldürdüler ve kaleyi yıktılar. Sonra Esferayn yoluna düşüp rastladıkları kabileleri biat edenlere dokunmadılar. Biat etmeyenlerini kes-tiler ve kalelerini yerle bir ettiler. Nihayet Sultan Muhammed'in anasının oturduğu İlal Kalesi'ne geldiler. Kaleyi muhasara ettiler. Oradan Rey'e geldiler. Rey'i de alıp ahalisini bütünüyle kırdılar.

Sultan Muhammed'in bu haberleri duyunca barınacak bir yer bulamaz hale geldi. Çok korkuyordu. Nihayet Karandar Kalesi'ne sığınmaya karar verdi. Yanındakilerin çoğu dağıldı. Karandar'a giderken yolda bir kısım Moğol'a rastladı, vuruştular. Sultan Muhammed'in atı ok ile yaralandı. Fakat kendisi kaçıp Karandar'a geldi. Fakat orada da duramayıp Geylan tarafına gitti. Moğolların arkasından yetişip büyük bir savaş oldu, ancak savaş sonuçsuz kaldı. Sultan Muhammed onlar gelmeden biraz evvel gitmişti. Moğollar kalenin muhasarasına biraz asker bırakıp Sultan'ın arkasından gittiler. Sultan Muhammed Geylan'da

yedi gün durduktan sonra İstidare'ye gitti. Yolda hazinesi telef oldu. Oradan Kulzem Denizi kenarına geldi ve Ebsekun (Absukun, bunlar Hazar Denizi'nin üç adıdır) adasına geçti. Fakat orda da duramadı. Gerçekten Sultan Muhammed oradan gittiği gün Moğollar geldiler. Onu bulamayınca artık Karandar'a döndüler ve Karandar'ı ele geçirdiler. Sultan Muhammed'in orada bulunan karı ve erkek çocuklarını esir ettiler. Oradan İlal'a gittiler. Sultanın küçük çocukları orada idi. İlal Kalesi'ni muhasara ettiler.

Rivayet edilir ki Adem'den ta bu zamana kadar İlal susuz kalmamıştı. Yağmur pek bol ve sık yağırdı. Kalede birçok havuzlar ve sarnıçlar yapılmış idi ki senelerce orada susuz kalmaksızın kalınabilirdi. Cengiz Han'ın bahtı ve yıldızının parlaklığından, Harezm Şah'ın kara bahtından Moğolların gelişinden beri bir damla yağmur yağmadı. On beş günde su tükendi. Sultan Muhammed'in veziri Nasireddin çıkıp Çepe Noyan'ın yanına gittiği an yağmur başladı. O kadar yağdı ki, seller meydana geldi. Moğollar kalede bulunan hazineleri ve mücevherleri aldılar. Sultan Muhammed'in kadınlarını, çocuklarını ve vezirini Cengiz Han'a yolladılar. Han veziri ve genç şehzadeleri öldürdü.

Sultan Muhammed bu kara haberi işitir işitmez bayıldı ve bir daha kendisine gelmedi. Bir kefen bile bulamayıp elbisesiyle gömdüler. Bu olay yılan yılında H.617 tarihinde meydana geldi. Sultan Muhammed yirmi bir yıl padişahlık yaptı.

İlal'i aldıktan sonra Moğollar Nahçıvan'ı ve Azerbaycan'ı alıp harap edip Şirvan'a geldiler. Şemahı'dan on rehber aldılar. Yolda bunlardan birini diğerlerini korkutmak için öldürdüler ve:

— Doğru yolu göstermezseniz siz de arkadaşınız gibi ölürsünüz.

Dediler. Yola devam edip Derbend'den geçtiler; fakat Kıpçaklarla Alanlar birleşip yollarını kestiler. Bunun üzerine Subutay Bahadır Kıpçaklara hediyelerle elçiler gönderip kendi-

lerinin Moğollarla kardeş bir millet olduğunu, halbuki Alanların ecnebi insanlar olduğunu, onlara yardım etmeyip Moğollarla birlik olmalarını söyletti. Kıpçaklar bu teklifi kabul ettiler ve Alanlardan ayrıldılar. Düşmanlarının bu şekilde ayrılarak zayıfladığını görünce üzerlerine hücum edip onları kırdılar ve birçok esir ve ganimet aldılar.

Kıpçaklar Rus cihetine çekildiler ve oradan yardım alıp Moğollar üzerine geldiler. Bunu gören Moğollar hile ile kaçtılar. Kıpçaklar, Moğolların korkudan kaçtıklarını zannederek onları takibe başladılar. Onlar on gün kaçtı. Onlar da on gün kovaladılar. Sonra Moğollar dönüp yedi gün savaştılar ve Kıpçakları fena halde bozup birçok esir aldılar. Moğollar bunun üzerine sevinçle Cengiz Han'ın yanına gidip ona birçok kıymetli hediyeler sundular ve bu sefer sırasında yaptıklarını birer birer anlattılar. Cengiz Han, memnun olup hepsine ikramlarda bulundu ve mukafatlar verdi.

Cengiz Han'ın Tuli Han'ı Horasan Üzerine Göndermesi

Cengiz Han, Belh'i aldıktan sonra Tuli Han'ı Horasan üzerine gönderdi. Tuli Han seksen bin kişi ile Merv üzerine yürüdü. Bu asker Cengiz Han'ın askerinin onda biri idi. O vakitlerde Horasan pek mamur bir diyardı. Özellikle Merv o kadar mamur ve zengin idi ki; köyleri bile servetlerine mağrur olup kendilerini beylerden, padişahlardan üstün tutuyorlardı. Sultan Muhammed'in Mecid el-Melik namında bir valisi vardı. Kendisinden bir hata sadır olduğundan Sultan Muhammed onu azl edip yerine Baha el-Melik'i tayin etmişti. Sultan Muhammed Irak'a geldiği zaman Mecid el-Melik onun yanına gidiyordu. Bu sırada Moğolların Horasan'a geldikleri haberi Irak'ta yayıldı. Sultan Muhammed hemen adam gönderip Moğollar gelirse direnmeden şehri teslim etmelerini emretti. Bunun üzerine Baha el-Melik Merv'i terk edip Yazır Kalesi'ne kapandı. Birçok ahali başka vilayetlere dağıldı ve birçok eceli gelmiş olanlar da Merv'de kaldı.

Tuli Han ordusundan iki serdar büyük bir kuvvetle Merv'e geldiler. Baha el-Melik'in naibi şeyhülislam bütün ahali ile kale-den çıkıp serdarlara biat etti ve hediyeler verdi. Noyanlar buna razı olup Merv'den geçip gittiler.

Moğollar Merv'e geldikleri zaman Sultan Muhammed'in za-bitlerinden Türkmen Boğa isminde biri bir takım Türkmenlerle civar ormana saklanmıştı. Moğollar gidince ormandan çıkıp Merv'e geldiler. Ve ne kadar bozulmuş, kaçmış Türkmen, Tacik ve Sultan Muhammed'in növkerleri varsa hepsi gelip Boğa'nın etrafına toplandılar. Bu şekilde Türkmen Boğa kuvvetli bir or-duya sahip oldu.

Mecid el-Melik, Sultan Muhammed'in vefatını haber alır almaz acele Merv'e geldi. Hakimlik zevkini tatmış olan Boğa; Mecid el-Melik'i kaleye sokmadı. Fakat bir müddet sonra Mecid el-Melik bir hileyle şehre girdi. Girince halk başlarında Boğa ol-duğu halde Mecid el-Melik'i vali tanıdılar.

Bu sırada Serhaş, Moğollara tabi olmuştu. Moğollar ora-nın şeyhülislamını vali tayin etmişti. Merv şeyhülislamı, Serhaş şeyhülislamına Mecid el-Melik'i şikayetini içeren bir mektup gönderdi. Mecid el-Melik'in yol bekçileri bu adamı yakaladı ve mektubu Mecid el-Melik'e gönderdiler. O da şeyhülislamı öldür-tüp ayağından sürükleterek çarşıya götürüp attırdı.

Bunu duyan ve Yazar Kalesi'nde kapalı olan Merv'in son hakimi Baha el-Melik; Mazenderan'a gidip Moğol beylerine Merv'de olan biteni anlattı ve asker verdikleri takdirde Merv'i alıp kendilerine tabi kılacağını, her yıl ev başına bir uralık yün vergi vereceğini söyledi. Moğollar bu teklifi kabul edip ona yedi bin kişilik bir kuvvet vererek Merv'e yolladılar.

Baha el-Melik askeriyle Şehristan'a gelip Mecid el-Melik'in seksen bin kişilik bir kuvveti olduğunu öğrenince bir Moğol ve bir kalenderle Mecid el-Melik'e bir mektup gönderdi ve mektu-bunda:

— Sen Moğollarla muharebe edemezsin. Ben yedi bin Moğol'la geliyorum. Bize biat et.

Dedi. Mecid el-Melik mektubu okuyunca elçileri öldürttü. Yollara karakollar koydu. Bu haberi alınca Moğollar Baha el-Melik'i öldürüp geri döndüler. Moğolların döndükleri haberinden sonra Mecid el-Melik ve Merv ahalisi işrete daldılar. Bu sırada Amupe Valisi İhtiyarüddin Türkmen bir takım Türkmenlerle Merv'e gelip Mecid el-Melik'e bir Moğol ordusunun Merv'i muhasara etmek üzere geldiğini ve hatta bir kısmının Amu'ya vardığını ve onların Merv'e gelmelerini her an için beklemek gerektiğini söyledi. Mecid el-Melik bu haberden huzursuz olup hemen halka savunma hazırlıklarını yapmalarını emretti.

Bu sırada Tuli Han, Neser, Abiverd, Serahs ve Horasan'ın birçok vilayetlerini almıştı. Büyük bir ordu ile Merv'i muhasara etti. H.618'de Muharrem ayının başında idi ki (M. 14 Şubat 1221) Merv'in askeri kaleden çıkıp savaştı ve bir saatte bin Moğol öldürdüler. Savaş yirmi bir gün sürdü. Nihayet Tuli Han hiddetlenip attan indi ve piyade olarak kalkanının başına koyup kale kapısına doğru hücum etti. Bütün Moğollar da arkasından hücum ettiler. O esnada kaleden çıkıp Moğollarla muharebe eden asker seksen bin kişi idi. Hepsisi birden kaçıp kaleye girdiler. Moğollar kaleyi yüz ve iki yüz saf olmak üzere muhasara ettiler.

Mecid el-Melik karşı koymanın imkansızlığını görüp çaresiz kalınca Tuli Han'a elçi gönderip biat edeceğini bildirdi. Birçok hediyelerle çıkıp Tuli Han'ın huzuruna giderek teslim oldu.

Han, Mecid el-Melik'ten şehrin malını, hazinesini istedi ve iki yüz Moğol'u bu işe memur etti. Sonra şehir halkını bütünüyle dışarı çıkardılar. Şehrin boşaltılması tam dört gün sürdü. Sanat ehlinde dört yüz kişiyi alıkoydular. Geriye kalan kadın, erkek, çocuk, ihtiyar bütün ahaliyi askere taksim ettiler. Her Moğol'a dört yüz kişi düştü. Her nefer kendine düşen hisseyi öldürdü.

Maiyetindeki birçok memurla Seyyid İzzeddin Merv'den çıkarılıp öldürülen adamları yazdılar. Köylerde öldürülenlerden başka sadece şehrin etrafında öldürülenleri ancak on üç günde yazabildiler. Bunlar bir milyon üç yüz bin kişi idi. Kaleyi ve binaları öyle yıktılar ki hiç birinden eser kalmadı.

Tuli Han, Merv'e Merv'in ileri gelenlerinden Ziyaeddin isminde birini vali tayin etti. Ona:

— Kaçan, saklanan ahaliyi topla, ekin ek.

Dedi. Barasi isminde birisini de kumandan tayin edip kendisi ordusuyla Nişabur üzerine yürüdü.

Bundan sonra Merv'e Moğollar üç defa daha geldiler ve yağma ettiler. Her defasında elli, altmış bin ahali toplanmıştı. Hepsini öldürdüler.

Tuli Han'ın Nişabur'a Varması

Tuli Han, Nişabur'a vardı. Halk kadılarını gönderip kendisinden aman dilediler. Han aman vermedi. Büyük bir muharebe oldu. Han gelip ahaliyi katl ve idam etti. Kadın ve çocuklara dokunmadı. Kesilenlerin sayısı bir milyon yedi yüz kırk bin idi.

Tuli Han'ın Herat Üzerine Yürümesi

Nişabur'u harab ettikten sonra Herat üzerine yürüdü. Herat'a yaklaşınca Zenbur adlı bir növkerini gönderip şehrin büyüklerine şunları söylemesini emretti:

“Mukavemet etmeksizin bize biat edin ki kendinizi ölümden, oğullarınızı ve beylerinizi esirlikten kurtarasınız.” Bu sırada orada Sultan Celaleddin'in Melik Şemseddin Muhammed namında bir valisi vardı. Ve maiyetinde yüz bin kişilik bir kuvvet bulunuyordu. Melik Şemseddin, Han'ın elçisini öldürdü. Savunma hazırlıklarına başladı.

Tuli Han, kızıp Herat'ı muhasara etti. Yedi gün öyle büyük bir savaş oldu ki kan su gibi aktı. Bu savaşta Tuli Han'ın bin yedi yüz askeri öldü. Sekizinci günü Moğollar genel bir hücum yaptılar. Melik Şemseddin askeri kaleden çıkıp hücum etti. Bu savaşta Melik Şemseddin bir ok ile vurulup öldü. Tuli Han iki yüz kişi ile Herat'ın kapısına yol bulup orada kale içindeki halka:

— Ey Herat ahalişi! Bilin ki ben Cengiz Han'ın oğlu Tuli Han'ım. Eğer kendinizi ölümden, oğullarınızı esirlikten kurtar-

mak ve rahat yaşamak istiyorsanız kaleden çıkıp bana görünün ve biat edin. Cengiz Han'a, Sultan Celaleddin'e verdiğiniz verginin yarısını verin.

Dedi. Bu sözü duyan halk ikiye ayrıldı. Sultan Celaleddin'i savunanlar her ne kadar; "Cengiz'e biat etmeyiz ve kaleyi ona vermeyiz" diyorlarsa da şehir halkı kapıları açıp Tuli Han'la görüştüler. Tuli Han, şehre girip Sultan Celaleddin'in on iki bin adamını öldürttü. Ahaliyi affedip Melik Ebubekir namında birini vali ve kendi öz zabitlerinden Mengitay namında bir Moğol'u da kumandan tayin edip Talkan'da olan babasının yanına gitti.

Tuli Han, hareket ettikten sonra Melik Ebubekir ile Mengitay adaletle idarede bulundular.

Bu sırada Sultan Celaleddin, Gaznin ile Namyân arasında Cengiz Han'ın noyanlarıyla büyük bir savaş yaptı. Noyanları fena bastırıp Moğollardan pek çok adam kesti. Bu savaş; Irak, Irakeyn, Horasan ve Maveraünnehr'de ün saldı. Bütün alem Cengiz; Sultan Celaleddin ile boy ölçüşemez zannetti. Bu yüzden Herat ahalisi de Melik Ebubekir'le kumandan Mengitay'ı öldürüp Cengiz Han'a isyan ettiler. Melik Mebarüziddin'i vali kıldılar.

Bu haberi alınca Cengiz Han'ın canı fena sıkıldı. Tuli Han'ı azarladı. Ve:

— Eğer sen onları öldürseydin böyle bir fitne olmazdı.

Dedi. Pürhiddet kesilip İlçiktay Noyan'ı seksen bin kişi ile Herat üzerine gönderdi. Herat'ı alıp bir kişi diri bırakmamasını tenbih etti. İlçiktay Noyan, Herat'a varıp kaleyi muhasara etti.

Altı ay (gün) dehşetli savaşlar oldu. İki taraftan sayısız insan öldü. Nihayet kalenin dört tarafından dört kola ayrılmış ve her koldan yirmi bin kişi olan Moğollar genel bir hücum yaparak kaleyi ele geçirdiler. Katilam yapıp bir milyon altı yüz bin kişiyi öldürdüler. Kaleyi yerle bir ettiler. Herat ahalisinden ancak on beş kişi diri kalmıştır.

Cengiz Han'ın İnileri ve Oğulları ile Moğolistan'a Gitmek İçin Danışması

Cengiz Han Turan ve İran'ı tamamen zapt edip düşmanlarının bazısını öldürdükten ve bazısını kaçırdıktan sonra öfkesi geçti. Fakat bu sırada Hıtay'da isyan çıktığı haberi geldi. Cengiz Han hemen oğulları ile beylerini toplayıp durumu muzakere etti ve neticede Çağatay Han'ı Keş ve Mukran tarafına Sultan Celaleddin'in takibe, Ögeday Kaan'ı Gaznin tarafına Sultan Sebktekin'in yurdunu harap etmeye gönderdi. Kendisi Turan'a döndü. Ögeday Kaan Gaznin diyarını zabt ve Sebktekin sülalesini mahvedip Turan'a döndü. Çağatay Han da görevini yerine getirip Celaleddin'den hiçbir haber alamayınca birçok ganimet ve esirle Buhara ve Taşkent'ten Semerkand'a geldi.

Cengiz Han'ın Öz Yurduna Dönmesi

Baharla birlikte Cengiz Han öz yurduna döndü. Vilayetlere vali ve darugalar (kumandanlar) tayin edilecekleri Amu suyundan geçip Buhara'ya geldi. Etrafa gönderdiği şehzadeler ve noyanları da kamilen gelip Buhara'da Cengiz Han'a iltihak ettiler. Cengiz Han, Buhara halkına bir adam gönderip kendisine alim birini göndermelerini, o alimden bazı şeyler soracağını bildirdi. Buharalılar Kadı Eşref namında biriyle diğer bir vaizi gönderdiler

Cengiz Han bu iki adama şunları sordu ve aralarında şöyle bir konuşma geçti:

Cengiz:

— Sizler niçin Müslümansınız?

— Müslümanlar Tanrı'nın kuludurlar. Tanrı birdir. Misli ve şeriki yoktur.

— Ben de Tanrı'yı bir bilirim.

— Tanrı'nın peygamberi vardır. Peygamber Tanrı'nın elçisidir. Emir ve yasaklarını bildirmek için Cenab-ı Hak onu görevlendirmiştir.

— Bunu da kabul ederim.

— Günde beş vakit namaz kılarız. Tanrı'ya kulluk ederiz.

— Bu da güzel.

— On bir ay ne zaman istersek yemek yeriz. Fakat bir ay gündüzleri yemek yemeyiz.

— Bu da iyi.

— Tanrı'nın Mekke namında bir evi vardır. Eğer kudretimiz olursa oraya gideriz.

— Bunu kabul etmem. Bütün dünya Tanrı'nın evidir. Yalnız bir yeri tahsis etmek neye sanki?

Bu konuşmadan sonra Han bu iki kişiye ruhsat verdi. Buharalılar kendisinden muafiyet (yarlık) dilediler. O da onlara lutfedip tarhan (terhan) yarlığı verdi.

Han, Buhara'dan Semerkan'a geldi. Oradan Kıpçak Çölü'ne oğlu Cuci Han'a elçi gönderip: "Sevgili oğlum! Askerinle çıkıp çölün av hayvanlarını önüne katıp bize doğru sür getir, güzel bir av yapalım." Dedi.

Daha önce de belirtildiği gibi Cengiz Han, oğullarını Harezm üzerine gönderdiği zaman Cuci Han'la Çağatay Han'a emir göndermiş ve Ögeday Kaan'ı kendilerine baş bilip hük-münden dışarı çıkmamalarını söylemişti. Bu yüzden Cuci Han, Harezm'i aldıktan sonra babasının bu sözünü tutup Kıpçak'ı zaptetti ve av mevsiminde iken babasının elçisi geldi. Babasının emrini alınca hemen bütün askeriyle atlanıp çölün av hayvanla-rını sürerek babasının yanına geldi.

Cuci Han, babasına çok kıymetli hediyeler getirmişti. Hediyeler arasında yüz bin at vardı. Bunların yirmi bini gök, yirmi bini duru (turuk), yirim bini kara ve yirmi bini çibar idi. (Fransızca tercümesinde -tigre, noir, bai-brum, gris-poume-le, gris- denilmiş ve Türkçe aslında dört renk söylendiği halde Fransızca tercümesi beş renk söylemiştir. Gerçekten yüz bin at yirmişer binden beş renk olması lazım gelse de Türkçe'de bir renk unutulmuştur⁹.

9 Bu tercümeğe göre atların renklerine boz, demir kırn yahut sadece kır, kara ve çibar demek lazımdır. R. Nur

Cengiz Han da pek memnun olup Cuci Han'a ziyadesiyle iltifat etti. Cuci Han da inilerine tatlı sözler söyledi.

Cengiz Han oğullarıyla birçok av hayvanı avladıktan sonra öz yurduna gitti. Aile ve çocuklarını görüp mutlu oldu.

Bilahere Cuci Han'a bir ülkenin nasıl idare edileceği, savaşa ne şekilde başlanacağı, halka nasıl muamele edilmesi gerektiği hakkında birçok öğütler verip onu Deşt-i Kıpçak'a gönderdi.

Tarih-i Reşid'de; Cuci Han Örgenç'e inileriyle beraber geldiği vakit Ögeday Kaan'a itaat etmesini emretmişti. Bundan Cuci Han'ın gönlü kırılmıştı. Örgenç'i aldıktan sonra Cuci Han Kıpçak, Rus (Urus), Çerkes, Bulgar, Macar ve Başkurd yurtlarını zaptetmekle meşgul oldu. Cengiz Han öz yurduna vardıktan sonra Cuci Han'a gelmesi için pek çok adam gönderdi. O sırada Cuci Han hasta olduğundan özür beyan etmiş fakat babası özüne inanmayıp fena halde kızmıştı.

Bir gün Cuci Han göçüyordu. Avı çok bir mahalle gelmişti. Kendisi hasta olduğundan beylerine avlanmalarını emretmiş ve beyler de avlanıp yürüyorlardı. Cengiz Han'ın yanına gitmekte olan bir mangut bunları gördü. Cuci Han'ın bunlarla beraber avda olduğunu zannetti.

Yoluna bir müddet daha devam ettikten sonra Cengiz Han'ın yanına vardı. Han manguttan Cuci Han'ın hasta veya sağ olduğunu sordu. O da:

— Hasta veya sağ olduğunu bilmem. Fakat falan yerde avlanıyordu.

Dedi. Han bu sözü duyunca çok kızdı ve Cuci Han üzerine yürümeye kalkıştı ki tam o esnada Cuci Han'ın vefatı haberi geldi. Han mangutun yalan söylediğini anlayıp mangutu arattı ise de bulamadılar.

Cengiz Han oğlunun vefatına günlerce ağladı. Sonra şehzadelerle birçok av yaptı ve evine döndü. (Cuci Han Saraylı yakınlarında gömülmüştür.)

Bu sırada Mangut Valisi Şidorko'nun isyan ettiği haberi geldi. Cengiz Han büyük bir ordu ile valinin üzerine yürüdü. Asi

vali büyük bir asker ile karşı koydu. Büyük bir savaştan sonra vali kaçıp mustahkem bir kaleye kapandı. Cengiz Han o vilayeti harap edip yurduna döndü. Arkasından Vali Şidorko'nun elçisi geldi ve:

— Eğer Han benim kusurumu affeder, beni kendisine oğul kılar ve buna and içerse gelir görüşürüm.

Dediğini bildirdi. Cengiz Han bu isteği kabul etti ve ona hediyeler gönderdi. Elçi yola çıkmış idi ki Cengiz Han'a bir hastalık arız oldu ve yattı. (H.628/M.1772)

Cengiz Han'ın Hastalığı, Oğullarına Nasihatı ve Vefatı

Cengiz Han, Hitay üzerine yürüdüğü vakit bir rüya görmüş, ziyadesiyle korkmuş ve yakında öleceğini hissetmişti. Bundan sonra Han, ansızın hastalandı. İşi anladı ve oğullarını, beylerini toplayıp onlara öğütler verdi. Cuci Han vefat etmiş olduğundan toplantıya onun oğullarını çağırmişti. Onlara:

— Sakın dünya işleri için birbirinizi incitmeyin. Biriniz bir diğerinize gönlünüzde kırgınlık, küskünlük duyarsa hemen bu kırgınlığı kalbinden çıkarsın ki düşman şerrinden emin olasınız. Ögeday'ı yerime padişah yapıp hepiniz onun emirlerine itaat edin ve her zaman onun yanında olun. Eğer ben ölürsem Şidorko gelinceye kadar öldüğümü kimseye söylemeyin. Ne zaman adamlarıyla beraber gelir ve hepsini öldürürsünüz ondan sonra benim öldüğümü halka bildirin. Dedi.

Oğulları ve beyleriyle Ögeday'ı padişah tanıyacaklarına dair yemin edip bir ahidname yazdırdı ve hepsine imzalatı.

Bundan sonra Cengiz Han'ın ruhu kuş teni kafesinden uçup gitti.

Şehzadeler, babalarının vasiyetini tutup onun öldüğünü ilan etmediler. Bir süre sonra Sidorko askeriyle geldi. Kendisini ve askerini öldürdüler. Bundan sonra hanın vefatını ilan ettiler. Cengiz Han bir gün avlanırken bir büyük ağaca gelmiş, altında oturmuştu. Otururken;

— Beni bu ağacın altına gömün.

Demişti.

Vasiyeti gereği cenazesini bir sandukaya koyup o ağacın altına gömdüler. Oraya Burhan Kaldun dediler. (D'osson'a göre Cengiz Han, Burkan Kaldun sıradağlarından birinin üzerine gömülmüştür ki Onan, Kerulan, Tula ırmakları oradan çıkar.) Zamanla Cengiz Han'ın mezarının etrafında o kadar çok ağaç peydah oldu ki bir ok atılsa geçmez bir hale geldi. Bundan sonra orası padişahlar ve beylerin mezarlığı oldu.

Cengiz H. 624 Ramazan ayının 14'ünde ve Domuz yılında dünyadan göçtü. Zaten Domuz yılında doğmuş ve domuz yılında han olup tahta oturmuştu. 73 yıl yaşadı (Çin tarihlerine göre ancak 66 yıl yaşamıştır). 25 sene padişahlık yaptı.

Vefatından sonra üç ay müddet etrafından akın akın gelip şehzadelere taziye verdiler. Bu müddet zarfında hükümet işlerinden asla bahsedilmedi ve üç ay tamam olunca herkes ordugahına çekildi.

Cengiz Han'ın Bazı Misalleri ve Beylikleri, Kanunları, Usulleri ve Merasimi

Cengiz Han askerini on bin kişilik kısımlara taksim eder ve her birine Tuman Ağası namıyla bir kumandan tayin ederdi. (Tuman; on bin demektir). Bu on binleri de kendi içinde binlere taksim eder ve bunlara “binbaşı” namıyla birer kumandan tayin ederdi. Yine binleri de kendi içinde yüzlere taksim eder, kumandanlarına “yüzbaşı” yahut sadece adını koyardı. Yine aynı şekilde bu yüzleri kendi içinde elliye taksim eder ve elli kişinin kumandanlarına “ittikbaşı”, bunları da onlara taksim ve her on kişinin kumandanına da “onbaşı” derdi.

Bir kolorduya yani bir on bine ait onbaşıdan tumañağasına kadar hiçbir kumandanın diğer kolordu kumandanlarıyla birleşmesini yasaklamıştı. Her kumandan kendi kolordusuna ait ve emir komuta zincirine tabi olarak emir verebilirdi. Nefer

müracaatını on başısına, on başı yüzbaşısına... şeklinde zincirleme devam ederdi. Kanun koyarak erkek ve kadın bezden iğneye kadar her şeyini saklayacak ve cenk için lazım olan her silahı ve kusursuz ve savaşa hazır bir şekilde muhafaza etmelerini emretmişti. Bu kanunlara uymamak şiddetli bir cezayı gerektiriyordu. Babasını dinlemeyen evlat ağabeyini saymayan kardeş, kocasına itaat etmeyen kadın, kaynanasını incitip sözünü tutmayan damat, hayırsızlık ve eşkiyalık eden uğru, fenalık eden her insan şiddetle cezalandırılırdı. Bu yüzden Cengiz Han zamanında şu sayılan şeyler hiç olmamıştır.

Cengiz Han akıllı ve kahraman olanları askere kumandan ederdi. Atik ve genç olanları atlara tayin ederdi. Akıl ve bedence zayıf olanları koyun çobanı yapardı.

İşte bu sebeplerden dolayı Cengiz Han'ın işi iyi gider, her gün daha iyi ve devleti geliştirdi.

Cengiz Han on yaşında tuman ağasına kadar her kumandan yılda bir defa gelip beni görür benim bildiklerimi öğrenerek büyük ordulara baş olabilir. Her kim bunu yapmazsa o kumandanlığa yaramaz. Böyle adamlar öyle taşlara benzerler ki onu derin bir suya atınca arkasında bir eser bırakmadan görünmez olurlar derdi.

Yine aynı şekilde Cengiz Han derdi ki; her kim evini iyi idare eder, bir memleketi de idare edebilir. On kişinin idaresini bilen ve onları iyi sevk eden büyük orduları da iyi idare eder. Öz evinin içini temiz tutmasını bilen bir devleti hırsız ve eşkiyadan temizlemesini de bilir. Her kim bir büyüğünün yanına varırsa ondan söz sorulmayınca söylemesin. Zira sorulmadan söylediği vakit sözünü dinlerlerse büyük bahtıyarlıktır. Fakat sözü dinlenmezse o adam soğuk demir döğen insana benzer.

Cengiz Han'dan bu yolda sözler, kıssalar çok kalmıştır. Eğer bunların hepsini yazmaya kalksak büyük bir kitap olurdu. Bu yüzden ancak bir ikisini yazmakla yetindik.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Cengiz Han'ın Üçüncü Oğlu Ögeday Kaan'ın, Onun Oğullarından ve Cengiz Neslinden Diğerlerinden Bütün Moğolistan'da Hüküm Sürenlerin Tarihi

Cengiz Han öldükten iki yıl sonra Kıpçak'dan Cuci Han'ın Oğullar, Çağatay Han ve Tuli Han ile oğulları, doğudan Bilküday Noyan ve İlçiday Noyan ve bütün beyler gelip toplandılar. Cengiz Han'ın yazdığı vasiyetnameyi meydana çıkarıp Ögeday'ı Han tayin etmek istediler. Fakat Ögeday kabul etmeyip:

— Amcam Cuci Kasar'ı, yahut ağabeyim Çağatay'ı, onlar istemezlerse kardeşim Tuli Han'ı han yapın.

Dedi. Kırk gün kabul etmemekte direndi. Nihayet beyler biz Cengiz Han'ın sözünden başkasını yapamayız dediler ve Ögeday'ın sağ kolunu, Tuli Han'da sol kolunu tutup onu tahtın üzerine oturtular.

Moğol merasimi gereğince kadehler dolduruldu. Büyük bir şenlik yapıldı ve Kaan Moğollar tarafından tebrik edildi (H.627/ M. 1229).

Cengiz Han'ın vefatından sonra bazı yerlerde fitne çıkmıştı. Kaan bunları bastırdıktan sonra Sultan Celaledin üzerine İran'a tümen (Cormagun) beyi Aytmas'ı üç kumandanı otuz bin kişilik bir kuvvetle —ki üç tümendir— gönderdi. Çünkü bu esnada Sultan Celaledin Hind'den gelmiş Kirman, Şiraz, Azarbaycan

ve Tebriz'i almış ve daha bir takım şehirler zapt etmiş, başına büyük bir ordu toplayıp güç kuvvet kazanmıştı.

Cormagun Bey, Aytas'ı bir miktar kuvvetle ileri sevk etmişti. Sultan Celaleddin geldiklerini haber alıp Diyarbakir'e oradan Kürdistan tarafına çekildi. Kürdistan'da Kürtler sultanın atını ve kürkünü almak için kendisini öldürdüler. Bazı tarihçiler dermiş kıyafetine girip kaçtığını ve bir daha görünmediğini rivayet ederler. (Celaleddin Harezmi Hanedanı'nın son padişahıdır). Ondan sonra bu aileden kimse kalmadı.

Ögeday Kaan'ın Hıтай Üzerine Yürüyüşü

Ögeday Kaan, H. 627 Rebiülevvelinde Çağatay Han ve Tuli Han sayısız bir çeri ile Hıтай üzerine yürüdüler. Karamuran ırmağı üzerinde bir şehri muhasara etti. Kırk gün savaştan sonra ahali aman dileyip şehri teslim ettiler. Halkın tümünü katl ve idam ettiler. Ancak on iki bin Çin askeri gemileriyle kaçtı. Erkek çocuklarını esir edip Hıтай'ın diğer bir şehri üzerine yürüdüler. Kaan on bin kişi ile Tuli Han'ı ileri göndermiş, kendisi de arkasından yavaş yavaş ilerliyordu.

Hıтай Padişahı Altay Han, bu haberi alınca iki bin-yüz bin kişi ile bunlara karşı gönderdi. Bu askerler yolda Tuli Han'a rastlamış ve onun askerini az görüp her taraftan kuşattılar. Tuli Han işin zor olacağını görüp büyücülere sihir yapmalarını emretti. Büyücüler üç gün üç gece sihir yaptılar. Yazın o sıcaklığında yağmur sonra öyle bir kar yağdı ki ve öyle bir soğuk oldu ki birçok adam elini koyunundan çıkaramaz oldu. Tuli Han Hıтайlıların soğuktan perişan olduklarını görüp askerine her taraftan hücum etmelerini emretti. Moğollar her taraftan at sürdüler. Düşmanı öyle bir bozdular ve kırdılar ki yüz bin kişiden ancak beş bin kişi kaçıp kurtulabildi. Bu haberi alan Altay Han öyle kaçtı ki artık ondan hiç kimse bir haber almadı. Bazı tarihler ise Altay Han'ın büyük bir ateş yakıp bütün ailesi ile beraber bu ateşe atılıp yandı derler.

Tuli Han Kaan'a Hıtay Han'ın öldüğünü ve Hıtay'ı zaptettiğini bildirdi. Kaan da Hıtay'a gelip fethi tamamladı ve Mahmud Yalvaç'ı askeri vali (daruga) tayin edip gitti. Bu sırada Tuli Han hastalanıp öldü. Vefatı babasından on dört sene sonra 1232 Ekim başında kırk yaşında meydana geldi.

Ögeday Kaan'ın Şehzadelerini Rus, Çerkes, Bulgar, Turan ve Başkurt vesair Vilayetlerin Fethine Yollaması

Ögeday Kaan Hıtay'ı zabtettikten sonra H.633'te Maymun (Biçin) yılında Cuci Han'ın oğlu Batu, kendi oğlu Köyük, Tuli Han'ın oğlu Mengü ve Çağatay Han'ın oğullarını zikrolunan ülkelerin fethine yolladı. Kendisi Hıtay'dan gelirken ustalar ve nakkaşlar getirip Karakurum'da kalarak güzel saraylar, evler ve köşkler yaptırdı. Bunların etrafında bütün şehzadeler ve beyler de kendileri için evler yaptırdılar. Kaan kuyumculara altından ve gümüşten havuzlar ve heykeller yaptırdı. Arslandan heykellerin ağzından, yine filden heykellerin hortumundan şaraplar akıttı. Ağaçtan dört duvar yaptırdı ki her birinin uzunluğu iki günlük yer idi. Bu duvarlar bir kale gibi bir şey teşkil edip birçok kapıları vardı. Avlanacağı vakit növkerleri atlanıp on günlük yerlerden avları sürerler, bu duvarın içine sokarlar, Ögeday Kaan da bu duvarların içinde avlanırdı.

Yedi yıl sonra şehzadeler fethine memur oldukları yerleri fethedip döndüler. Herat ve İran kalmıştı. Kaan'ın emriyle tekrar kafesler yapıldı ve buralara ahali kondu. Bundan sonra eskisinden daha mamur oldu.

Ögeday Kaan'ın Vefatı

Kendisinin Hıtay'ı ve şehzadelerin diğer ülkeler fethinden sonra Kaan akrabasını ve uruğunu kendisinden inam almaya ve kendisiyle beraber zevk ve sefa etmeye davet etti. Her taraftan birçok insan geldi. Öyle bir düğün oldu ki, dünyada emsali görülme-işti. Kaan davetlilerle eğlendi ve onlara hediyeler verdi.

Birkaç gün eğlenceden sonra yurtlarına döndüler. Bir az sonra Kaan birden hastalanıp öldü.

Turan ve İran Padişahı Ögeday Kaan'ın Bazı Adetleri ve İşleri

Muhammed dinine inanmaz biri vardı. Bir gün Kaan'a gelip:

— Ben bu gece bir rüya gördüm. Düşümde Cengiz Han bana “Ögeday’a söyle Müslümanlar’ı öldürsün” dedi.

Kaan:

— Bu sözü Cengiz Han'ın kendisi mi söyledi yoksa bir tercüman ile mi söyledi?

— Hayır bizzat kendisi söyledi.

Bu cevap üzerine Kaan, ona Moğolca bilip bilmediğini sordu. Bilmediği cevabını alınca:

— Bunu öldürün. Yalan söylüyor. Çünkü Çengiz Han, Moğolca'dan başka bir dil bilmezdi.

Dedi.

Ögeday Kaan, koyunların boğazından keserek değil, göğsünü yararak öldürülmesini emretmişti. Bir gün bir Müslüman pazardan bir koyun alıp evine girer ve kapıyı iyice kapadıktan sonra koyunu boğazlar. Bir Moğol evin bacasından içeri girip Müslüman'ı bastı. Elinden ve boynundan bağlayıp Kaan'a götürdü. Kaan işi iyice tahkik edip Moğol'un öldürülmesini emretti ve:

— Bu Müslüman kapısını iyice kapatarak kanunlara itaat etti. Halbuki bu Moğol, kapısını kapatmış olan bir adamın evine izinsiz girerek kanuna hürmet etmedi. Dedi.

Bir fakir demirci dört biz yapmış, bir gün bunları eline alıp Kaan'ın geçeceği yolda durdu. Kaan atlanıp oradan geçerken demirciye gözü ilişti. Bir yasavla gidip bu adamın ahvalini tahkik etmesini emretti. Yasavl gitti ve bizlerle beraber gelip onları

Kaan'a hediye getirmiş olduğunu söyledi. Kaan her biz için bir lira (eşrefi) bahşış verdi.

Hiç oğlu ve akrabası olmayan bir ihtiyar bir gün Kaan'ın huzuruna çıkıp;

— Eğer sermayem olsaydı ticaret yapardım.

Kaan:

— İkiyüz lira (iki yüz yastık altın) verin tüccarlık yapsın.

Yanındakiler Kaan'a:

— Bu adam ölüm halinde. Akrabası ve evladı yok. Buna bu kadar para vermeniz münasip değildir.

Kaan:

— Bu adam bize bir ümitle gelmiş. Onu mahrum etmek bize yakışmaz. Hem çabuk, ölmeden evvel altınları eline verin ki mahzun ölmesin.

Fakat hazinedarlar altınları getirip ihtiyara veremedi adamcağız öldü.

Bir gün yine fakir bir adam Kaan'a gelip, sermayesiz olduğunu ve hiçbir yiyeceği olmadığını söyledi. Kaan ona beş yüz yastık altın verip:

— İşte sana sermaye!

Dedi. Fakir paraları alıp harcadı ve yine Kaan'a gelip sermayesi olmadığını söyledi. Kaan beş yüz yastık altın verdi. Kısa süre sonra yine gelip yine isteyince yanındakiler:

— Padişahımız, bu adama ne kadar altın verseniz harcar, vermemeniz daha iyi.

Dediler. Kaan ona paraları nasıl harcadığını sordu. Yanındakiler altınları ahaliye satıp pulunu yemek, içmek ve giymeye harcadığını söylerler. Bunun üzerine Kaan:

— Ne olsa yine benim hazineme gelir.

Dedi ve o adama yine beş yüz altın verip parayı çok harcamasını tenbih etti.

Kaan'ın böyle nice davranışları vardı ki burada anlatılsa bir kitaba sığmaz.

Kaan'ın Karı ve Oğulları

Ögeday'ın dört nikahlı karısı ve altmış tane kuması vardı. Büyük karısının adı Burakçın, ikincisinin Turakine idi. Bu Merkit kabilesinden olup bazı tarihçilere göre Evirat'ın ulusu Tayrsun'un karısı idi. Tayrsun'u öldürdüğü vakit ganimet olarak alınmış, Ögeday Han kendisine nikahlamıştı. (Reşidüddin'e göre Dayrursun Uhver Merkit kabilesi reisi ve Cengiz'in ikinci karısı Kulan Hatun'un babası idi.) Turakine pek güzel değil idiyse de Kaan'a güzel gelirdi. Üçüncü karısı Munga, dördüncüsü Haçın idi.

Kaan'ın yedi oğlu vardı. Beş sevgili oğlu Turakine'den diğer ikisi kumalardan idi. Büyük oğlunun adı Göyük olup yurdu Kamak ve bazı tarihçilere göre Mingrak ve İmil idi.

Ögeday'ın velihadı torunu Şıramun idi (Şıramun Kücü [Reşidüddin buna Gücer der]'nün oğlu, Kücü Ögeday Kaan'ın oğlu idi). Fakat Turakine hatunun oğulları babalarının فرمانını tanımayıp Göyük Han'ı kaan yaptılar. Göyük felçli idi. Bununla beraber üç oğlu dünyaya gelmişti. Birincisinin adı Bağı olup anası yine Kamiş idi. Kamiş'in Habat adlı bir oğlu daha vardı. Üçüncüsü Oku olup onun da oğlu oldu.

Ögeday Kaan'ın ikinci oğlunun adı Kütan idi. Yurdu Tangut idi. Üçüncü oğlunun adı Gücü idi. Bu akıllı, alim bir şehzade idiyse de babasından evvel ölmüştü. Dördüncü oğlu Karaçar, beşincisi Kaşın idi. Kaşın denmesinin sebebi evvelce Tangut diyarına Kaşın denmesi ve Cengiz Han bu ülkeyi ele geçirdiği zaman onun dünyaya gelmesi idi. Kaşın ahlaksız, içki ve eğlenceye düşkün biri idi. İçe içe vücudu çürüyüp çok genç yaşta öldü.

Velhasıl Göyük Kaan babasının tahtına geçti. Hazinesinin kapısını açıp akrabasına, fakir ve muhtaç kişilere, büyük küçük herkese o kadar çok inamlarda bulundu ki hiç kimse böylesini ne

yapmış, ne görmüş ne de duymuştu. Göyük Kaan Hristiyanlara yüz verirdi.

Bir yıl padişahlık ettikten sonra ölmüştür.

Mangu Kaan

Göyük Han öldükten sonra Cengiz Han evlatlarının tamamı tahta Tuli Han oğullarından birinin geçmesine razı oldular. Çünkü Tuli Han'ın eşi Surkukti Biki halk seviyordu. Cuci Han'ın oğlu Batu da buna razı olmuştu. Cengiz Han sülalesi içinde Batu kadar kuvvetli, kudretli biri yoktu. Batu şehzadelere, noyanlara ve beylere adamlar salıp Kıpçak'ta bir han seçip tahta geçirmek için toplanmalarını bildirdi. Bunların bazıları Cengiz Han'ın yurdu ki uzundur. Toplantı niye orada yapılıyor diyerek Kıpçak'a gelmediler. Surkukti Biki ise oğullarına:

— Amcanız Batu'nun ayakları ağrıyor, Kıpçak'ta yatıyor, gidip kendisini görün, hatırını sorun.

Dedi.

Surkukti Biki'nin oğulları Mengü Kaan, Hülâgû Han, Kubilay Kaan, Muga Oğul (Tuli Han'ın dördüncü oğlunun adı Arık Boğa'dır. Ebulgazi ileride böyle derse de burada Muga Oğul diyor). Kıpçak'a geldiler. Batu, Mengü Kaan'ı görünce şehzadelere, noyanlara ve beylere:

— Hanlık için ben Mengü'yü uygun buldum. Siz ne dersiniz?

Mecliste hazır olanların hepsi bu teklifi kabul ettiler. Bunun üzerine Batu:

— Gelecek yıl bütün halk gelir. Orada tekrar toplanıp Mengü Kaan'ın padişahlığını yeniden ilan ederiz.

Dedi.

Gerçekten bir sene sonra böylece toplanıp Mengü'yü Han ilan ettiler ve yedi gün yedi gece düğün yaptılar. Her gün iki bin araba şarap ve rakı içtiler. Üç yüz at ve sığır ile bin koyun kesilir ve kebablar yapıldı (H.148/M.1250).

Göyük Han'ın oğulları Şiramon'u kendilerine baş yapıp Mengü Kaan'ı öldürmeye teşebbüs ettiler. Bir gün birçok arabaya silah yükleyip beş yüz kişi ile Şiramon'u ileri yolladılar. Kendileri de ardından geldiler. En uygun zamanda bir fırsatını bulup Mengü Kaan'ın üzerine üşüşeceklerdi. Kaan eğlence ile meşguldu. Hiçbir şeyden haberi yoktu. Bu sırada Kaan'ın növkerlerinden birinin devesi kayboldu. (D'osson'a göre bu adam Kışık isminde bir katırcıdır.) Devesini aramaya çıkmış giderken Şiramon'un ordusuna rastladı. Arabalardaki silahları görüp döndü. Kaan'a haber verdi. Kaan Minkeser Noyan'ı iki bin kişi ile gönderip haber getirmesini emretti. Minkeser Noyan, Şiramon'un ordusuna rastladı. Onu gören Şiramon sıkıldı ve Kaan'ı görmeye geliyorduk demekten başka bir söz bulamadı. Bunun üzerine Noyan:

— Eğer öyleyse benimle beraber gel Kaan'a gidelim.

Dedi.

Şiramon, Minkeser Noyan'la birlikte Kaan'ın ordusuna gelip Kaan'ı gördü. Kaan üç gün Şiramon için eğlenceler tertip etti, ziyafetler verdi; fakat dördüncü gün tahta oturup Şiramon'u arkadaşlarıyla beraber sıkıştırdı. Bunun üzerine niyetlerini itiraf ettiler. Kaan bunlardan seksen kişiyi öldürttü. Şiramon'la beraber Göyük Han'ın oğullarını akraba oldukları için affetti. Şehzade, noyan ve beylere kıymetli hediyeler verip her birine:

— Öz evlerinize varın!

Diyerek izin verdi.

Mengü Kaan'ın Kubilay Kaan'ı Şark ve Hülâgû Han'ı Garptaki Ülkelerin Fethine Yollaması

Sayın Han (iyi prens demektir) lakabıyla meşhur olan Batu'nun gayretiyle tahta çıktıktan sonra Mengü Kaan devlet işleriyle meşgul olup şark ve garpta henüz tabiyet altına alınmamış olan birçok ülkeyi feth için Kubilay Kaan'ı şarka, Hülâgu'yu garpa gönderdi. kendisi de hesapsız bir askerle Çin-i Maçin üze-

rine yürüdü. Çin yurdunu tamamen fethetti. Yalnız büyük ve yüksek bir kale vardı ki o kalmıştı. Onu da muhasara etti. Kış oldu, yaz oldu. Her ne kadar gayret ettiyse de bir türlü zapt edemedi. Yazın sıcaklar gelince beyler:

— Bu sıcaklarda askerin çoğu telef olur. Şimdi gidip kışın gelmek daha uygun olur.

Diye arz ettiler. Kaan bunu kabul etmedi ve:

— Bu kaleyi almadan gitmem.

Dedi. Fakat biraz sonra kendisi hasta düşüp sekiz gün yataкта kaldıktan sonra vefat etti.

Kubilay Kaan'ın Han Olması

Kubilay Kaan, Tuli Han'ın dördüncü oğludur. Mengü Kaan öldüğü vakit hayatta idi. Kaan'ın vefatını duyar duymaz matem tuttu. Matemden sonra yanındaki şehzade ve noyanların ittifakı ile han ilan edildi. Adaletle idarede bulundu.

Mengü Kaan'ın Karakurum'daki ordusuna tayin etmiş olduğu Kubilay Kaan'ın inisi Arık Boğa da kendisini han ilan etti ve Kubilay Kaan'ın elçilerini öldürttü.

Sayın Han öldükten sonra Kıpçak Çölü'nde yerine oğlu Börke Oğul han olmuştu. Arık Boğa bunun üzerine yürüdü ise de bozulup Kıpçak'tan Karakurum'a kaçtı.

Kubilay Kaan bu haberi duyunca Karakurum'a geldi. Boğa kaçtı. Bir müddet sonra kendisinin zaafını, aczini görüp Kubilay Kaan'a katıldı. Kubilay Kaan da onu affetti. Bu sırada Hülagu Han'dan, Börke ve Algu'dan (Baydur'un oğludur) elçiler gelip Kubilay Kaan'ın padişahlığını kabul ettiklerini bildirdiler. Kaan Ceyhun'dan Şam ve Mısır'a kadar Hülagu'ya Kıpçakla Sayın Han'a ait olan diğer yerleri Börke'ye ve Altay'dan Amu (Amuderya) ırmağına kadar olan ülkeleri de Çağatay Han'ın torunu Algu'ya verdi.

Kaan Çin'i tamamıyla fethetti. Otuz yıl hüküm sürdü. Bütün ömrü yetmiş üç yıldır. (D'ohsson'a göre yetmiş dokuz ya-

şında iken Miladi 1294 Şubat ayında Ta-Tu sarayında vefat etmiştir. Hûlasatü'l-Ahbar'a göre Kubilay Kaan Hicri 293'te Yılan senesinde vefat etmiştir) Kubilay Kaan'ın yaptığı şeyler büyük ve bir o kadar da çoktur. Bunların bir kitaba sığması mümkün değildir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Cengiz Han'ın İkinci Oğlu Çağatay Han ve Evladından Maveräünnehr ve Kaşgar'da Padişahlık Edenler

Çaçatay Han; heybetli, yavuz, siyasi, akıllı ve alim bir padişahı. Cengiz Han, Maveräünnehr'i, Harezmi'nin bir kısmın, Uygur yurdunu, Kaşgar, Bedeşan ve Gazne'yi Send Suyu'na kadar ona vermişti. Bu söylenen ülkelerin hiç birisine kendisi gitmez, oralara darugalar gönderir, kendisi Ögeday'ın sarayında otururdu. Molla Sekegi namında bir nedimi vardı. Molla bir gün bir dua okuyup Çağatay Han'ın gözüne bir ordu gösterdi ki bu ordunun askerleri ve silahları ateşten idi. Çağatay Han'ın bu durum karşısında çok korktu. Vezirlerinden birisinin ise Sekegi ile arası bozuktu. Bir gün fırsat bulup Sekegi'yi Çağatay Han'a kötiledi. Bağlatıp zindana attırdığı Molla burada öldü.

Çaçatay Han o kadar ağır yasaklar ve kanunlar koymuştu ki halk bundan çok sıkıldı. Nihayet bir hastalığa yakalandı. Hekimler bir çare bulamadılar.

İki yüz kırk senesinde (Hülasatü'l-Ahbar'a göre Od yılında [İnek yılında] altı yüz otuz sekiz senesi Zilkade'sinde) ölmüştür.

Çaçatay Han'ın Karıları ve Oğulları

Han'ın karıları ve kumaları çoktu. Bunlardan ikisi çok itibarlı idi. Konkrat Han'ı Kaba Noyan'ın kızları Yossulun ve Türkan hatunlardır.

Çağatay Han'ın mühim oğulları Yossulun'dandı. Yossulun'un küçük kız kardeşidir. Yossulun öldükten sonra Çağatay Han, Türkan'ı almıştı. Han'ın yedi oğlu vardı. Büyük oğlu Motugen Yossulun'dan doğmuştu. Diğerleri sırasıyla şunlardır: Mevci, Bildeşi, Sayn Beleke, Sarman, Yissun, Munga ve Baydur.¹⁰

Çağatay Han Sülalesinden Maveräünnehr'de Hükümet Edenler

Çağatay Han öldükten sonra Çağatay oğlu Motugen oğlu Kara Hülagu padişah oldu. Bunun vefatında oğlu Mübarek Şah yerine geçti. Mübarek Şah küçük olduğundan anası Argunâ Hatun vasisi oldu.

Argunâ Hatun, hükümeti bizzat kendisi idare etti. Mübarek Şah'tan sonra Çağatay oğlu Baydar oğlu Algû padişah oldu. Ondan sonra Çağatay oğlu Yissuntu oğlu Barak Han (Berak) padişah oldu. Barak Han iki sene sonra Müslümanlığı kabul etti ve Sultan Gıyaseddin lakabını aldı. Çağatay sülalesinde ilk Müslüman olan budur. Bundan sonra Çağatay oğlu Sarman oğlu Biki badişah oldu. Biki'den sonra Çağatay oğlu Motugen oğlu Buzari oğlu Kudağay oğlu Boğa Timur Han padişah oldu. Ondan sonra Çağatay oğlu Motugen oğlu Yissuntu oğlu Barak Han oğlu Duy Çeçen padişah oldu. Sonra Barak Han oğlu Duy Çeçen oğlu Künce yahut Küncek Han tahta geçti. Sonra Çağatay oğlu Motugen oğlu Buzay oğlu Kudagay oğlu Taliga, ondan sonra Çeçen Han oğlu İssen Boğa, ondan sonra Çeçen oğlu Kubek, ondan sonra Çeçen oğlu Duy Timur, ondan sonra Çeçen oğlu Tarmaşir Han oldu. Bu han Müslüman olup bütün Maveräünnehr uluları da ona bakarak Müslüman oldular. Gerçi

10 Habib el-Seyr'e göre Çağatay Han'ın sekiz oğlu vardı. Birincisi Mevci olup Missulun adında bir esirden doğmuştu. İkincisi Mitugan olup yine aynı kaddından doğmuş ve Talekân Kalesi'nin muhasarası sırasında vurulmuştu. Üçüncüsü Bilgeşi olup on üç yaşında ölmüştü. Dördüncüsü Sarban, beşincisi Yissutmeke, altıncısı Baydur, yedincisi Kadaki, sekizincisi Tabhu yahut Tascu idi.

önce Barak Han Müslüman olmuş ise de o ölünce Müslüman olmuş olanların hepsi yine eski dinlerine dönmüşlerdi. Artık Tarmaşir ile beraber Müslüman olanlar bir daha dönmediler. Tarmaşir'den sonra Çeçen oğlu Duy Timur oğlu Buran tahta geçti. Bu Tarmaşir'i öldürerek yerine geçmişti. Sonra Çeçen oğlu Ebukan oğlu Cenkeşi, sonra Çeçen oğlu Ebukan oğlu İssun Timur han oldular.

Cenkeşi ile İssun Timur bir ana ve bir babadan idiler. Timur, Cenkeşi'yi öldürmek için bir plan yapmıştı. Anası bunu haber alıp Cenkeşi'ye bildirdi. Bunun üzerine iki taraf hazırlanıp muharebe ettiler. Timur galip gelip Cenkeşi'yi öldürdü ve askerini kılıçtan geçirdi. Anasının da memesini kesti.

Bundan sonra Ögeday Kaan neslinden Ali Sultan, Çağatay nesline galip gelip Maveräünnehr'de hüküm sürdü. Kendisinden sonra tahta Çeçen oğlu Güncek oğlu Polat oğlu Muhammed, ondan sonra Çağatay oğlu Motugen oğlu Buzay oğlu Kudagay oğlu Boğa Timur oğlu Örük Timur oğlu Kazan Sultan Han padişah oldu.

Maveräünnehr'de Çağatay Sülalesinden yirmi bir kişi padişah oldu. Gerçekten padişahlık ettiler. Lakin bunlardan sonra gelenler beyler tarafından tayin olunur, padişahlıkları isimden ibaret kalır idi. Bir işe karışmazlardı.

Bu sözün doğruluğunu şu ispat eder; Kazan Sultan Han, gayretli ve baskıcı bir padişahı. Beyler her görüşmeye giderken çoluk çocukları ile helalleşip öyle giderlerdi. Bu sebepten dolayı kendisine karşı isyan ettiler. Tuseb Urugundan Emir Kazgan namında biri kalkınıp üzerine yürüdü ise de Kazan Sultan Emir Kazgan'ı mağlup, avnesini kesip yurdunu yağma etti. Emir Kazgan kaçıp kurtuldu.

Bu muzafferiyetten sonra Kazan Sultan Karşı nam mahalde kışladı. Kış şartları pek ağır olduğundan ordusunun atları tümüyle kırıldı. Emir Kazgan bunu haber alıp hesapsız bir askerle gelip Kazan Sultan Han'a karşı giriştiği muharebede galip geldi ve Kazan Sultan Han'ı öldürdü.

Cengiz Han oğlu Çağatay Han Sülalesi ta Kazan Sultan Han'ın vefatına kadar Maverâünnehr'de yüz dokuz yıl saltanat sürdü. Hepsî yirmi bir padişah'tı.

Emir Kazgan Cengiz Han oğlu Ögeday Kaan oğlu Kaşın oğlu Kaydu Han oğlu Danişmendce Han'ı tahta geçirdi. İki yıl sonra onu da öldürüp yerine Cengiz oğlu Çağatay Han oğlu Motugen oğlu Yissuntu oğlu Barak oğlu Çeçen oğlu Sorgu oğlu Bayan Kulu Han'ı han yaptı. Emir Kazgan öldükten sonra oğlu Abdullah Bayan Kulu Han'ın karısına aşık oldu ve Bayan Kulu Han'ı sebepsiz yere öldürüp yerine Çağatay oğlu Motugen oğlu Yissuntu Han oğlu Barak Han oğlu Doy Çeçen oğlu Ebukan oğlu Yissun Timur oğlu Timur Şah'ı geçirdi.

Emir Abdullah öldükten sonra yeğeni Emir Kazgan oğlu Beslay oğlu Emir Hüseyin, tahta Çağatay oğlu Motugen oğlu Yissuntu oğlu Barak oğlu Doy Çeçen oğlu Güncek oğlu Polat oğlu Muhammed oğlu Adil Sultan'ı geçirdi. Emir Timur (Ebu el-Gazi bunu bazen Emir Timur, bazen Timur Bey, bazen Timur Gürkan, bazen Aksak Timur namlarıyla zikreder ki bizim Timurlenk ve Avrupalıların Tamarlan dedikleri meşhur padişah'tır.) hepsini vurmaya geliyordu. Bunu haber alan Emir Hüseyin kendi hanından şüphe ettiğinden ellerini ve ayaklarını bağlatıp Han'ı suya attırdı ve yerine Doy Çeçen oğlu İlçikday oğlu Durci'yi han tayin etti.

Bir müddet sonra Barulas Emir Tarağay oğlu Emir Timur, Belh civarında Emir Hüseyin ile vuruştı. Timur galip gelip Emir Hüseyin'le beraber han'ını öldürdü ve Cengiz oğlu Ögeday Kaan oğlu Kaşın oğlu Kaydu oğlu Danişmendce han oğlu Soyurkatmış Han'ı han tayin etti. Soyurkatmış Han ölünce oğlu Mahmud Sultan'ı tahta geçirdiler.

Kazan Sultan Han'dan sonraki padişahların adı han'dı. Ama hiçbir işe iktidarları yoktu. Kısacası her yerde her uruk kendi beyini, kendi ulusunu kendisine han yapmıştı. Uruklar sayısınca padişah meydana gelmişti. Bu, yönetimde fetret devresi idi.

Emir Timur kendi uruğunu toplamış, civar töre (prens) lerle daima cenk ediyordu. Bu devirde Çağatay neslinden Tokluk Timur Han namında biri Kaşgar'da hüküm sürüyordu. Kudretli bir han idi. Maveräünnehr'deki anarşiden haberdar olup büyük bir ordu ile oraya yürümüştü. Halkın büyük bir kısmı kendisine biat etmiş, etmeyenlerde ancak kaçarak kurtulabilmişti. Emir Timur'la Emir Hüseyin de kaçmışlar Nikuderi ve Hezara içlerine çekilmişlerdi.

Tokluk Timur Han bir yıl Maveräünnehr'de kaldı. Burayı İlyas Hoca adlı oğluna verip kendisi Kaşgar'a gitti. Bir yıl sonra da öldü. Bu haberi alan Emir Timur'la Emir Hüseyin, İlyas Hoca Han'la çarpıştılar. İlyas Hoca kaçıp Kaşgar'a gitti.

İlyas Hoca'nın firarından sonra Maveräünnehr'de bu iki emirden başka ileri gelen kalmadı. Nihayet bunlar Belh üstünde birbirleriyle vuruştular. Timur Bey, Emir Hüseyin'i öldürdü. Böylece bütün Maveräünnehr'in hâkimi oldu. Soyurkatmış'ı görünürde han kılmış ise de gerçek han kendisi idi. Hutbeyi onun adına okutuyordu; fakat hükmü kendisi veriyordu. Yirmi iki yıl yalandan bir saltanattan sonra ölüp yerine oğlu Sultan Mahmud, han tayin edildi.

Sultan Mahmud, Timur Bey'i ve çocuklarına o kadar hürmet ederdi ki hiçbir şekilde Emir Timur'u incitmemişti. Sultan Mahmud gece gündüz namaz kılmakla, oruç tutmakla ve Timur'un devletine dua etmekle vakit geçiriyordu. Timur Bey fermanlarının tuğrasında "Adil Mahmud Han Emir Gazi sözü-müz..." diye yazdırdı. Ziyafet ve bayramlarda Timur Bey, Han'ın huzuruna gider, saygıyla diz çöküp önünde otururdu. Han'a elçiler geldiği vakit yaptıkları usul ve adet böyle idi.

Velhasıl Timur otuz üç yıl saltanat sürdü. Altmış yaşını geçmiş olarak Rum üstüne (Osmanlı Türkleri) yürüdü. Yıldırım Bayezid ile vuruştı. Sabahtan gece yarısına kadar devam eden bir muharebede Yıldırım bozulup kaçtı. Mahmud Han arkasından yetişip Yıldırım'ı ele geçirdi ve Timur'a teslim etti.

Timur bir yıl Rum'da (Türkiye'de) oturup Yıldırım ve Mahmud Han'ı öldürerek hutbeyi kendi adına okutup parayı kendi adına bastırdı. Bir süre sonra Semarkand'a döndü. Oradan Hitay üzerine atladı ise de Otrar'a gelince öteki dünyaya göçtü. (Hicri 807).

Yetmiş bir yıl yaşadı. Otuz altı yıl saltanat sürdü. (Mir-i Şerif Rakım: Tarih-i Timurî'de yedi yüz otuz beş senesinde şehr-i Sebz'de Şaban ayının yirmi beşinde (20 Nisan 1335) bir Salı günü doğdu. Yedi yüz yetmiş birden (M. 1370) itibaren saltanat sürüp sekiz yüz sekizde Otrar'da on yedi Şaban'da (M. 7 Şubat 1406) yetmiş iki yaşında vefat etti diyor).

Tokluk Timur Han'ın Müslüman Olması

Çağatay Han Sülalesi'nden Motugen oğlu İssuntu oğlu Barak oğlu Duyçeçen oğlu İsen Boğa lakablı İlhoa Maverainnehr'de doğmuştu. Kaşgar, Yarkent, Aladağ ve Uyguristan'da Çağatay neslinden nüfuzlu hiçbir padişah kalmamış olduğundan Moğol uluları toplanıp; Buhara'dan İsen Boğa'yı götürüp Kaşgar, Yarkent, Aladağ ve Moğolistan'da padişah yaptılar.

İsen Boğa büyük bir padişah oldu. Satılmış Hatun namındaki karısından çocuğu olmadığından Mingili namında bir kız vardı. Onu sever orduda saklardı. Kız gebe kaldı. Bir gün İsen Boğa ava çıkmıştı, Satılmış Hatun Şire Oğul namında bir Moğol'a kızı verip hemen gitmesini ve Moğolistan'da sakın olup kalmasını tembih etti. Moğol gitti; fakat o kızın Han'dan gebe olduğunu herkes bilirdi. Han avdan gelince kızı sordu. Olanları anlattılar.

Han, Satılmış Hatun'a hiçbir şey demedi. Çünkü Moğol adetince padişahın bütün karılarına biri baş olur ve onlara istediği gibi kumanda ederdi. Padişah ona itiraz etmezdi. Bu sebepten İsen Boğa, Satılmış Hatun'a bir şey demedi; fakat bir süre sonra öldü.

Çağatay neslinden padişahlığa layık artık kimse kalmamıştı. Yine her uruk kendisine bir han tayin etmiş, yine tevaif-i mülük hâsıl olmuştu.

Bu esnada İsen Boğa'nın Emir Polatçı adlı bir beyi vardı. O Mingeli Hatun'un İsen Boğa'dan gebe olarak gittiğini biliyordu. Taş Timur isminde birini –kendisine azık olarak otuz koyun verip- Mingeli Hatun'u aratmaya yolladı ve giderken dedi ki: “Eğer sen Mingeli Hatun'u bulup evinden getirirsen sana sınırsız Tenke veririm.”

Taş Timur gezdi, dolaştı. Moğol yurduna vardı, bir yere geldi. Oranın adını sordu. Şire Oğul Mahallesi dediler. Bunun üzerine Taş Timur Mingeli Hatun'u ve gebeliğini sordu. Onu İsen Boğa'dan bir oğlu olduğunu, adını Tokluk Timur koyduklarını, Şire Oğul'dan da bir oğlu olduğunu ve onun adını Timur Melik koyduklarını öğrendi. Çocukların ikisi de mahallede oynuyorlardı. Bir hile ile Taştımur, Tokluk Timur Han'ı alıp Emir Polatçı'ya getirdi.

Emir Polatçı, Tokluk Timur Han'ı Han ilan edip Moğol adettince düğünler yaptı.

Tokluk Timur Han, azukunda Kaşgar, Yarkent, Aladağ ve Uyguristan, sonra Maveräünnehr'i zapt etti. İlyas Hoca adlı oğlunu Semerkand'dan bırakıp kendisi gitti ve vefat etti. İşte Cengiz Han neslinden Kaşgar'da Müslüman olan bu idi. Onun Müslüman olması da şöyle olmuştu: Bir gün ava çıkmıştı. Av edip yürürken bir cemaat rastladı. Onların ellerini ayaklarını bağlayıp getirmelerini emretti. Adamlar getirildi. Han onlara: “Siz benim fermanımı dinlemeyip neden avlandığım yerde dolaşırsınız?” dedi. Hakikaten Han, o mahalde kimsenin dolaşmamasını ve dolaşanların bağlanıp huzuruna getirilmesini emretmişti. Bu cemaatin büyüğü, Şeyh Cemaleddin namında biri idi ve Buharalı Şeyh Şecaeddin evladından idi. Bunlar ana ve babadan şeyh çocuklarıydı. Şeyh: “Biz yolcuyuz. Padişahın fermanından haberimiz yok. Ketek denilen yerden geliyoruz.” dedi. Han bunlara Tacik olup olmadıklarını sordu ve Şeyh'den: “Evet” cevabını alınca Han: “Köpek bile Tacik'den iyidir” dedi. Bunun üzerine Şeyh; “Evet, bizde iman olmasa idi hakikaten köpekten aşağı olurduk.” cevabını verdi.

Bu söz Han'a tesir etmiş olduğundan bir yasavula ile bir Tacik'i alıp gelmesini emretti. Han gidince yasavul Şeyh'i Han'a getirdi. Han şeyhi huzuruna aldı ve dedi ki: "İmansız kişi itten aşağıdır dedin. Bunun manası nedir? İman ne demektir?" Şeyh, imanı öyle güzel tarif etti ki; Han'ın taştan katı gönlü mumdan yumuşak oldu. Şeyh küfrü öyle aşağıladı ki; Han, küfürden korktu ve ağlayarak Şeyh'e: "Şimdi Müslümanlığımı açığa vursam halkı yola getiremem. Bana miras kalan memleketleri alınca yanıma gel" dedi.

Şeyh, yurduna geldikten sonra hastalandı; fakat oğluna şöyle vasiyet etti: "Tokluk Timur Han, ulu bir padişah olacaktır. Yanına git. Selamımı söyle. Korkmayıp benimle yaptığı sözleşmeyi hatırlat." Şeyh öldü. Yerine oğlu Reşidüddin şeyh oldu.

Şeyhin vefatından birkaç sene sonra Tokluk Timur; Kaşgar, Taşkent, Yarkent, Uyguristan, Endegan, Semerkand, Buhara ve bütün Maveräünnehr'i zapt etti. Şeyh Reşidüddin, Han'ın ordusuna geldi. Her ne kadar gayret etti ise de Han'ı göremedi. Bir gün seher vakti ordunun yanına gelip bağırarak bir ezan okudu. Han bu sesi duyup bir adam gönderdi ve "Haykıran şu adamı al ve gel" dedi. O adam Şeyh'i Han'a getirdi. Han: "Hayvan sen bizi neden uykudan uyandırdın?" dedi. Şeyh Reşidüddin babasının vasiyetini Han'a söyledi. Han, şahadet getirip Müslüman oldu. Beylerini de birer birer çağırıp Müslüman etti. Fakat beylerinden Curas adlı biri bu Tacik'in orda bulunan bir pehlivan ile güreşmesini ve onu yenerse Müslüman olacağını şart koştu. Han her ne kadar böyle bir şey olmaz dediyse de Curas talebinden vazgeçmedi. Şeyh Reşidüddin: "Çok iyi, pehlivanı getirin, güreşelim." dedi. Pehlivan Moğol'u getirdiler. Şeyh güreşe başladı ve pehlivanın sinesine öyle bir darbe vurdu ki pehlivan kendini kaybedip yere yığıldı. Biraz sonra pehlivan kendisini toparladı, kelime-i şahadet getirerek ayağa kalktı ve gelip şeyhin ayağına kapandı. Bu hali gören Emir Curas da Müslümanlığı kabul etti. Bunun üzerin bütün Moğollar Müslüman oldular. Sadece o gün yüz altmış bin kişi Müslüman oldu. Çağatay ilinin içinde Müslümanlık aşikâr olmuştu.

Biraz sonra Emir Polatçı öldü. Ölmeden evvel Tokluk Timur Han'ı Hanlık tahtına oturtmuştu. Kendisi beylerbeyi unvanını taşırdı. Yedi oğul bıraktı. Öldüğü zaman yedi yaşında olan oğlu Hüdadad, Tokluk Han'dan babasının makamını aldı. Lakin Emir Polatçı'nın beş ağabeyi ve kardeşi vardı. Üçüncü kardeşin adı Kameroneddin'in idi. Pek ahlaksız bir adamdı. Fakat bir o kadar da cesur, pehlivan ve nüfuzlu biri idi. Kısacası Han bir gün huzura kabul odasında otururken Kameroneddin: "Emir Hüdadad küçüktür. Bu kadar büyük bir devleti idare edemez. Büyüyünceye kadar onun makamını bana veriniz." dedi. Han kabul etmedi. Kameroneddin bu duruma gücendi ve hıncını gönlünde sakladı.

Tokluk Timur Han, yedi yüz otuzda (1329/1330) doğdu. Emir Polatçı Doğlat'ın gayretiyle on sekiz yaşında han oldu. Yirmi dört yaşında Müslüman oldu. Otuz iki yaşında ise vefat etti.

Han'ın vefatından sonra Kameroneddin Doğlat, isyan edip Tokluk Timur Han'ın oğlu İlyas Hoca'yı öldürdü. Aynı günde Tokluk neslinden büyük küçük on sekiz kişi daha kesti. Bununla da yetinmeyip emin adamlarından birçoklarını her neredede Tokluk neslinden birini bulurlarsa öldürmeye memur etti. Bundan sonra Kameroneddin kendisine Han namını verip adına hutbe okuttu ve para bastırdı.

Tokluk Han'ın, henüz memede ve anasının adı Emir Ağa Hatun olan bir çocuğu vardı. Hatun çocuğunu alıp Emir Hüdadad'ın yanına varmış, o da çocuğu gizlemişti. Her ne kadar Kameroneddin adamlar göndermiş ise de Hüdadad çocuğu vermemişti. Bu esnada Emir Timur sayısız bir askerle Kameroneddin'in üzerine gelmişti. Bunlar muharebe ile meşgul iken Hüdadad bu çocuğa anakeler tayin edip bunları da emin adamlara teslim edip Bedheşan dağına gönderdi ve oradan çıkmamalarını emretti.

Timurlenk beş defa Kameroneddin'ün üstüne geldi. Her defasında vuruşuyorlardı. Son defasında, Kameroneddin aşağılanmış

olduğundan, Timur'un hareketini haber alınca birkaç kişi ile kaçtı. Lakin bu adamlar Kamedreddin'de artık bir nefesten başka canlılık eseri görmediklerinden onu bir büyük ormana götürüp bir cariyeye ile kendilerine birkaç günlük azık vererek bıraktılar ve gittiler. Dönüp geldiklerinden sonra Kamedreddin'in Acem milleti nezdine gittiği öğrenildi.

Bedehşan dağına gönderilmiş olan çocuğun adı Hızır Hoca idi. Onu getirip babasının tahtına geçirdiler. İşte o tarihten bu güne kadar Kaşgar ve Yarkent'te saltanat sürmüş olan bütün hükümdarlar bu Hızır Hoca neslindendir ki, Cengiz Han oğlu Çağatay Han oğlu Motugen oğlu Yissuntu oğlu Barak oğlu Doy Çeçen oğlu İsen Boğa oğlu Tokluk Timur Han'ın oğludur.

İri Geyik Tarihi

Akmanguk uruğundan Kutluk Kaba namında birinin bir oğlu ile bir kızı vardı. Kızını Timur Bey oğlan almıştı. Timur Kutluk'un bu karısından İdikey namıyla bir oğlu oldu. İdikey başlangıçta Toktamış Han'a asker oldu. Toktamış bozulup Urus Han'dan kaçtığı vakit Semerkand'a Timur Bey'in (Timurlenk) yanına geldi. Ardından Mangut İdikey de buraya geldi ve Urus Han'ın asker toplayıp Semerkand tarafına gelmekte olduğunu söyledi. Toktamış Timurlenk'den aldığı yardımla Urus'u basıp bozdu ve Cuci Han'ın hüküm sürmüş olduğu ülkelerin hepsine sahip olup Saray şehrinde hanlık tahtına oturdu.

Timur Kutluk Han, Mangut İdikey Toktamış'dan ayrılıp Timur Kutluk Han'a iltihak etti. Timur Kutluk, gönlünde müstakil bir padişahlık hevesi taşırdı. Bu sebepten Toktamış'a serkeşlik ederdi. Bunu bilen Toktamış Han, Kutluk'u tutup öldürmeyi düşündü. Timur Kutluk ise kaçıp Timurlenk'in yanına geldi. Kendisinden ayrılmış ve arkada kalmış olan İdikey de altı ay sonra gelip iltihak etti.

Bir müddet sonra idi ki Aksak Timur, İran üzerine yürümüş-tü. Toktamış Maveräünnehr'i askerden boş bulup Semerkand'a kadar ilerledi. Orada birçok Müslüman'ı kesip şehri yağmala-

dıktan sonra gitti. Aksak Timur bu haberi alınca Semerkad'a döndü. Toktamış'ı orada bulamayınca ardından gidip İdil suyu boyunda yetişip vuruştı. Toktamış bozulup kaçtı. Aksak Timur burada çok sayıda ahaliyi idam etti.

Aksak Timur'a sığınmış olan Timur Kutluk Han Toktamış üzerine yapılan bu seferde Aksak Timur beraberdi. Toktamış'ın kendi miras ahalisini zorla almış olduğunu bu ahalinin henüz sağ ve salim bulunduğunu işittiğini, eğer ruhsat verirse gidip onların hepsini alıp hizmetine geleceğini Aksak Timur'a arz etti. Timur Bey Kutluk'a ruhsat verdi. Kutluk, urukunu İdil suyu boyunda buldu. Alıp Timur Bey tarafına yürüdü. Bir müddet yürüdükten sonra Mangut İdikey Timur Kutluk'a kendi tebaasını Aksak Timur'a götürmekten bir fayda çıkmayacağını, Timur Bey'in bu halkı alıp Semerkand'a götüreceğini, oradan her birini bir yere yollayacağını, uruğu dağılınca kendisinin de Timur Bey'in bir növkeri olacağını söyledi. Timur Kutluk Oğlan bu sözleri doğru bulup kabilenin ak sakallılarını (eskilerini, ulularını) toplayıp onlara: "Timur Bey sizi öldürüp oğullarınızı esir edecektir." dedi. Onlar da: "Biz senin için gidiyoruz. Yoksa biz Timur Bey'i tanımayız." dediler. Kutluk Oğlan kabilesi ile dönüp ücra bir yere çekilerek orda kaldı. (Kutluk Astragan'a gelmiş ise de Ebulgazi zikretmez).

ALTINCI BÖLÜM

Cengiz Han'ın Küçük Tuli Han Evladından İran Yurdunda Hüküm Sürenlerin Tarihi

Ögeday Kaan oğlu Göyük Han öldükten sonra Tuli Han oğlu Mengü Kaan han oldu. Kaan'ın manası; bir padişahın devleti, gücü hanınkinden fazla olursa ona hakan derler. Eğer hakanlardan daha yüksek olursa ona da Kaan derler. Kaandan yukarı mertebe yoktur.

Mengü Kaan Evirat uruğundan Argun Ağa namında birini Horasan'a vali tayin etti. Argun Ağa on sene valilik edip ölünce yerine İnisi Hülâgû Han'a askerinin beşte birini verip İran'ı kendisine bağışladı.

Hülâgû Han

Hülâgû Han, İran'a geldi. Milhler cemaatini ve Halife Mu'tasımı öldürttü. Ülkelere ele geçirdi. Sonra Suriye'yi aldı. Dokuz yıl padişahlık ettikten sonra vefat etti.

Hülâgû Han'dan sonra oğlu Abaka Han, amcası Kubilay Kaan'ın emriyle babasının tahtına geçti. On yedi yıl hanlık edip babasının gittiği yere gitti. Ondan sonra Hülâgû Han'ın oğlu Ahmed Han padişah oldu. Padişahlığının üzerinden iki yıl geçince Hülâgû Han oğlu Abaka Han oğlu Argûn Ahmed han'ı öldürüp yerine kendi geçti. Bu da yedi yıl saltanat sürüp oldu. Onun yerine Argûn'un inisi Hülâgû oğlu Abaka Han oğlu Geyhatû han oldu. Dört yıl padişahlık ettikten sonra Hülâgû

oğlu Karagay oğlu Baydu onu öldürüp yerine padişah oldu. Bu da sekiz ay hanlık ettikten sonra Hülâgû oğlu Argûn oğlu Kazan Han tarafından öldürüldü. Yeri Kazan'a kaldı.

Tuli Han neslinden İran'da evvela Müslüman olan Gazan idi. Bu kişi İslamiyet'in oralarda yayılmasına pek çok gayretler sarfetti. Bunun sayesinde İran'ın bütün Moğolları, Müslüman oldular. Dokuz yıl saltanat sürdükten sonra Hicrî yedi yüz bir yılında vefat etti. Ömrü otuz yıldır.

Ondan sonra Hülâgû oğlu Abaka Han oğlu Argûn oğlu Olcayto Han, padişah oldu. On üç yıl padişahlık edip vefat etti.

Yerine oğlu Ebu Said Han geçti. Babası öldüğü zaman Ebu Said on iki yaşında idi. Bundan dolayı bir süre devletin idaresini Selduz Emir Çoban'a emanet etti. On dokuz yıl padişahlık edip vefat etmiştir.

İran'da Hülâgû Han Neslinden Ebu Said Han'dan Sonra Han Olan Töreler

Şu bilinmelidir ki, bu hanların adı han idiye de hükümet işlerinde zerre kadar hükümleri yoktu. Çobâniler namıyla anılan Seldûz Beyleri Ebu Said Han'dan sonra Tuli Han neslinden Arık Boğa oğlu Arpa Han'ı han yaptılar. Bağdat valisi Evirat Ali ise tahta Hülâgû oğlu Taragay oğlu Baydu oğlu Ali oğlu Musa'yı han ilan etti ve Arpa Han'la vuruşup galip geldi. Arpa Han'ı öldürüp ülkesini ele geçirdi.

Budurderum valisi olan Şeyh Hasan Berzek (büyük) namıyla maruf olan Şeyh Hasan Celayir, Musa'nın han olduğunu işitince Hülâgû oğlu Mengü Timur oğlu Anbacı oğlu Timur oğlu Yol Kutluk (Yal Kutluk) oğlu Muhammed'i han ilan etti. Rum'dan Gürcü'den büyük bir asker toplayıp İran üzerine yürüdü. Tebriz civarında Musa Han'la vuruştı ve galip geldi. Evirat ilinin ulusu olan Ali Evirat öldü. Musa Han, Evirat içlerine çekildi.

Bu aralık Horasan'da vali olan Emir Ali Kuşçu oğlu Şeyh Ali, bu haberi duyunca Horasan'da sakin ne kadar Moğol varsa hepsini toplayıp Bistam üzerine yürüdü. Orada Cengiz Han'ın inisi Cevci Kasar neslinden Mazenderan Valisi Tugay Timur'u getirip han kıldı. Oradan Şeyh Hasan, Celayir hanı olan Muhammed Han üzerine yürüdü. Yolda Azerbaycan'da Evirat Kabilesi ile Musa Han gelip kendisine katıldı.

Şeyh Hasan Celayir bu haberi işitince Tugay Timur'a karşı geldi. Kerembud'da muharebe oldu. Tugay Timur Han ve Emir Ali oğlu Şeyh Ali kaçıp Horasan'a vardılar.

Şeyh Hasan, Küçük lakabıyla anılan Selduz Emir Çoban oğlu Demirtaş oğlu Şeyh Hasan ebu Said Han'ın emriyle Rum tarafında bir yerde vali idi. O da bu haberleri işitip büyük bir ordu ile Şeyh Hasan Celayir üzerine yürüdü. Nahçıvan'da vuruştular. Bu sefer Şeyh Hasan Küçük galib geldi. Muhammed Han bu muharebede öldü. Şeyh Hasan Celayir ise kaçıp Sultaniye'ye gitti.

Şeyh Hasan Küçük Sultan Muhammed Harbi'nde (Olcayto, Hüdabende Argun Han'ın oğludur)'nin kızı Satı Bey Hatun'u Tebriz'de tahta oturttu. Kendisi Şeyh Hasan Berzek'in (Celayir) arkasından gitti. Nihayet Şeyh Hasan Büyük, Şeyh Hasan Küçük'e tabi olup aralarında barış yaptılar.

Bir yıl sonra Şeyh Hasan Küçük, Satı Bey'in Hatun'u azledip Hülâgû oğlu Yaşmut oğlu Senege oğlu Süleyman'ı Han ilan etti. Satı Bin Hatun'u onun nikâhı altına verdi.

Bir müddet sonra Şeyh Hasan Büyük, Şeyh Hasan Küçük'e isyan etti. Bağdat'a varıp Hülâgû Han oğlu Abka Han oğlu Keyhatu han oğlu Elefrenk oğlu Cihan Timur'u han ilan etti. Asker toplayıp Selduz Şeyh Hasan Küçük ile vuruştı. Bu muharebede Şeyh Hasan Küçük galip geldi. Han'ı azledip kendi han oldu.

Bundan sonra artık Şeyh Hasan Küçük devleti arttı. Hasan Küçük'ün İzzet Melik namında bir Arap hatunu vardı. Yakup Şah namında biri ona aşık idi. Kadın da ona aşık idi. Bir gün

Yakup Şah, bir kabahat işlemiş olduğundan Şeyh Hasan Küçük, onu hapsedmişti. Kadın onun neden hapsedildiğini, kendisinin Yakup Şah'la olan ilişkisini kocasının haber almış olmasından kaynaklandığını zannetmişti. Bir gece Şeyh Hasan sarhoş olarak gelip yatmış idi. Bu Arap hatun hayalarından tutup ezerek Şeyh'i öldürdü. Yerine küçük kardeşi Melik Eşref geçti ve Hülâgû neslinden Anuşirvan'ı han yaptı (Nuşirevan, Adil namıyla meşhurdur). Bir süre sonra Nuşirevan'ı azledip yerine kendisi han oldu. Hutbeyi kendi adına okutup yine kendi adına para bastırdı.

Melik Eşref Bey fena bir insandı. Zamanında Müslümanlar her tarafa kaçıp gittiler. Berd Ali Kadı Muhyiddin'de bu kaçanlardan olup Kıpçak'a gitmiş, Camibik Han'a sığınmış idi. Kadı bu Han'a Melik Eşref'in fenalıklarını öyle saymış, öyle anlatmıştı ki; Han'ın ve orada bulunanların gözleri yaşarmıştı.

Nihayet Camibik Han, büyük bir ordu ile Melik Eşref üzerine yürüdü. Azerbaycan'a girdi. Hoy'da vuruştular. Galip gelip Melik Eşref, Selduz'u öldürdü. Hazine ve definelerini aldı. (Hicri 759/M. 1357)

YEDİNCİ BÖLÜM

Cengiz Han'ın Ulu Oğlu Cuci Han Neslinden Kıpçak'ta Hüküm Sürenlerin Tarihi

Evvela Cuci Han'dan bahsedelim. Cuci Han'ın anasının adı Burta Fuçın idi. Cuci daha henüz anasının karnında iken Cengiz Han'ın yokluğundan istifade ederek Merkit Han'ı Cengiz'in avulunu basmış ve yağma edip Burta Fuçın'ı de esir ederek götürmüştü. Lakin Ung Han'ın karısı Burta Fuçın'ın ikacısı (kız kardeşi) idi ve Ung Han'la Merkit Han'ın da arası iyi idi. Ung Han, Burta Fuçın'ı istedi ve alıp Cengiz Han'a yolladı. Bir taraftan Ung Han'ın babası Yesuki Baharder'le Cengiz Han arasında dostluk olması buna sebep olmuştur.

Kısacası Burta Fuçın Cuci Han'ı yolda doğurdu. Sallamak için bir beşik olmadığından haburdan bir şey yapıp oğlunu içine koyup öylece götürdüler. Cengiz Han oğlunu görünce sevindi ve "Bize Cuci geldi." dedi. Cuci, Moğolca yeni gelen misafir demektir. Bu sebepten dolayı Cuci Han'ın ismi Cuci oldu.

Cuci Han, babasından önce öldü. Onu zaten Cengiz Han bahsinde belirtmiştik.

Cuci Han Oğlu Batu Han

Cengiz Han, Cuci Han'ın öldüğünü duyunca çok üzüldü. O zaman memleket idaresi için beylerine öğütler verdi, vasiyetlerde bulundu. Bu matemini nihayetinde Utçekine (Utçekin Belkutay Utçekin olup Yessukey Bahadır'ın küçük oğludur)

Deşt-i Kıpçak'a gidip Cuci Han'ın ikinci oğlu Batu'yu yerine tahta geçirmesini, inilerini ve beylerini ona tabi kılmasını emretti ve; "Eğer beyler ve iniler sözünü tutmazlarsa sen orda kal ve bana haber gönder. Ben icabına bakayım." dedi.

Utçekin, Batuhan ordusuna yaklaşıncı önde oğullarını, kardeşlerini ve beylerini gönderdi. Kendisi de arkalarından ilerledi. Utçekin'le görüşüp matemini tazelediler. Üç gün sonra Utçekin, Batu'yu babasının tahtına oturtup, inilerine ve beylere Cengiz Han'ın sözlerini, emirlerini söyledi. Hepsini kabul ettiler. Büyük bir düğün yapıp Moğol usulü gereği Batu Han'a bir kadeh sundular. O da onlara kadehler sundu ve büyük bir ziyafet verildi.

Bu esnada Cengiz Han ordusundan biri gelip Cengiz Han'ın öldüğü haberini verdi. Bunun üzerine tekrar matem tutup ağlaştılar. O kadar ağlaştılar ki dünya bu haykırmalardan inledi.

Matemden sonra Batu Han küçük inisi Tokay Timur'u yerine kaymakam bırakıp Utçekin ve diğer beş kardeşi; Urdu, Şeyban, Berke, Çambay ve Berkeçari alıp Cengiz Han'ın payitahtı olan Karakurum'a gitti. Orada bütün şehzadeler ve beylerle birleşti.

Orada da büyük bir matem tutulduktan sonra Cengiz Han'ın vasiyeti gereği Ögeday Kaan'ı tahta oturtup büyük bir düğün yaptılar. Kaan'a kadeh (adak) sundular. Kaan'da şehzade ve beylere kadeh sundu. Hazinesinin kapısını açıp o kadar ihsanlar, hediyeler verdi ki zengin olmadık hiçbir fakir kalmadı.

Haytabın bazı hanları Ögeday'ı tanımak istemediklerinden Kaan bunların üzerine yürüdü. Bu seferde kendisiyle beraber bulunmasını Batu Han'a emrettiğinden Batu Han, beş inisi ile beraber atlandı. Kaan Hitay'ı harab ve yağma edip Karakurum'a geçti. Batu Han'ı Urus, Çerkeş, Bulgar ve sair milletleri itaat altına almaya yolladı. Oğlu Göyük Han ile Tuli Han'ın oğlu Mengü Kaan'a ve Çağatay Han'ın oğlu Bandar'a, Batu Han ile gitmelerini ve icabında ona yardım etmelerini emretti ve beraber gönderdi. Batu Han bunlarla beraber kendi

payitahtına geldi. Batu Han'ın inisi Tokay Timur, bunları misafir edip üç gün ağırladı. Batu Han da onları kırk gün misafir etti. Bütün bu günleri eğlence ve işret ile geçirdiler. Ondan sonra etrafa tevaciciler (tevaci veya tuğaci D'Ohson'a göre erkân-ı harptir. Matla' el-Sa'deyn'de bu kelime çok geçer.) gönderip büyük bir ordu topladı. Cuci Han'ın payitahtı Kıpçak'ta "Gök Orda" denilen bölgeydi.

Batu Han'ın Macar, Başkurt, Urus, Gurelunmeş (Nemiş) yurtlarını zapt etmesini ve vefatını daha ileride ele alacağız.

Cuci Han Oğlu Börke Han'ın Kıpçak'ta Han Olması

Batu Han'ın vefatında (Hicri 654/Miladi 1256) Mengü Kaan Batu Han'ın oğlu Sartak Oğlan'ı han tayin etti. Fakat tahta oturamadan öldü. Kaan Sartak'ın inisi Ulakçı (Ulagıç)'ı han kıldı. Bu da kısa bir süre sonra öldü. Bunun üzerine Kaan Cuci Han'ın oğlu Börke Han'ı han tayin etti. (Kıpçak'a Deşt-i Kıpçak ve Börke Han orada ilk Müslüman olduğundan Deşt-i Börke de derler.)

Börke Han, han olunca büyük düğünler yapıp birçok inamlar yaptı. Ağabeylerine ve inilerine Batu Han'ın vermiş olduğu uluları bıraktı ve Kaana birçok hediyeler gönderdi.

Börke Han, Müslümanlığı sevmeye başlamıştı. Bir gün ağabeyinin yaptırdığı Saraycık şehrine giderken Buhara'dan gelen büyük bir kervana rastladı. Kervandan akıllı, uslu iki adam çağırıp uzakça bir yere götürüp onlara Müslümanlığı sordu. O adamlar Müslümanlığı güzelce anlattılar. Börke bunun üzerine Müslüman oldu. Gidip küçük inisi Tokay Timur'u çağırıp sırrını ona söyledi. O da Müslüman oldu.

Bu tarihten sonra Börke Han, Müslümanlığını açığa vurup kafirleri nerde rastladıysa tepeledi. Kulunç illeti ile hicri 664'te öldü. Padişahlığı 25 yıldır (tahta çıkması ve vefat tarihlerine göre saltanatının on sene olması gerekir).

Batu Oğlu Tokay Oğlu Timur, Batu Oğlu Tokay Oğlu Türk Mengü ve Mengü Timur Oğlu Toktağu

Börke Han, öldükten sonra Mengü Timur han oldu. Milletin ulularını kendisine bağlayıp ağabek ve izirlerine Batu Han'ın yaptığı gibi Ak Orda denilen memleketi Şeyban Han oğlu Bahadır Han'a, Kefe ve Kırım'ı Uran Timur'a verdi. Uran Timur, Tokay Timur'un oğlu idi. (Aslında daima Tokay yazılmış ise de; Hülasatü'l-Ahbar'da Tukan yahut Toğan yazılmıştır.) Bulgarlar üzerine yürüyüp iki yıl sonra muzaffer olarak döndü. Abaka Han'la sulh edip döndü. Bu tarihten sonra bu iki han arasında daima dostluk devam etti ve birbirlerine daima hediyeler gönderdiler. Hicri 680'de Abaka Han vefat etti. Yerine Ahmed Han geçti. (Hülâgû'nun yedinci oğlu Tokudar, Müslüman olup Sultan Ahmed ismini almıştı.) Ahmed Han da Müslüman idi. Ahmed Han, Abaka oğlu Argun Han'ın elinde şehid oldu. Yerine Argun Han geçti. Mengü Timur Han (lakabı Kilk yahut Kelek'dir) Toğan ve Türk Tay namında iki beyinin arasında seksen bin kişilik bir orduyu Argun üzerine yolladı. Argun Han da Emir Toğacarı büyük bir ordu ile karşılarına gönderdi ve kendisi de Toğacar'ın ardından yürüdü. Karabağ'da vuruştular. Mengü Timur Han'ın askeri bozulup kaçtı. Bu haberi alan Mengü Timur Han'ın yüreğine indi ve öldü.

Tuda Mengü Han

Yerine Batu oğlu Tokay oğlu Tuda Mengü han oldu. Tuda Mengü zalim bir padişahı. Mengü Timur Han'ın oğlu Toktağu, Tuda Mengü'nün zulmünden kaçmıştı. Askerin çıkarılmasına gayret edip bir süre sonra büyük bir ordu ile gelip Mengü ile vuruştular ve askerini bozup Mengü'yü öldürdü. Kendisi padişah oldu.

Toktağu Han

Birçok yerler zapt etti. Baba ve ağabeyi hareket etti. Altı sene padişahlık edip vefat etti. Saraycık'ta medfundur. (Hammer, Toktağu'ya Toktay Han der).

Özbek Han

Özbek Cengiz oğlu Cuci Han oğlu Batu Han oğlu Mengü Timur Han oğlu Tuğrul Han oğludur. Toktağu'nun yerine Özbek geçti. Tahta geçtiğinde henüz 13 yaşındaydı. Küçüklüğüne rağmen devleti babası gibi metanetle idare etti. Herkese makamına göre riayet edip ihsanlarda bulundu. Millet in ileri gelenlerini Müslüman etti. Zamanında bütün halk Müslüman oldu. Bunun zamanından itibaren bütün Cuci eline Özbek eli adını verdiler ki bu kabile o günden bu güne bu adı taşımaktadır.

Bütün aleme adalet tattırdı.

İki defa İran'a Ebu Said Han üzerine sefer yaptı ise de İran'ı zabta muvaffak olamadı ve bir süre sonra da vefat etti.

Özbek Han oğlu Canbik Han

Saraycık'ta babasının yerine han oldu. Pek Müslüman bir adam idi. Âlimlere zahidlere pek hürmet ederdi. Şeriata pek riayet ederdi. Bu sırada Timurtaş oğlu Melik Eşref, Azerbaycan'da hükümet ediyordu. Pek zalimdi, zulmünden herkes kaçmıştı. Kadı Muhyiddin de kaçıp Saraycık'a sığınmıştı. Camide vaaz ediyordu. Bir gün Canbik Han da vaaz dinlemek için camiye gelmişti. Kadı Muhyiddin, Melik Eşref'in zulmünden öyle bahsetti ki, Han başta olmak üzere cemaatin hepsi ağladı. Kadı, Han'a dedi ki; "Bizim hakkımızı ondan almaz isen, yarın ahirlette iki elimiz yakandadır." Bundan pek müteessir olan Han, atlanıp Melik Eşref üzerine yürüdü. Ordusunu bozup kendisini öldürdü. Başını Tebriz'de bir caminin kapısına astırdı.

Melik Eşref'in diğer mallarından başka 400 deve yükü yakut vesair mücevherleri vardı. Canbik Han, bütün bu malları askere taksim etti. Oğlu Bird'i (Virdi) Bey'i Azerbaycan'a vali olarak bırakıp kendisi gitti.

Kendi yurduna geldikten sonra hasta düştü ve hastalığı uzun sürdü. Han hastalıktan kurtulamayacağını anlayınca Azerbaycan'a adam gönderip oğlunu çağırdı; fakat o daha gel-

meden kendi durumunu anlayıp halkı topladı ve oğlu Birdi bin Han'ı veliaht ilan etti. Herkese birçok nasihatler verdi ve 757'de (M. 1356) vefat etti. 17 yıl padişahlık etmiştir. Saraycık'ta medfundur.

Birdi bin Han

Tebriz'den gelip Saraycık'ta babasının yerine geçti. Üç gün yas tuttular. Yastan sonra şehzadeler ve beyler, Birdi bin (Berdi Bey) Han'ı padişah yaptılar. Bu padişah; zalim, fasık, içi kara ve kötü niyetli bir insandı. Devlet sadece kendisine kalsın diye ne kadar kardeşi ve akrabası varsa hepsini öldürdü.

Ancak iki yıl padişahlık edip Hicri 762'de (1361) vefat etti. Sayın Han (Batu Han) nesli Birdi Bey'le kesilip bitti. Hala Özbeklerde deyimdir: "Nar (deve) boynu Birdi Bey'de kesildi." Bundan sonra Cuci Han'ın diğer oğulları padişahlık ettiler.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Cuci Han'ın Beşinci Şeyban Han Evladından Turan'da, Kazan'da, Kırım'da, Maveräünnehr'de Hüküm Sürenlerin Tarihi

Cengiz Han, oğlu Cuci Han, oğlu Şeyban Han, oğlu Bahadır Han, oğlu Cuci Boğa, oğlu Badakul, oğlu Münge Timur, oğlu Bin Kondu Oğlan, oğlu Ali Oğlan, Oğlu Hacı Muhammed Han, oğlu Mahmudek Han, oğlu Ayak Han, oğlu Tuluk Han, oğlu Şamay Sultan, oğlu Uraz Sultan, oğlu Bahadır Sultan Mahmud Han, oğlu Murtaza Han, oğlu Gücüm Han. İşte bu nesil de Gücüm Han'da kesilmiştir.

Bu Gücüm Han, Turan'da 40 yıl padişahlık yaptı. Uzun bir hayat sürdü. Nihayet iki gözü kör oldu ve Hicri 1003'te (1594) Urus Turan'ı Gücüm'ün elinden aldı. Gücüm Mangutlara kaçtı ve orada vefat etti.

Kırım'da Padişahlık Eden Doğan Timur Evladı

Cengiz Han, oğlu Cuci Han, oğlu Doğan Timur, oğlu Uz Timur, oğlu Sarıca, oğlu Güncek Oğlan, oğlu Tokul Hoca Oğlan, oğlu Toy Hoca Oğlan, oğlu Toktamış Han'ın sekiz oğlu vardı. Adları: Celaleddin, Cabbar Birdi (Virdi), Kepek (Köpek), Kerim Virdi, İskender, Ebu Said, Küçük ve Kadir Virdi'dir.

Toklu Hoca'nın Tülek Timur adlı bir inisi vardı. Tülek Timur'un oğlu Habine, onun oğlu lakabı İçkili Hasan olan Hasan Oğlan, onun oğlu Muhammed Han, onun oğlu Taş Timur, onun

oğlu Gıyaseddin Han, onun oğlu Hacı Giray'dır. Hacı Giray'ın sekiz oğlu vardı. İsimleri şunlardır; Devletyar, Nur Devlet Han, Haydar Han, Kutluk Zaman, Kildiş, Mingli Giray Han, Yamgurcu ve Özdemir.

Kırım'da saltanat eden hanlar, Hacı Giray Han neslidir. Yeri uzak olduğundan bu sülale Hacı Giray Han'ın hangi oğlunun sülalesidir bilmiyorum.

Tokay Timur neslinden Kazan'da Padişah Olanlar

Cengiz Han, oğlu Cuci Han, oğlu Tokay Timur, oğlu Öztimur, oğlu Hoca, oğlu Badakul oğlu, oğlu Urus Han, oğlu Kuyurçak (Kuyurçık) Han, oğlu Barak Han, oğlu Canıbik Han lakaplı Ebu Said Han'ın dokuz oğlu vardı. İsimleri; İranlı, Mahmud, Kasım (Muhammed Han Şiban'la vuruşan ve Muhammed Han'ı öldüren budur), İtik (Aytık, Aybey), Canış, Kınır, Tanış, Usek, Ca'uk (Cadik).

Cuci Han'ın Üçüncü Oğlu Tokay Timur Neslinden Maverâünnehr'de Saltanat Sürenler

Cengiz Han, oğlu Cuci Han, oğlu Tokay Timur Han, oğlu Uz Timur, oğlu İbay, oğlu Tumgan, oğlu Kutluk Timur Oğlu, oğlu Timur Bey Oğlu, oğlu Timur Kutluk Han, oğlu Timur Sultan, oğlu Muhammed Han, oğlu Cavak Sultan, oğlu Mankışlak Sultan, oğlu Yar Muhammed Sultan, oğlu Cani Sultan, oğlu Din Muhammed Sultan, oğlu Nur Muhammed Han, oğlu Abdülaziz Han ve oğlu Özbek'tir. (Yar Muhammed Sultan oğlu Cani Sultan'la beraber [hicri 975, miladi 1567'de] Astragan'dan Buhara'ya kaçıp İskender Han'a sığınmış idi. İskender Han, kızını Cani Sultan'a vermişti. Miladi 1055'te babası Nadir [Nur] Muhammed Han'ın yerine geçmişti).

Özbeklerin şeceresi gösterir ki Abdülaziz Han'ın, Kazak ve Kırım padişahlarının ecdadı Cuci Han'ın üçüncü (yahut on üçüncü) oğlu Tokay Timur Han'dır. Hacim Han'ın, Abdullah

Han'ın ve Gücüm Han'ın ecdadı Cuci Han'ın beşinci oğlu Şeyban Han'dır. Bu üç han birbirlerinin çağdaşı idiler ve birbiri ardınca vefat ettiler.

Cuci Han'ın başka oğulları ve hükümetleri yukarıda zikredildi.

SEKİZİNCİ VE DOKUZUNCU BÖLÜM

Cuci Han; Macar, Başkurd, Urus, Kürel ve Nemş ülkelerini zabt için hazırlıklarda bulunuyor ve yedi yıl devam edecek bir sefere hazırlanmalarını adamlarına söylüyordu. Ordu toplarken vefat etmişti. Cengiz Han yerine Batu Han'ı tayin etmişti. Cengiz Batu Han'a babasının seferini yapmasını söylemişti. O da hazırlanıyordu. Hazırlanırken dedesi Cengiz Han da öldü. İki sene sonra Cengiz Han'ın yerine geçen Ögeday Kaan da Batu'ya aynı seferi hazırlamasını emretti.

Batu Han, Rus vilayetlerini ala ala Moskova'ya vardı. Orada Kürel, Nemş ve Urus padişahları toplanıp hendekler yapmışlardı. Üç ay büyük savaşlar oldu. Nihayet bir gün Şeyban Han, ağabeyi Sayın Han'a; "Bana kendi acemilerimden başka beş altı bin kişi ver, bir gece düşmanın arkasını alayım ve tanıla (seherle) beraber ordugâha gireyim. Siz de o zaman alandan hücum edin" dedi. Böyle de yaptılar. Sabahleyin erken başlayan vuruşmanın tam zirveye ulaştığı bir sırada Şeyban Han, arkadan yürüyüp hendeğin kenarına geldi. Han ve ordusu attan inip hendeği geçtiler. Hendeğin içinde arabaları daire şeklinde zincirle birbirine bağlamışlardı. Zincirleri kesip arabaları bozdu. Ordusuyla piyade olarak kargı ve kılıç elde hücum ettiler. Sayın Han da cebheden hücum etti. Düşmanı öyle kırdılar ki tam yetmiş bin kişi öldürdüler. İşte bu muharebe ile Sayın Han bütün o ülkelere sahip oldu.

Bu seferden döndükten sonra Cuci Han'ın büyük oğlu Elçen lakaplı Urda'ya; "Bu seferde işimizi gören bitiren sen oldun" diyerek on bin çadırılık bir kabile verdi. Şeyban Han'a da iltifat edip alınan ganimetlerden bazı şeylerle henüz feth olunan Kürel yurdunu, Bayri (Mevrus) yurtlarından Kuşçu, Nayman, Karlık, Buyruk uruklarını verdi ve; "Benimle abim İçen arasındaki ülkeler hep senindir. Yazın İrgiz Savuk, Ur, İlek ve Ural dağına kadar Yayık'ın doğusunda Yayla; kışın Karakum, Arakum, Sirsuyu kenarlarında, Sarı Savucu (Çu) suyunun ayağında (Mansıb) kışla!" dedi.

Şeyban Han, ilini bir oğlu ve dirayetli beylerinden birkaçı ile Kürel'e göçürdü. Bu il oğuldan oğlu Şeyban Han evladı elinde kaldı. Halen Kürel'de hüküm süren Türkler Şeyban Han neslindendir derler.

Şeyban Han, zikrettiğimiz yurtlarda kışlardı, yaylardı. Böyle geçen birkaç yıldan sonra vefat etti. Şeyban Han'ın on iki oğlu vardı. Adları sırasıyla şöyle idi; Baynal, Bahadır, Kadak, Bakla, Çerik, Merken, Kurtuga, Ayaçı, Sayılğan, Beyancar, Macar ve Konci.

Şeyban Han'ın yerine ikinci oğlu Bahadır Han geçti. Bunun iki oğlu vardı. Büyüğü Cuci Boğa, küçüğü Kutluk Boğa idi. Babasının yerine Cuci Boğa geçti. Bunun dört oğlu vardı; Badakul, Beytimur, Nikçar ve Yissiboğa. Cuci Boğa ölünce yerine Badakul geçti. Bunun bir oğlu vardı. Adı Mingek Timur'du. Bu zat pek bahadır ve zeki bir kişi idi. Bu yüzden kendisine Külük lakabı verilmiş Külük Mingek Timur Han diyorlardı. Külük, Türkçe; söylediği şeyler gerçek olan anlamına gelir.

Külük Mingek Timur Han'ın altı oğlu vardı; İlbak, Canta, Fulad, Sevinç, Timur ve Tunge bin Kondu.

Mingek Timur ölünce yerine Fulad geçti. Bunun iki oğlu vardı; İbrahim ve Arapşah. Özbekler bu iki isimden İsa (asa) Arab yaptılar.

Şeyban Han Neslinden Maverâünnehr'de Padişahlık Edenler

Cengiz oğlu Cuci, oğlu Şeyban, oğlu Bahadır, oğlu Cuci Boğa, oğlu Badakul, oğlu Mingek Timur, oğlu Fulad, oğlu İbrahim Oğlan, oğlu Devlet Şeyh Oğlan ve oğlu Ebulhayr Han.

Ebulhayr'ın on bir oğlu vardı. Büyük oğlunun adı Şah Budak Sultan olup bunun da iki oğlu olmuştu. Büyük oğlunun adı Muhammed, lakabı Şah-Baht idi. Muhammed Şah-Baht şair idi. Şeyban neslinden olduğundan "Şeybânî" mahlasını kullanırdı. Şah Budak Sultanın küçük oğlunun adı Mahmud Sultan'dı. Mahmud Sultan'ın oğlu Abdullah Han'dı. (Ebulhayr Han hicri 813 ve miladi 1413'te doğdu. Hicri 874-Miladi 1469'da Sıçan yılında öldü. Üç haremi vardı; Burgut uruğundan Şah Budak Sultan'ın ve Hoca Muhammed Sultan'ın anası Ağanak Bike; Kunkrat urukundan Haydar Han, Seyyid Baba Han, Sancar Sultan ve Şeyh İbrahim Sultan'ın anaları; Uluğ Bey'in kızı Güçgüncü Han, Sevinç Hoca Han, Akburun Sultan'ın anaları Rabia Sultan Begüm.)

Ebulhayr Han'ın ikinci oğlu Hoca Muhammed'dir; fakat Özbekler ona Hucuam Tentek derler ki Ahmak Hoca Muhammed demektir. Hoca Muhammed'in oğlu Cani Bey'dir. Bu da abdal bir adamdı. On iki oğlu olmuştu. Cani Bey'in oğlu İskender Han'dı. Bu da akılsız bir adam ise de onun iki hüneri vardı; farz ve nafil namazları sürekli kılmak, karçigay (doğan) beslemekte ve kul lanmada dünyada eşi yoktu.

İskender'in oğlu meşhur Abdullah Han'dır. Bunun oğlu Abdü'l-Mü'min Han ise bu neslin sonu olmuştur. Abdullah Han'ın hikâyeleri dünyada meşhur olduğundan zikrinden sarf-ı nazar ettik (Abdullah Han, hicri 940'ta (1533) doğmuştur. Buna müsteşrikler Abdullahnâme derler. Sebebi de Kürtlerin tarihi olan ve Bitlis töresi Şeref tarafından yazılan Şarknâme ile karıştırılmaması içindir).

DOKUZUNCU BÖLÜM

Şeyban Han evladından Harezmi'de Hüküm Sürenlerin Tarihi

Fulad öldükten sonra iki oğlu İbrahim ve Arapşah, babalarının devletini aralarında bölüşüp paylaşmışlardır. Fakat birbirlerinden ayrılmayıp beraber yaşarlar, beraber göçüp konarlardı. Yayık nehrinin başında (menba'ında) yaylar, Sirek ayağında kışarlardı. Tatlılık ile ömür geçirdiler.

Arapşah ölünce oğlu Hacı Tula (Cuci Tuluni, Şeyban namında ise Buka Tuğluk Hacı denir) yerine geçti. Hacı Tula ölünce yerine oğlu Timur Şeyh geçti. Timur Şeyh henüz çocuk iken Kalmuk'tan iki bin kişi gelip ilini yağma etmişti. Timur Şey, bu işe çok hiddetlendi.

Bütün ordusunu toplamadan arkalarına düştü. Yetişip vurdu. Mağlup oldu ve kendisi de öldü. Oğlu ve inisi yoktu. Düşman ili yine bastı. Töresinden ayrılmış olan millet ümitsizliğe düşüp başka töre aradılar. Uygurların ileri gelenleri (Aksakallıları) toplanıp Orda kapısına geldiler. Hanım'a (hanın müennesidir, han karısı demektir) adam gönderip; "Milletin hepsi gitti. Biz de gitmek istiyoruz. Hanın haremeleri ve kumaları çoktu. Baksınlar. Biri gebe ise çocuk doğuncaya kadar gitmeyiz." dediler. Hanım; "Başkası gebe değil, fakat ben üç aylık gebeyim" dedi. Bunun üzerine Uygur halkı ordu ile kalmaya karar verdiler. Naymanlar gitmişti. Bu haberi alınca başka bir töreye gidip növker olmadılar; fakat Ordu'ya da gelmediler. Çocuk doğuncaya kadar oldukları yerde kaldılar. Diğer kabileler başka törelere gidip növker oldular.

Hanım altı ay sonra bir erkek çocuk doğurdu. Adını Yadigâr koydular. Uygurlar gitmiş olan bütün kabilelere adamlar gönderip “var seyuncu (müjdeye verilen hediye) dile!” dediler. Biri Naymanlara varıp müjdeledi. Naymanlar o adama bir kara at seyuncu verdiler ve Ordu'ya geldiler. Anası yeni doğan çocuğunu kucağına alıp kocasının kürnuş hanesine getirdi, oturdu. Moğollarca sol taraf sağ taraf

İtibarlı olduğundan ve Uygur, Naymanı konuk saydığından onları konuklayıp sol tarafa geçirerek kendilerinden yukarı yer verdiler. Moğollarca sol tarafın tur (Place d'honneur) olmasının sebebi Tanrı'nın beden mülkünden padişahı olan Pural'ı sol tarafta yaratmasıdır. Şimdiye kadar Naymanların yukarı oturmaları bundandır. Sonra babasından kalan növkerler ümit içinde dönüp geldiler. Eşikte Uygurlar ve Naymanlar baş oldu. Yadigâr Han evladının Karacisi namını aldılar. Özbek dilinde karaci iyide ve fenada sadakatı asla sarsılmaz demektir. (Karaci üzerine Velyaminof'un Kasimof Hanları tarihinde, özellikle Kırım'da, Kazan'da, Kasimof'da Nogaylar ve Kazaklar da Karci hakkında malumat vardır.)

Yadigâr büyüdü. Dört oğlu oldu; Berke, Ebulek, Eminek ve Abak. Bu devirde Moğol dili henüz tamamiyle unutulmamıştı. Moğolca Emin Can demektir. Tacikçe hoş, Özbekçe tindir. Emin'in sonundaki “kef” harfi küçültme edatıdır. Bu “kef” Özbekçe “gine”, ginedir. Mesela; küçük ata at-gine, küçük kişiye kiş-kine derler. Eminek'in manası cangine (küçük ruh) demektir. Konuya dönecek olursak; Yadigâr Han'ın büyük oğlu Berke Sultan; yiğit ve cesurdu. Derler ki, Tanrı onun göğsünü yekpare yaratmış. Kemiklerin arasında kırkırdaklar olur. Hâlbuki onun kırkırdığı yoktu. Berke Sultan Ebulhayr Han ile çağdaştı. Fakat o, ihtiyar iken Berke henüz genç idi.

Maveraünnehr'de Timur Bey evladından Ebu Said Mirza öz akrabalarından Abdülatif Mirza'yı öldürüp yurduna sahip oldu. (Abdülatif Mirza Timur Kürekan (Timurlenk)'in oğlu Şahrüh'un oğlu meşhur Uluğ Bey'in oğludur.) Abdülatif

Mirza'nın oğlu Mirza Muhammed Çevki kaçıp Ebulhayr Han'a sığındı. Ebülhayr Han'ın haremî Abdülatif Mirza'nın kız kardeşi ve Muhammed Çevki'nin halası idi. (Bu kadının adı Rabia Sultan bi-kimdir. Sultan Abdülatif Mirza ile Sultan Abdülaziz'in babısı Uluğ Bey'in kızıdır.)

Çevki bir müddet Han'ın yanında durduktan sonra Maveräünnehr'den çıkıp Sultan Ebu Said Mirza'nın Semerkand'dan Horasan'a gittiğini, oradan Mazenderan'a gideceğini söyledi. Bu haberi alan Mirza Muhammed Çevki Han'dan imdad istedi. Ebülhayr Han, Berke Sultan'ı çağırıp; "Mirza Muhammed Çevki bizden yardım istiyor. Benim oğullarım ve yakın inilerimde bu işi başaracak kimse yok. Sen de benim bir oğlumsun. Öz askerinle atlan, ben de çeri vereyim" dedi. Berke Sultan, Han'ın sözünü kabul etti. Otuz bin kişilik bir ordu ile hareket edip Taşkent'e yaklaştı.

Taşkent'e gelince Çağatay urukları Muhammed Çevki'ye iltihak ettiler. Çünkü bunlar evvelce onun babasına, sonra kendisine tabi idiler. Ebu Said Han'ı pek sevmezlerdi. Bunun üzerine Taşkent'e girdiler. Oradan gidip Şah Rahya'yı aldı. (Şah Rahya, Maveräünnehr'de Aksak Timur'un oğlu Şahrüh Mirza tarafından hicri 818, miladi 1415'de tesis edilmişti). Oradan Sir suyunu geçip Semerkand'a geldi. Ebu Said Mirza, Horasan'a giderken Semerkand'da yerine Argun uruğundan Emir Mezid'i bırakmıştı. Emir Mezid, ordusuyla kaleden çıkıp saf tuttu. Berke Sultan da savaş tertibatı alıp Muhammed Çevki Mirza'yı Çağatay ordusuyla merkeze, Ebülhayr Han'ın koştığı askere Bışkend oğlan namında birini baş yapıp sağ kola koydu. Kendisi de sol kolda durdu. Vuruştular. Tanrı Berke'nin elini üstün, Argun tuğunu alt kıldı. Muharebe şehre yakın bir yerde olmuştu. Çağatay askeri onları kılıç elde kale kapısına kadar takip ettiler, sonra döndüler.

Emir Mezid, ele düşmeyip şehre girdi. Kapılara ve burçlara adamlar tayin etti. Kabal (Muhasara) hazırlıklarını yaptı. (Kabamak, muhasara etmek, kabalmak; muhasara altında

kalmak. Kabal; muhasara) Horasan'a Ebu Said Mirza'ya haber gönderdi. Bu haberi alan Sultan Ebu Said Mirza, Horasan ordusuna hemen toplanmalarını emretti. Toplanan büyük bir ordu ile Semerkand üzerine yürüdü.

Muhammed Çevki Mirza Kufin ve Kermin'e geldi. Buhara ve Semerkand'ın içinden başka bütün Maveräünnehr'i zapt etti. Her tarafa darugalar tayin etti. Bu esnada Mirza Ebu Said'in büyük bir ordu ile gelmekte olduğu ve Belh'e ulaştığı haberi geldi. Bunun üzerine büyük küçük oturup kenkaş ettiler. Berke Sultan dedi ki; "Tanrıya şükür, Taşkent, Türkistan ve Maveräünnehr elimizdedir. Özbek ve Çağatay'ın ağır çerisi kumandamız altında hazır. Hiç eksikimiz yok. Amu suyu (Amuderya) kenarına varalım. Düşmanın suyu geçmesine engel olalım. Eğer geçerse vuruşuruz." Çağatay beyleri dönüp Sir nehrinden çekilmek, Şah Rahya'da durmak şeklinde bir karar verdiler ve: "Maveräünnehr'i muhafaza edemeyiz. Türkistan'la Taşkent'i muhafaza edersek bize yeter" dediler.

Muhammed Çevki, Berke Sultan'ın sözünün makbul olduğunu anladı fakat kendi beylerinin sözünü kıramadı ve Kermin'e'den göçüp Şah Rahya'ya doğru yürüdü. Bunun gören Çağatay askerleri Muhammed Çevki'yi Ebu Said Mirza'dan korkup kaçtı zannederek o gün kaçıp Ebu Said Mirza tarafına geçtiler. Bunu gören ve Maveräünnehr'in düşman eline düşeceğini anlayan Berke Sultan, sözünün dinlenmemesine kızarak ordusuna Soğd'u yağma etmelerini emretti. Üç gün Semerkand civarını yağma edip, diri malı sürdüler, ölü malı develere yüklettiler ve yurtlarına döndüler.

Muhammed Çevki Mirza Şah, Rahya'ya geldi. Ebu Said Mirza arkasından gelip Şah Rahya kalesine kapanmış olan Muhammed'i dört ay muhasara etti; fakat kaleyi ele geçiremedi. Nihayet Hoca Abid (Hoca Nasreddin Abdullah) Semerkand'dan gelip araya girdi. Kendisine bir şey yapılmayacağına söz verip Muhammed Çevki'yi kaleden çıkarıp Ebu Said Mirza ile görüştürdü. Ebu Said verdiği sözü tutup Muhammed Çevki'yi öldür-

medi fakat Horasan'da İhtiyarüddin kalesinde hapsetti. Bu hadise hicri 860'ta (1455) oldu. (İhtiyarüddin kalesi Herat'ta idi. Muhammed Çevki 868 Zilhicce ayında [Eylül 1464] vefat edip Herat'ta Musalla Mescidi'ne defnedildi).

Mangut Musa Bey'in Berke Sultan'ın Kapısına Gelip İmdat Dilemesi

Musa Bey'le Kucaş Mirza düşman olup vuruştular. Kucaş Mirza galip geldi. Musa Bey kaçtı. Kendi kendisine düşündü ve yanındaki adamlara danıştı; "Kime gitsem bu öcümü alabilirim? Bu iş ancak Berke Sultan'ın elinden gelir" dedi. Berke Sultan'a gidip halini arz etti. Berke Sultan; "Hoş geldin, sefa geldin. Elimden geleni esirgemem. Babam han olsun. Sen kapısında ulu bir bey ol. Sonra çaresine bakarız" dedi. Dört yanındaki ahalisini toplayıp büyük bir düğün yaptı. Babası Yadiğar Han'ı ak keçeğe oturtup han ilan etti. Özbeklerce bu zat, Ebülhayr Han, Kadı Bey, Yadiğâr Han ve Musa Bey diye pek meşhurdur.

Bundan sonra Berke Sultan sefer hazırlığını görüp Musa Bey'i pişdar kumandanı tayin etti. Mevsim kış idi. Çok kar yağdı. Atları gittikçe telef oldu ve azıkları bitti.

Nihayet asker dönmek istedi. Sultan da buna razı oldu. Musa Bey de başlarında olduğu halde bütün beyler dönmek lazım geldiğini sultana söylediler. Asker pek harap olmuştu. Dediler ki; "Ordu perişan oldu. Atsız bir şekilde nereye gideriz? Bu yıl mademki olmuyor. Gelecek sene olur. Geri dönmek münasiptir" dediler. Sultan Berke; "Bu gün ve yarın da yürüyelim. Eğer düşmanı bulursak vuruşuruz. Bulamaz isek döneriz" cevabını verdi.

Bu cevabı veren Berke Sultan, atına binip ilerledi. Bir sabah vakti idi, önünde bir tepe vardı. Tepenin üstüne çıkıp baktı. İlerde bir ova ve ovada birçok çadır vardı. Tepeden indi ve ileriye iki kişi gönderip haber getirmelerini istedi. Bu adamlar gidip bir çobanı tutup getirdiler. Sultan, çobandan sorup öğrendi ki orası Kucaş Mirza'nın yurdu. Hemen atlanıp ansızın çadırları

bastılar. Kuçaş Mirza'yı yakalayıp öldürdüler. Çadırları yağma edip birçok ganimet ve esir aldılar. Kalanlar ise Berke Sultan'a tabi oldular. Berke Sultan, Kuçaş'ın Malay Hanzade namındaki kızını kendisine nikâhladı. Kışı orada geçirip baharla beraber kendi evine geldi.

Yadigâr Han'ın Vefatı ve Berke Sultan'ın Şehit Olması

Bu olaydan birkaç sene sonra Yadigâr Han öldü. Yerine Ebülhayr Han'ı çıkardılar. Çünkü Ebülhayr cesur, yiğit, dostlarını güldürüp, düşmanlarını ağlatan bir zat olduğundan civarda bulunan akrabalarından hiç biri yoktu ki onlara gücü yetmez olsun. Bu sebepten hepsi birleşip onu han yaptılar ve biraz sonra da öldürdüler. Ebülhayr Han'ın oğulları, torunları çoktu. Düşmanları da çok olduğundan oğullarının bir kısmını öldürdüler. Kalanları da kabileleri de dört bir tarafa dağıldılar.

Berke Sultan da; "Babanın evini düşman yağmalasa sen de yağma et!" diyen eski mesel gereği gibi davranıp bir taraftan o da Ebülhayr Han'ın malını yağma etti.

Bu olaydan bir zaman sonra Ebülhayr Han'ın Şah-baht namındaki torunu dünyaya geldi. Büyüdü, yiğit bir genç oldu. Atasının yurduna geldi. Dağılan ilini toplayıp Berke Sultan'la hoş geçindi. Bir yıl Sir suyunun ayağında kışlıyordu. Berke Sultan'dan bir tugay yukarı konmuştu.

Bir gün Şah-baht ordusuna o gece gelip çadırı yanında gecekemelerini; çünkü sabahleyin erken ava gideceğini söyledi. Növkerleri yığıldılar. Gece yarısı oldu. Atlanıp Berke Sultan'ın ordusuna doğru yürüdü ve növkerlerine; "Şafak vakti Berke'yi çadırdan basacağım. Başka esir almaya falan bakmayın. Berke'nin çadırını iyi kuşatın" dedi. Şafakla orduyu muhasara edip Sultan Berke'yi aradı; fakat bulamadı. Kul ve dedeklerden (besleme, köle kadın) sordular. Aldıkları cevap şöyle idi; "Siz gelinceye kadar burada idi. Fakat bu sırada her birimiz bir tarafa dağıldık. Ne olduğunu bilmiyoruz." Gerçekten Berke Sultan

çadırında, yatağında soyunuk idi. At ayakları sesini duyunca arkasına bir kiş (ziblin) derisi atabilip yalın ayak koşup dışarı çıktı. Düşmanı görünce koşarak çadırının önünde büyük bir bataklığın sazlarının arasına girip buz üstünde durdu. Ordusu ırmağın yatağında idi. Hava soğuktu. Buz üzerinde koşarken bir kamışa takıldı ayağı yaralanmış, kanıyordu. Kanı durdurmaya bakmayıp kamışların en sık yerine vardı ve kürkün eteğini ayağına sarıp oturdu.

Şah-baht Şeybani Han kaçanları birer birer yakalattı ve Berke'yi arattı. Berke'nin Uygur urukundan Munke adlı bir inakı vardı, o da kaçmıştı. Arayanlardan biri ona rastlayıp kim olduğunu sordu. O da; "Aradığınız" cevabını verdi. Munke piyade o atlı idi. Attan inip tutmaya korktu. Avazı çıktığı kadar bağırp arkadaşlarını çağırdı. Etraftan yetiştiler. Munke'yi tuttular ve "İşte Berke'yi yakaladık" diyerek Şah-baht Şeybani Han'a teslim ettiler. Han ve kapısı halkı onu tanırlardı. Han: "Bu Berke değıl, Berke'nin inakı Munke'dir" dedi. Han ona; "Niye ben Berke'yim dedin?" diye sordu. O da řu cevabı verdi; "Çünkü çok zaman onun ekmeğini, aşını yedim. Beraber yaşadım. Düşündüm ki onu arayan adamları kendi etrafıma toplarsam o, kolayca kaçır. Gerisini sen biliyorsun" dedi. Şah-baht bu adamın sadakatini takdir edip hayatın bağışladı ve kendisine hediyeler verdi.

Artık hepsi Berke'yi aramaya çıktılar. Her tarafı izliyorlardı. O gece bir parmak kadar kar yağımıştı. Bir adam bir avlunun çitinde çıplak bir ayak izi gördü. Bu izleri takip etti. Gül kamışlarına vardı. Orada buzun üstünde kan lekeleri gördü, ilerledi. Oturmuş bir adam gördü. Hemen yoldaşlarına bağırdı. Beş on kişi geldi. Onu tutup Şah-baht'a gödürdüler. Şah-baht, Berke'yi öldürttü. Avullarını yağımaladı ve sonra dönüp yurduna geldi.

Kucaş Mirza'nın kızı Malayhanzade Berke Sultan'ın karısı idi. Ebulhayr Han'ın ikinci oğlu Hoca Muhammed Sultan'ın eline esir düşmüştü. O bu kadını kendisine nikâhladı. Kadın o zaman Berke'den iki aylık gebe idi. Yedi ay sonra bir oğlan doğurdu. Adını Cani Bin koydular. İşkender Han, bu Cani Bin'in oğludur

ki meşhur Abdah Han ondan dünyaya gelmiştir. Abdülmümin Han, Hoca Muhammed Sultan da Abdah Han'ın oğludur. Bu Hoca Sultan ahmak bir adamdı. Abdülmümin çocuğum tintek derlerdi.

Hoca Sultan o kadar ahmak idi ki; avuldaki kadınlara gidip ateşe iç yağı koyup fala bakar, kimine “Senin oğlun”, kimine “Senin kızın olacak”, “kimine de başka şeyler söyler kuşnaşlık kılırdı. Fakat kendi karısının çocuğunun kendisinden mi başkasından mı olduğunu bilmezdi. Aklı o kadarına bile çalışmazdı. Halk; “Çocuğum tintek Berke'nin oğlunu kendinin zannedip oğlum der” diyorlardı. Fakat Malay Hanzade menfaatini kocasının hatasında arar ve hakikati saklardı.

Aksakallılarımız derlerdi ki; “Abdah Han'ın büyük babası (yani Abdah Han'ın babası, İskender Han'ın babası Cani Bey) Berke Sultan'ın saf kanındandır. Damarlarında belki ancak onda yahut yirmide bir Ebülhayr Han'ın oğlunun kanı vardır”.

Ailemiz onunla hısımdır. (Yani Abdah Han'la Ebülgazi Bahadır Han akrabadır ve Abdah Han'la onun ailesine çok fena hıklar etmiştir. İleride göreceğiz). Ahmaklığıyla ailemizi harap etti. Kendisi öldü. Yurdunu düşmana verdi. (Muhammed Şahbaht Şeybani Han Şah Budak'ın oğludur. Şah Budak da Ebülhayr Han'ın oğludur. Hicri 911-916/Miladi 1505-1510 seneleri arasında saltanat sürdü. Anası Kuru Bikim olan Muhammed Şeybani Han Hicri 845/Miladi 1451'de doğdu. Maveräünnehr'e gelip Semerkand'ı aldı ve orada Hicri 906/Miladi 1500'de Han Gül'ün öldüğü sene tahta çıktı. Şeybani Han Hicri 916, Miladi 1510'da öldü.

Berke Sultan'ın Oğulları İlbars, Balbars

Berke Sultan'dan iki oğul kaldı. Büyüğü İlbars, küçüğü Balbars'dır. Balbars halk arasında Bilgiç namıyla tanınırdı ve henüz memede iken hastalanıp iki ayağı dizinden aşağı tutmaz olmuştu. Bu iki oğul eriştiler ve yiğit oldular. Balbars'ın yurdunda yaşarlardı. Şahbaht Han Maveräünnehr'i aldığı zaman

yurtlarını kaybettiler ve o memlekette artık Yadigâr Han nesli kalmadı.

İlbars Han'ın Örgenç'i niçin aldığını bildirelim. Şahbaht Han Maverâünnehr'i aldı. Sultan Hüseyin Mirza Herat'ta kendi eceliyle öldü. Şahbaht Han varıp Horasan'ı Sultan Hüseyin Mirza'nın oğullarının elinden aldı. Hüseyin Mirza'nın oğulları ve torunları çoktu. Lakin Şahbaht kaçabilen iki üçü dışında olmak üzere hepsini öldürmüştü. Örgenç o zaman Hüseyin Mirza'nındı. Şahbaht Han Örgenç'e daruga gönderdi. Örgenç kabule mecbur oldu.

Bundan beş altı yıl sonra Şah İsmail gelip Merv'de Şahbaht Seybani Han'la vuruşup onu yendi ve öldürdü. Bunu duyan Merv'deki Şahbaht'ın darugası Örgenç'ten kaçtı. (Şah İsmail şii idi. Bu olay Hicri 913/Miladi 1010'da oldu) Şah İsmail bütün Horasan vilayetlerine darugalar gönderdi. Harezme de üç daruga gönderdi ki bunların biri Hivak ve Hezaresb'e, ikincisi Örgenç'e, üçüncüsü de Vezir'e kumanda edeceklerdi.

Örgenç darugası Subhan Kulu, Vezir darugası Rahman Kulu; Arap cinsinden iki biraderdi. Rahman kulu Arap vezire gelince büyük bir ziyafet verip Vezir şehrinin ulularını davet etti. Hepsine hilatler verdi. O zaman vezir şehrinin kadısı Ömer adlı akil, âlim ve görgülü bir ihtiyardı. Darugayla görüşmedi. Hastalığını bahane edip ziyafete gitmedi. Bu kadı ziyafetin ertesi günü şehrin ileri gelenlerinden ziyafete gitmiş olan üç dört kişiyi gizlice çağırdı ve onlara; "Yeni valinin verdiği hilatler sizin ve yeni dininiz için hayırlı olsun" dedi. Bu adamlar şaşırıp; "Yeni din dediğiniz nedir?" dediler. Kadı; "Padişahınız Şah İsmail'in ve yeni valinizin hangi dinden olduğunu daha öğrenemediniz mi?" dedi. Onlar, yemin edip dediler ki; "Biz bunu da şimdiye kadar Horasan padişahı olanların hepsinin bize gönderdikleri darugalar gibi zannediyoruz" dediler. Kadı onlara Şah İsmail'in, on üç on dört seneden beri bu batıl mezhebe sülük ettiğini söyledi. Ve dedi ki; "Henüz bu valinin adamları azdır. Biz çoğuz. Bu yüzden korkup dinini açığa vurmaz. Biraz durur,

kuvvet sahibi olduktan sonra önce siz ileri gelenlere ve sahabeye küfür edecektir. Sizi kendisi gibi yapınca o işi avama teklif edecektir. Tez çaresine bakın, yoksa kafir oldunuz.” Bunun üzerine herkes bu konu üzerinde düşündü. Fakat iki yıl kadar geçtiği halde hiçbir iş yapmadılar. Nihayet Bakırgan'a gidip Seyyid Ata neslinden Hüsameddin Katal denilen mübarek bir zata vardılar. Kendisin han yapacaklarını ve Kızılbaşları kıracaklarını bildirdiler. Hüsameddin onlara; “Bu gün halk beni padişah yapmak istiyor. Olur ki sonra istemez, düşüncelerini değiştirirler. Eğer siz bu işi gerçekten samimi bir şekilde yapıyorsanız size padişah sülalesinden ve hanlığa layık birini vereyim” dedi. Halk onun kim olduğunu sordu. Hoca bir iki senede bir Özbek içine gider dolaşırdı. Orada İlbars Han'ı tanımıştı. Vezir ahalisine İlbars'ın aslını, yiğitliğini, dürüstlüğünü ve bütün ahvalini bir bir anlattı. Vezir ahalisinden iki kişi ahalinin bir dilekçesini, hocanın bir adamı da hocanın bir mektubunu alarak İlbars'a gittiler.

İlbars Han, inisi Balbarsla yaşardı. Vezirden gelen adamları ileri gönderdi. Şehre gelip ahaliyi haberdar ettiler. Şehrin ileri gelenleri toplanıp konuştular ve İlbars'a adam gönderip bağlılıklarını beyan ve şehirde görünmeyen bir yerde gizlenmesini, gece gelmesini ve kendilerine adam göndermesini bildirdiler. İlbars Han öyle yaptı. İlbars Han'ın belirtilen mahalle geldiğini duyan halk büyük küçük toplanıp kalenin kapılarını tuttular. Kaledeki bütün Kızılbaşları bir tanesi kurtulmamak kaydıyla öldürdüler.

Ertesi gün bütün halk kaleden çıkıp İlbars Han'ı karşıladılar. Valinin evine indirdiler. Halka savun (beyanname) saldılar. Büyük bir şenlik yaptılar. Özbek ve Sartlar bütünüyle toplanıp hicri 911, miladi 1905'de ve Koyun yılında İlbars Han'ı han yaptılar.

Vezir şehrine tabi olup valileri olan birçok vilayetler vardı. Fakat memleket yakılıp yıkılmıştı. Öyle ki İlbars Han geldiği zaman valisi olan ancak üç vilayet kalmıştı. Onlar da; Vezir, Yenişehir ve Tersek idi.

İlbars Han, kendisi Vezir'de oturup Yenişehir'i inisi Bilgiç Sultan'a verdi. Tersek'e de bir vali gönderdi.

İlbars'ın Örgenç'i Zaptı

Vezir'de Kızılbaşlar kırıldığı zaman bunlardan birisi yaralı olarak yıkılmış bir eve saklanmış, gece olunca çıkıp Örgenç'e gitmişti. Örgenç hakiminin Subhan Kulu Arap, vezirinin Rahman Kulu Arab olduğunu daha önce söylemiştik. Bu Kızılbaş Subhan Kulu'na olayı anlattı. Subhan Kulu ileri gelenleri toplayıp adamın anlattıklarını onlarla paylaştı ve; "Bunca yıldır ekmeğini zi aşınızı yiyorum, eğer beni istemiyorsanız giderim, yok istiyorsanız dururum" dedi. Örgenç halkı da; "Elhamdülillah Şah İsmail taht üstünde, Irak ve Horasan bütün onun elinde. Sen geleli dört beş yıl oldu, senden hiçbir zulüm görenimiz yok. Beş on Özbek ansızın Vezir'e geldi diye sen padişahın karşısına nasıl çıkarsın? Ve biz seni ne diye gönderelim? Özbeklerin evi barkı yok, göçebe olup bir yerde karar kılmazlar. Beş on gün sonra Vezir'i yağma edip giderler. Siz niye üzülyörsünüz?" dediler. Bunun üzerine Subhan Kulu; "Eğer bu sözleriniz doğru ise hepimiz önümde yemin edin!" dedi. Büyük küçük hepsi kendisine bir fenalık yapmayacaklarına, Özbekler şehre yaklaşırlarsa onlarla savaşacaklarına yemin ettiler.

Subhan Kulu rikabdarına bir yük tenge (para) getirmesini emretti. Tenge geldi. Ortaya koydurdu. Subhan Kulu eşrafa; "Bana yiğit birini bulun. Vezir'e gidip olayı iyice öğrenip gelsin" dedi. Henüz onlar birini seçmeden Karavil halkının Divanlar denilen cemaatinden, ben henüz küçük iken hayatta olan Avaz Kızıl Oğuz denilen biri -ki babası yiğit bir adamdı- gelip; "Bu işi ben yaparım" dedi. Subhan Kulu ona; "Ben senin getireceğin habere ancak bir şartla inanırım ki şimdi bu paraları kabul eder ve Sahabeye söversen" dedi.

Bu adam söylenenleri yaptı. Vezir'e gidip geldi, olanı biteni birer birer anlattı.

Han olduktan üç ay sonra İlbars Han atlanıp Örgenç üstüne yürüdü. Subhan Kulu Örgenç imdat ordusunu alıp karşı çıktı. Şehirden yarım fersah mesafede vuruştular. İlbars Han galip gelip Subhan Kulun ordusunu kıra kıra şehre girdi. Valiyi bütün növkerleri ile beraber öldürdü.

Bunun üzerine İlbars Han evine ve iline adam gönderdi. Onları geçirip getirtti. Hivak ve Hezaresb'te oturan Kızılbaşlarda Örgenç havalisi gibi sartlara danışmışlar, gitmelerinden veya durmalarından hangisini istediklerini sormuşlardı. Sartlar da onların gitmelerine razı olmamışlardı.

Özbekler yurtavlı (çapulcu gibi, fakat yiyecek çalan savaşçılar) Özgenç'ten Hivak civarını birkaç defa yağmamıştı. İlbars Han bununla yetinirdi; çünkü yanında kâfi derecede askeri yoktu. Yadigar Han'ın ilinin büyük kısmı Ebulek ve Aminek oğulları yanında kalmıştı. İlbars Han bir gün beylerini çağırıp onlara dedi ki; "Biz buraya il ile geldik. İlimizin çoğu akrabalarımızın yanında kaldı. Eğer arzu ederseniz akrabalarımızı da çağıralım". Beyler kendilerinin de bu fikirde olduklarını bildirdiler. Uygur urukundan bir ihtiyar vardı. Çadırda yer bulunmadığından dışarıda kalmıştı. İleri atılıp Han'ın karşısına geldi. Ellerini bağlayıp şunu arzetti; "Özbeklerin tecrübe sahibi kişileri demişlerdir ki bir törenin gücünün alameti növkerlerine muhabbettir. Felaketin nişanesi ise akrabasına muhabbettir." Bu söz hana acı geldi. Beyler ihtiyarı azarladılar ve Han'a; "Gördünüz mü akrabayı birbirine düşürüyorlar. Akrabanız buraya gelince böyle arada söz yürüten adamlardan bir ikisini öldürmezseniz düzen bulamazsınız" dediler.

Ebulek ve Eminek Han'ın Oğullarının Örgenç'e Gelmeleri, Hivak (Hive) ve Hezaresb'in Zaptı, Horasan Eteğinin Alınması, Ebu'l-han (Balhan), Mankışlak ve Dehistan Türkmenlerinin İtaata Alınması

O zaman Yadigâr Han'ın dört oğlunun hepsi de öldüğünden İlbars Han; onların oğullarına haber gönderip dedi ki; "Biz gelip

vezirle Örgenç'i aldık. Lakin Hive ve Hezaresb'de Kızılbaşlar duruyorlar. Geldiğiniz zaman vilayet ve il isterseniz Horasan ovalarında il de, vilayet de çok." Bu haber kendilerine vardıktan sonra Ebulek Han'ın bir oğlu Eminek Han'ın altı oğlu çadırları ve illeriyle göçüp Örgenç'e geldiler. İlbars Han veziri kendi alıp Örgenç'i bunlara verdi. Sonra Eminek Han'ın oğulları Hive ve Hezaresb civarını yağma ve harap etmeye başladılar. Bundan korkan Kızılbaşlar kaçtı. Hive ile Hezaresb ve Kat ellerine geçti. Oradan Eminek Han oğulları Horasan'a akınlar etmeye başladılar.

Bu sırada Şah İsmail ölmüştü. (Hicri 930/Miladi 1523) Özbeklerden korkan Horasan dağlarının kuzey hududunun doğuda Mehin ve Deruk'a kadar olan ahalisi kaçtı. Özbeklerin yerleri genişledi. Her töre birkaç vilayete yerleşti. Oralardan Horasan'ın güney doğusuna ve batıda Balhan ve Mankışlak Türkmenleri üzerine akınlar etmekten geri kalmadılar.

İlbars Han'ın inisi Sultan Bilgiç iki dizinden aşağı ayakları tutmaz ve bacakları bitişik olduğundan ata binemez, arabaya binerdi. İçinde bir kişi ferah ferah oturup yatabilecek kadar olan arabanın tekerleğine bir demir kapatıp süratli ve kuvvetli atlar koşar, dört beş bahadır genci de yanına alır, Balhan ve Mankışlak Türkmenlerini yağma ederdi. Arabada yatıp yahut oturup dikilerek –pek mahir nişancı olduğundan ve sağdan soldan gelecek oklara da ehemmiyet vermediğinden– böyle yaparlardı. Büyük seferlerde en önde olurdu. Arabasının yanında bulunanlara şöyle emirler verirdi; "Sağa, sola, ileri, geri!" Atı güçlü ve süratli olduğundan en iyi süvarilerden geri kalmazdı. Türkmenlerin birçoğu itaat etmiş, vergi veriyor, bir kısım da düşman olarak kalmıştı. Verdikleri cizyenin miktarı tayin edilememişti. Kâh çok kâh az veriyorlardı. Sufyan Han bahsinde onların verdikleri haracın miktarını bildireceğiz.

Birkaç yıl böylece cenkten sonra Bilgiç Sultan öldü. Bir süre sonra İlbars Han da öldü. İlbars Han'dan yedi sekiz oğul kaldı. Büyüğü Sultan Gazi, ikincisi Muhammed Gazi'dir. Diğerlerinin adları bilinmemektedir.

İlbars Han, veziri aldığı zaman; “Yurdumuzu Kızılbaş’tan temizledim” deyip oğullarına bu sebepten dolayı gazi ünvanını verdi. Bilgiç Sultan’ın beş oğlu vardı. Yalnız büyüğünün adı bilinmekte olup Sultan Hacı idi. İlbars, Bilgiç’in oğullarına Hacı ünvanını vermişti.

Yadigâr Han’ın torunları arasında Sultan Hacı’dan başka büyüğü yoktu. Onu Yenişehir’den vezire götürüp han yaptılar. Sultan Hacı’nın ili ve növkeri yoktu. İl, mal ve növkerin hepsi İlbars Han’da olduğundan vefatında bunlar büyük oğlu Sultan Gazi’ye geçmişti. Sultan Gazi, akıllı, bahadır, güçlü ve kuvvetli bir genç idi. O zaman halk içinde bu söz meşhurdu; “İster iyi ister fena olsun, mademki Sultan Gazi fermanıdır icra etmeli”. Fakat bu töre hasis idi. Sultan Hacı’ya iki büyük şey verdi; biri Han adı, diğeri sofrada büyük lokma. Bu da bir yıl sonra öldü. Yerine büyük oğlu olarak Ebulek Han oğlu Hasan Kulu han oldu. Örgenç’i ona verdiler.

Bu üç han, Yadigâr Han’ın oğullarının oğullarıydılar ve tamamıyla üç uruk idiler. Birincisi İlbars’la kardeşi Bilgiç oğulları idi. Hasan Kulu zamanında bu ailenin oğulları küçüklerinden başka yalnız sadak bağlayanları (ok kesesi) on taneden ziyade hepsinin başı Sultan Gazi idi. Sultan Eminek Han’ın altı oğlundan oluşuyordu. Bunların adları; Sufyan, Bucuğa, Avanaş, Kal, Ağatay ve Ağanay’dır. Bunların birçok çocukları vardı ve Hasan Kulu zamanında bu altı töreden başka sadak taşıyabilecek halde olanlar altı tane idiler. Üçüncü urukun reisi Hasan Kulu Han olup Ebulek Han’ın tek oğlu idi. Oğulları çok idiyse de sadak bağlayana bir tane ve onun da adı Bilal idi. Baba oğul ikisi de cibiliyetsiz ve korkak idiler.

Diğer taraftan İlbars Han’la Aminek Han’ın kahraman oğulları çoktu. Örgenç’in vergisini uzun zamandır yalnız o alırdı. Hepsı ittifak ettiler. Bunlar çok, Hasan Kulu Han tarafı az idi. Ötekiler üzerine yürüdüler. Hasan Kulu kendisini zayıf görünce Örgenç’e kapandı. O zaman Örgenç’in büyük bir kale-si yoktu. Sonra İzzed Sultan yaptırdı. Gelip Ergenç’i muhasara

ettiler. Bütün töreler Horasan kapısı önünde saf tuttular. Hasan Kulu kapıda piyade olarak çıkıp sırtını hendeğe vererek askerini düzenledi. İçeridekiler piyade, dışarıdakiler süvari olmak üzere büyük bir muharebe oldu. Sabahtan öğleye kadar devam etti.

Aminek Han'ın küçük oğlu Ağanay Sultan o zaman yirmi yaşını geçmiş bir genç idi. Askeri bu kadar savaşa rağmen almadınız diyerek azarlayıp kendisi çapulcuların başına geçip hücum etti. Düşman safını püskürtüp birçok piyadenin içine daldı ve elinde mızrak olduğu halde hendeğin kenarına vardı. Piyadeler önce okla atını vurdular. Sonra da kendisini düşürüp başını kestiler. Piyadenin önü ok ve kargı, arkası hendekti. Kaçacak bir yer yoktu. Her ne kadar zorlandılarsa da olmadı. Nihayet ordugâhlarına döndüler. Töreler Örgenç'in burçlarını sayıp her birine bir bey ve növkerler tayin ettiler ve Örgenç'i almadan dönmemeye yemin ettiler.

Bu muharebe Hasan Kulu Han'ın, Ağanay Sultan'ın ve birçoğunun ölümüne ve yine birçoklarının da felaketine sebep oldu. Ağanay Sultan ölmese idi onların Hasan Kulu Han'da kanları, öçleri olmayacaktı. Bir müddet durduktan sonra hudut vilayetlerinden birkaç tane verir veya bir ecnebi diyara gönderilirdi. Hâlbuki Ağanay Sultan'ın ölümü, onulmaz bir yara ve ağır bir kayıp oldu.

Örgenç büyük bir şehirdi. Çok kısa sürede kıtlık oldu. Bir eşeğin kellesi kırk, elli tengeye çıkmasına rağmen bulunamıyordu. Örgenç şartları kendilerine çığrık denirse kızarlardı. Sebebi şudur; Örgenç'te Salalar namıyla bir aile vardı. Bunlardan biri pek zengin idi. Ahaliden birinin onunla bir işi vardı. Onun evine geldi ve gördü ki; Salaların ihtiyarlarından beş altı kişi oturuyorlar. Eşeğini kesip tabağa koymuş, at sucuğunu doğrar gibi doğruyordu. Halkın hali iki ayda böyle olursa sonrasını artık siz düşünün. Halk açlıktan kaleden çıkıp gitmeye başladı. Asker sayısı o kadar azaldı ki, Örgenç gibi büyük bir kalenin savunmasına yetmedi. Dört ayda kaleyi aldılar. Hasan Kulu Han'la büyük oğlu Bilal Sultan'ı öldürdüler. Küçük çocuklarını analarıyla

beraber Buhara'ya gönderdiler. Soğd'da bu aileden hâlâ birkaç kişi vardır.

Sufyan (Sefyan) Han

Galippler Sufyan Han'ı han yapıp Örgenç'i kendisine verdiler. Sultan, Gazi Sultan ile Börke Sultan'ın diğer torunları Vezir, Tersek, Yenişehir ve Horasan'da duran şehirlerini ve Mankışlak Türkmenlerini aldılar. Eminek Han'ın dört oğlu su boyunda Hivak, Hezarasb, Kat (Kirt), Buldumsaz (Buldumsağ) ve Nikiçeke şehirlerini; dağ boyuna Bağabad, Nesay, Abyurd, Çeharde, Mehine (Mehne) ve Cece şehirlerini, yine aynı şekilde Amu su (Amuderya) kenarıyla Balhan ve Dehistan'da oturan Türkmenleri alıp rütbelerince paylaşıp gönül rahatlığıyla oturdular.

Sufyan Han, Türkmenlerden Balhan civarında oturan İrsarilere elçi gönderip; "Tanrı buyruğunda zekât vermek farzdır. Zekâtlarını her yıl bize versinler. Ben kendilerini yağmaya adam göndermem" dedi. Türkmenler bu sözü kabul edip her yıl mallarının zekâtını verip Sufyan Han'a tabi oldular. Birçok seneler vergilerini verdiler. Sufyan Han, her sene adam gönderir; tahsilâtı büyük uruklardan bir kişi, küçük uruklardan ise bir kişi bir kaçından tahsilât yapardı.

Bir yıl bir tahsilâtçı (berattar) yola çıkmıştı. Her biri bir uruka gidip vergiyi alacaktı. Türkmen gençleri sözleşip her uruktan kendisine gelecek berattarı öldürmeye birini memur ettiler ve sözleştikleri gibi yaptılar.

Bu haber Han'a gelince çok hiddetlenip dört inisi ile beraber atlandı. Balhan'a vardı. O zaman Örgenç'ten Balhan'a varmak için avuldan avula geçmek lazımdı. Çünkü Amu suyu (Amuderya), Örgenç kalesinin aşağısından geçip Balhan Dağı'nın doğusuna varır, dağın eteğinden geçer, sonra kuzeye dönüp doğuya varır, sonra Uğurca'da Mazenderan Gölü'ne akardı. Bu çayın iki yakası Uğurca'ya kadar bütün ekin tarlaları, üzüm bağları ve meyve bahçeleri idi. Buralarda oturan halk,

baharda yüksek yaylalara çıkarlar, mallı halk büke ve cebinden (Bizim cibinlik bundan gelir. Cibine mensup demektir) sakınmak için bir iki konaklık uzak kuyulara giderler, cibin battıktan sonra yine dönerlerdi. Buralar pek mamurdu.

Girişte Karı Geçit'e kadar ırmağın iki kenarı Adaklı Hazarlar eliyle, Karı Geçit'ten Balhan Dağı'nın batısına kadar her iki yaka Ali ili ile ordan ta göle kadar Deveci ili ile meskûndu.

İl çitine gelince töreler bölük bölük olup her bir taraftan yağmaya başladılar. İrsariler ile Horasan Salurları karışık otururlardı. Onları iyice yağmalayıp kadın ve çocuklarını esir ettiler. Pek azı kaçıp kurtuldu. Uzaktan olup kurtulanlar bilhassa kuzeyinden ve atlı olarak üç günlük mesafede olan Çotak denilen bir yaylaya sığındılar. Burada su yoktu; fakat düşman gelip yüz yıl muhasara etse alamazdı. Ancak yüklü bir deve geçebilecek bir yolu vardır. Ben oraya çok gittim, o yeri gördüm.

Ganimet toplandıktan sonra han gelip Çotak'ı kapadı. Türkmen bir iki gün sabretti ise de susuzluktan kırılmasına razı kaldı. Aksakallılar dağdan inip Akatay Sultan'ın çadırına gelerek görüşmek istediler ve "Biz öyle işitmişiz ki, Özbek âdetince ailenin mirası en küçük oğlun imiş. Baba ve ağabeyler onu izler, ailenin sevgilisi odur. Eminek Han oğullarının en küçüğü sensin. Elimiz etegindedir. Eğer sen bizim kabahatimizi ağabeylerine af ettirirsen hepimiz ant içer, oğuldan oğla, kızıdan kıza sonsuza kadar biz Aktay Han zürriyetine itaat ederiz" dediler.

Aktay Han onları geri gönderip bütün işe yarar adamlarını getirtti. Hepsı gelip evvelkiler gibi aynı sözleri tekrar ederek Kur'an'a ant içtiler. Ağatay Han, Türkmenleri ordugâhında bırakıp ağabeyi Sufyan Han'ın yanına geldi. Türkmenlerin kabahatlerini affetti. Urdan diğer kardeşleri Bucu Han, Urdan Avaneş, Urdan Kal nezdine gidip onlara; "Sana bağışladık. Biz bağışladık. Sen nasıl bilirsen öyle yap!" dediler. Dönüp ordugâhına geldi. Türkmenlere affedildiklerini müjdeledi. Türkmenlerin sevinçten yürekleri yarılacak hale geldi.

Bundan sonra dedi ki; “Ağabeyim sizi affetti. Fakat siz ne diyeceksiniz?” Onlar; “Siz ne münasip görürseniz...” dediler. Aktay Sultan, hanın növkerlerinden kaç kişi öldürdüklerini sordu. Türkmenler iyi-kötü hepsi kırk olduğunu söylediler. Sultan; “Öyle ise... bu yıl yağma oldunuz. Seneye her adamın kanı için ağabeyime bin koyun verin. Koyunların nasıl alınıp verileceğini ağabeyimle kararlaştırın” dedi. Türkmenler; “Can baş üstüne!” diyerek teklifi kabul ettiler. Onaltı bin koyunun Horasan saluru, sekiz bin koyunun Teke, Sarık ve Yumutlar tarafından verilmesine karar verildi. Bahsedilen bu illerin hepsi bir uruk teşkil ederler ve genel adları Taşki Salur’dur. (Salurlar iki türlü olup Taskı “Dışarı” Salur, İçgi “İçeri” Salurdur.)

Han dönüp Örgenç’e geldi. Bir sene sonra tahsilciler gönderdi. Türkmenler kırk bin koyunu kusursuz teslim ettiler. Tahsilcilerle beraber en seçme beylerinden on tanesini de birçok hediyelerle gönderdiler. Ertesi sene yine gönderdiler. Bu hal nesilden nesile devam etti.

Şimdi başka Türkmenlerden alınan vergileri zikrederim:

Bu olaydan birkaç sene sonra Türkmen kabilelerinin adamları, sürüleri ve sair malları sayıldı ve ona göre vergi kondu. İçeri Salurlar, on altı bin koyun ve bundan başka hanın sofraları için de bin altı yüz koyun verirlerdi. Bu sonunculara kazan koyunu adını koydular. Öncekilere ise berat koyunu denildi. Bir uruktan alınan koyun sayısına göre növkerler de onda bir miktarında ondalık adı altında koyun kendilerine alırdı. Çünkü növkerler, berat koyununu aldıktan sonra; “Padişahın şilanhanesi için bir şey vermez misin?” diyorlar ve onda bir de bunun için alıyorlardı.

Hasan iline on altı bin berat, bin altı yüz kazan koyunu vergi koydular. Bunun on iki bini ile bin iki yüzünü İgder Çavuldur, dört bin dört yüzünü diğer küçük iller taahhüt ettiler. Arabacı ilinin hissesine de dört bin berat, dört yüz kazan koyunu düştü. Göklenler, on iki bin berat, bin iki yüz kazan koyunu deruhte ettiler. Adaklılar da on iki bin berat, bin iki yüz kazan koyunu

vergi koydular. Adaklılar üç uruk idi. Bunlara Üç il de derlerdi. Hepside Amuderya suyu kenarında oturup ziraatla meşguldüler. Bunlar Hazar ilinin Adaklısı, Aliler, Devecilerdir. Bu üç uruk topraklarının mahsullerinin öşrünü aynen verirlerdi. Devcilerle Aliler sürüleri için de bir vergi verirlerdi. Adaklar ise vergi olarak növker de verirlerdi. Birkaç sene sonra Sufyan Han vefat etti.

Bucuğa Han

Bucuğa Han'ı Örgenç'e götürüp han yaptılar. Bunun beş oğlu vardı. Adları; Yusuf, Yunus, Ali, Ağış, Pehlivan Kulu. Bunlara Hivaki verdi. Bucuğa Han zamanında Buhara'da Abid Han saltanat sürüyordu. (Tarih-i Timur'a göre Küçüküncü oğlu Ebu Said Semerkant'ta hicri 936, miladi 1529'da tahta çıktı. Hicri 940, miladi 1533'te vefat etti. Abidullah Han, Ebu Yusuf'un halefi idi. Mevlana Mir Ali Katib Abidullah Han bin Mahmud Şeybanî'nin, Maverâünnehr tahtına çıkışına dair Farisi tarih söylemiştir). Birçok defa Horasan üzerine yürümüş, birçok vilayetlerini de ele geçirmişti. Diğer kısmını ise Özbekler vurup esirler alırlardı. Abyurt, Nesay ve Durun Örgenç Özbeklerinin elinde idi. Bunlar Pil Köprüsü'ne kadar yağma ederlerdi. Biri gitse biri gelirdi. Nesay'dan iki günlük mesafede olan Hoçend, Esferayn valileri ziraat edemezler, mal besleyemezler, yaz-kış kurganlarında kapanmak mecburiyetinde idiler. Bu yüzden Şah Tahmasb'ın rahatı yoktu. Bucuğa Han'a elçi gönderip; "Ben Han'a oğul olayım. Timur Bey Cengiz evladına güvey oldu. Adı şimdiye kadar Timur Küregandır. Benim de gönlüm Cengiz Han nesline damat olmak istiyor, ta ki baş düşmanım olan Cengar, Özbek padişahının kızını aldığı mı öğrensın..." dedirtti.

Bucuğa Han'ın kızı yoktu. Ağabeyi Sufyan han'ın yetişkin bir kızı vardı. Onu Şah Tahmasb'a vermeye karar verdi. Bu kızın adı Ayşe Biki idi. Bu kızın beş erkek kardeşi olduğunu yukarıda zikretmiştik. Bunların içinde Ağış Sultan zayıf, derviş ve mojik (Rus köylülerine mojik denir) huylu biri idi. Onun başkanlığın-

da dokuz kişi ile beraber Tahmasb'a başkent olan Kazvin'e hediyeleri almak için gönderdiler. Şah beylerini onları karşılamaya gönderdi. Büyük bir alay yapıp sultanla beyleri izzetle kabul etti. Şah Tahmasb, Ağış Sultan'a Hoçent şehrini verdi. Ağış orada otuz yıl saltanat sürdü. Orda öldü. Bütün saltanatı zamanında Hoçent'ten kalkıp hiçbir yere seferde bulunmadı.

Şah, Han'a dokuz altın hişet (erimiş madenden yapılmış çubuk, deynek), dokuz defa dokuz gümüş hişet, içlerinin yukarı tarafları sırmalı bir ipin kumaş ile aşağı tarafları çubtar denilen kumaşla kaplanmış, yastıkları olan ve bütün levazımı altın ve gümüşten olan dokuz çadır, eğerleri ve dizginleriyle beraber dokuz at ve bin top ipek kumaş gönderdi. Han da kızını padişahlara layık bir şekilde şaha gönderdi. Bir müddet sonra Bucuğa Han öldü.

Avaneş Han'ın Padişahlığı

Avaneş Han'ı Örgenç'te han yaptılar. Bucuğa Han'ın üç oğlu vardı; Dost Muhammed, İyş Muhammed ve Burum. Burum'a İyş Dost da derlerdi. İlk ikisine Kat'ı verdiler. Avaneş Han'ın da üç oğlu vardı; Din Muhammed Han, Mahmud ve Ali Sultan. Din Muhammed Han'ın anası Mangut ilinde idi. Bir bezirgan tarafından getirilip Han'a satılmıştı. Yüzü siyahtı. Kendisinin rivayetine göre Mangut'tan bir Mirza'nın kumadan doğmuş kızı idi. "Mangut yurdu bozuldu. Beni bir kişi esir edip bu tüccara sattı" derdi. Avaneş Han'ın diğer iki oğlunun anaları da Mangut Mirzaları kızları idiler.

Din Muhammed Han memeden kesildikten sonra Ali Sultan'ın anası Begum'e teslim olundu. Padişahlar Mangut mirzaların kızlarını alırlarsa onlara Begum derlerdi. Begum Muhammed Han'ı pek hırpalardı. Bir gün Din Muhammed altı yaşına gelmiş bir çocuktü. Çocuklarla oynuyordu. Bir kale yapıp çocukların bir kısmını kalenin içine koydu, bir kısmını da dışarıda bırakıp hücum emrini verdi ve ; "Kim önce girerse hediyeler vereceğim, kim korkar geride kalırsa öldürürüm" demişti. O

sırada Begum çıkageldi ve dedi ki; “Kütüğe bak. Bu tuğmanınin sana kala, şehir yerine taş, toprakla oynuyor!” Din Muhammed Han koşarak gelip hürmetle onu selamladı. Begum kızıp; “Ben bunu azarlarım, o beni selamlar!” dedi. Din Muhammed Han; “Siz bana sade taş toprağı var verirsiniz. Bunu size Tanrı söyledi. Şehirler, vilayetler taş ve topraktan olur” dedi. Gerçekten daha sonra Tanrı onun bu arzusunu gerçekleştirdi.

Din Muhammed Han on dokuz yaşına kadar babasının yanında yaşadı. Babası ona bir şey vermedi. O zaman Horasan etekleri ta Esterabad’a kadar Örgenç padişahlarına aitti. Oralara Dağboyu, Örgenç tarafına ise Suboyu derlerdi. İkisi de bir padişahın yurdu idi. Örgenç’in eşekli yiğitleri (Özbekler) Horasan’a akınlar yaparlar, Kızılbaşları yağma edip sürülerle dönerlerdi. Din Muhammed Sultan birçok genci emri altına alıp Esterabad’a giderek Mazenderan’ı yağmalamayı düşündü ve babasından izin almaksızın kırk kişi ile atlanıp su boyunu takip ederek Çigdelik denilen tugaya (nehirin dirsek teşkil eden kısmının içindeki arazi) vardı. Oradan Dinar denilen kuyuya gitti. Oradan da atlanıp yola düştü. Oracıkta altı deve ile otuz koyunu güden bir adama rastladı. Nereye gittiğini sordu ve şu cevabı aldı; “Muhammed Gazi Sultan’ın falanca beyinin növkeriyim. Türkmen’e vergi almaya gittim. İşimi bitirdim. Döndüm. Derun’a doğru gidiyorum” dedi. Bu esnada Derun’un valisi İlbars Han’ın oğlu Muhammed Gazi Sultan idi. Koyunların içinde bir küçük sarı keçi vardı. Bu sarı keçiyi o adamdan istedi ve dedi ki; “Bunu bize ver. Tanrı bize iyi bir sefer verirse döndüğümüz vakit sana hediyeler veririz”. Adam bu isteğı kabul etmedi. Sultan kızıp o adamı bağlattı ve dövdürdü. Deve ve koyunlarını elinden aldı. Yoluna devam etti. Ben küçük iken aksakallıların şöyle dedikleri hatırımdadır; “Az ufak bir şey bundan ne çıkar diyerek kötülük yapmamalı. Bir sarı oğlak için yurdumuz harap oldu”. İşte onların söyledikleri keçi bu keçidir. Olayın nasıl meydana geldiğini anlatalım:

Din Muhammed Sultan, Esterabad’a geldi. Üç dört defa Kızılbaşlar üzerine yürüdü. Birçok esir alıp babasının yanına döndü.

Yolda gide dursun. Din Muhammed Sultan'ın mallarını elinden aldığı berattar beyine varıp olayı anlattı. O da Muhammed Gazi Sultan'a olayı nakletti. Gazi Sultan, Din Muhammed Sultan'ın yaptığı işe çok kızdı. Döneceği zamanı hesaplayıp yoluna birçok adamlar koydu. Bekçiler pusu kurup beklediler. Din Muhammed Sultan'ı geçerken ansızın basıp yakaladılar. Növkerlerini, esirlerini ve ganimetlerini alıp kendisine çok eziyet ettiler. Ardından da alıp onu sultana götürdüler. Gazi Sultan, Din Muhammed Sultan'ı bir eve hapsedip kapısına nöbetçiler dikti. Onun kaçmaması için adamlarını sıkı sıkıya tembihledi.

Din Muhammed Han'ın növkerlerinin birçoğu kaçıp yurtlarına vardılar. Bunların hakikatlilerinden bir çoğu da sultanlarını esirlikte bırakarak yurtlarına gitmeyi utanç olarak görüp büyük yol üzerinde sakın illerde dilencilik ederek yaşamayı tercih ettiler. Yurtlarına dönenler ise başlarına geleni anlattılar, Avaneş Han'a da olayı bildirdiler. Han, hiçbir şey demedi; çünkü Din Muhammed Sultan'a baba (oğul) gözüyle bakmazdı. Bir de han o zaman elli yaşında idi. Ali Sultan'ın anası da hanla yaşıttı. Muhammed Gazi Sultan'ın pek genç ve güzel olan küçük kız kardeşini daha yeni almıştı.

Muhammed Gazi Sultan, Din Muhammed Sultan'ı bir süre hapsedtikten sonra eline zincir vurdurup Arigurlardan Rıza Hüdaverdi namındaki növkeriyle maiyetine beş altı kişi de vererek babasının yanına gönderdi. Növkerine şu emri verdi; "Ayağını atının karnından bağla! Gece gündüz demeden sür! Han'a selamımı söyledikten sonra ona de ki; biz bu tuğmanın babasından izinsiz yola çıktığını ve türlü işler yaptığını iştirip cezalandırdık". Rışav, sultanı alıp hemen gitti. Din Sultan geceleri avulvar zannettiği yerlerden geçerken yüksek sesle şarkı söylerdi. Böylece geçtiği yerlerde saklanan növkerlerinden var ise sesinden tanıyarak imdadına gelmelerini sağlamak istiyordu. Fakat Sultan bağırдықça Hüdaverdi "Rışav!" derdi. Onun bu sözü sultana ok ve kılıçtan daha acı gelirdi. Hüdaverdi sık sık bu "Rışav" kelimesini tekrarlardı. Bu yüzden kendisine Rışav

lakabı verilmiş, Rişav Hüdaverdi denirdi. Din Sultan'ın bundan yani onun Rişav demeyi adet etmiş olmasından haberi yoktu ve bu yüzden kendisiyle eğleniyor zannedip öfkeleniyordu.

Bir seher vakti Kurdiş'e geldiler. Birçok ahali oturuyordu. Sultanın kazaklarından beş altı kişi bu ilk içinde idi. Atların nal sesini duyan Kazaklar savuşup kaçtılar. Din Sultan bağırmaya başladı. Sesi tanıyan Kazaklar koşarak yanına geldiler.

Hüdaverdi; "İnmek zamanı, buraya inelim" dedi. Sultan; "Ben ile inemem, utanırım. Birazileride inelim" dedi. Hüdaverdi bu teklifi kabul edip yürüdü ve tan yeri ağarınca indi. Hepsı yatıp uyudular. Onları uzaktan takip etmiş olan Kazaklardan biri sultanın zincirini kırdı. Sultan, Hüdaverdi'nin kılıcını alıp onun başını kesti. Kazaklardan her biri bir adam öldürdü. Kanlarının üzerine kum döktüler. Cesetleri yüklenip yoldan uzak bir yere atıp gömdüler. Sultan növkerlerine bu işi hiç kimseye söylemeyeceklerine yemin ettirdi. Bundan sonra Örgenç yolunu tuttular. Örgenç'e gelince sultan babasıyla görüştü. Babası haber sorunca Din Sultan; "Muhammed Gazi Sultan önce bana kötü muamele ettiyse de sonra aramız düzeldi, bana at ve elbise verdi sonra da özür dileyip beni gönderdi" dedi. Babası buna inandı.

Din Sultan hemen o gün çarşıdan bir hakkak getirip hem babası, hem babasının karısı hem de Muhammed Gazi'nin karısı Sinili namına birer mühür kazdırdı. Avaneş Han'ın ağzından bir mektup yazdırdı. Mektupta Gazi Sultan'a selam ve duadan sonra; "Sinili ölümlü bir hastadır. Son gözle seni görmeyi öz-lüyor" diyordu. Keza kadının ağzından da bir mektup yazdırıp onda da şunlar yazıyordu; "Ağabeyime çok çok hürmetten sonra uzun zamandır hastayım. Bu hastalıktan kurtulacağıma dair hiç ümidim yok. Artık dünyada bir muradım var. O da ölmeden önce seni görmektir. Çabuk gel görüşmemiz kıyamete kalma-sın." Bu iki mektubu güvendiği iki növkerine verip gerekenleri söyleyerek iki at verip gönderdi. Kendisi de hemen atlanıp yurt ve avuluna varıp eski arkadaşlarını topladı. Bunlardan başka

yirmi kadar genci yanına aldı. Her gün bunlarla yer içer, gözünü Horasan yoluna dikip bekledi.

Gazi Sultan, mektubu alır almaz acele atlanıp Örgenç tarafına gitti. Örgenç'in kapısından girip doğruca Han'ın sarayının avlusuna gelerek attan indi. O gün Gazi Sultan'ın kanı dökülmesi mukadder imiş ki, Avaneş Han, sabahleyin doğanıyla ava çıkmıştı. Gece gündüz Gazi Sultan'ın gelmesini bekleyen Gazi Sultan, onun geldiğini haber alınca növkerlerinin önüne düşüp yürüdü. Bahar mevsimi ve yemek vakti idi. Gazi Sultan, doğruca Sinili'nin odasına girdi. Kadın geldiğini ve hatta geleceğini bilmediği ağabeyini görünce yerinden fırlayarak boyuna sarıldı. Sultan; "Tanrıya şükür ölmemişsin. Görüşmemiz kıyamete kalmasın diyen mektubunu alır almaz gece gündüz hiç dinlenmeden sürüp geldim" dedi. Bunu duyan Sinili hayret edip; "Hasta falan olduğum yok, ne mektubu, ben mektup filan göndermedim" dedi. Bu cevap üzerine Gazi Sultan korktu. Oturmadan hemen döndü. Din Muhammed, Sultan'ın ayağının sesini işitti. Başına bir bela gelmekte olduğunu anladı. Avlunun kapısına gitmeyip, başka tarafa yöneldi. Bir büyük kapıya rastladı. Girdiği yer bir ahırdı. Hiç kimse yoktu. Çıkacak bir yer aradı, bulamadı. Etraftan gelen seslere kulak kabarttı. Gezip dolaşan birçok piyade sesi duydu. Korkusu arttı. Gizlenecek bir yer aradıysa da bulamadı. Ahırdaki yığılmış kuru gübreleri kazdı ve içine girdi.

Din Muhammed Sultan, elli kadar adamıyla gelip evi didik didik aradı; fakat Gazi Sultan'dan eser yoktu. Beslemelere sordu fakat onlardan da işe yarar bir cevap alamadı. Ancak içlerinden birisi; "Şu tarafa gittiğini gördüm" dedi. Din Muhammed Sultan, o tarafa gitti. Her növkeri bir odayı aradı. Bunlardan biri ahıra girmişti. Sağa sola bakınırken orada kırmızı bir şey gördü, yaklaştı. Çuhtar denilen kumaştan yapılmış bir elbise eteği olduğunu anladı. Dönüp Din Muhammed Sultan'a gösterdi. Gazi Sultan'ı bulunduğu yerden çıkarıp kellesini kesti. Olay anında şehirde duyuldu.

Örgenç, Vezir'den altı fersah uzaktır. Sultan Gazi, Din Muhammed Sultan'ın növkerlerinden o gün Örgenç'te bulunan biri Sultan Gazi Sultan'a varıp olayı anlattı. Sultan Gazi'nin küçük hanımı Sufyan Han'ın kızı idi. Sufyan Han'ın Ali adlı oğlu Sinili'yi görmek için yanına gelmişti. Sultan Gazi Sultan inisinin öldürüldüğünü haber alınca hiçbir şeyi düşünmeden kardeş acısına dayanamayıp evinde yatan kayınbiraderi Ali Sultan'ı o saatte öldürttü.

Avaneş Han, avdan geldi. Muhammed Gazi Sultan'ın ölüsünü gördü. Din Muhammed'in nerde olduğunu sordu. Muhammed, Gazi Sultan'ı öldürdükten sonra sizden korkup növkerleriyle beraber kaçtı. Ne tarafa gittiğini bilmiyoruz." Cevabını aldı.

Bu sırada Avaneş Han, ileri gelen adamlarını toplayıp ne yapacağımızı konuşalım derken vezirlerden biri gelip Sultan Gazi Sultan'ın, Ali Sultan'ı öldürdüğünü bildirdi. Bunu duyan Avaneş Han, ne yapacağına karar veremedi, şaşırды kaldı. İnileri Kal Han, Akatay Han, ağabeyi Sufyan Han ve Bucuka Han oğulları bu haberleri duyup Sultan Gazi Sultan'ın ili Avaneş Han'ı yağmalar diye Örgenç'e geldiler. Hepsi illeriyle beraberdi. Avaneş Han'ın ili de şehre geldi. Öyle ki Eminek Han'ın oğulları növkerleriyle beraber hepsi Örgenç'e toplandılar. İlbars Han'ın oğulları da növkerleriyle beraber Vezir'e toplandılar.

Avaneş Han, her ne kadar barışarak işi bitirmeye gayret ettiyse de inileri, ağabeylerinin oğulları ve növkerleri bunu kabul etmediler. Vezir üzerine yürüdüler.

Sultan Gazi Sultan, Yenişehir'de Bilgiç Sultan'ın oğullarına her gün bir adam gönderir, gelip kendisine iltihak etmelerini söylerdi. Onlar ise geliyoruz derler ama gelmezlerdi. Onlardan önce Eminek Han oğulları Vezir'e vardılar. Vezir'in doğusunda bir tepenin eteğinde, kaleden bir fersah uzakta Kumkent isminde ve o zamanlar mamur ve ahalisi zengin bir köy vardı. Sultan Gazi Sultan onları bu köyde karşıladı.

Sultan Gazi Sultan, zalim, növkerlerine bakmaz ve onlara çok baskı yapan hasis biri idi. Bu yüzden ili ve növkerleri kendisine iyi gözle bakmazlardı. Sultan Gazi Sultan, saf düzmeye başladı; fakat bu esnada gördü ki çok sayıda asker bulunması gereken bir yerde hiç asker yok ve; “Buranın adamı az, buraya çok adam lazım” dedi. Bu sırada safta bulunan birçok Özbek arasından şu cevap geldi; “Eğer o yerin adamı az ise oraya atlarını ve ineklerini koy!” Fakat kalabalıkta bu sözü söylenin kim olduğunu bilemedi ve söylenenleri duymamazlıktan gelerek hiçbir şey demeden geçiştirdi.

Vuruştular. Avaneş Han galip geldi ve düşmanı kovalayarak aynı gün Vezir'e girdi. Büyük küçük demeden başta Sultan Gazi Sultan olduğu halde İlbars Han oğullarından on altı kişiyi öldürdüler. Sultan Gazi Sultan'ın karıları çoktu. Bunlardan birisi Ulu Tevbe Zenbil Bey'in kızı idi ki, Horasan'da Burma denilen yerin Türkeni'ni yağmaladığı vakit eline düşmüştü. Bu hanımından iki oğlu ve iki kızı vardı. Büyüğünün adı Ömer Gazi Sultan, küçüğünün adı ise Şir Gazi Sultan idi. Kızlardan büyüğünün adı Zehra Hanım, küçüğünün ise Nevnaş Hanım idi. Bu aile Ağatay Sultan'ın növkerlerinin eline esir düşmüştü. Ömer Gazi Sultan; on beş, Şir Gazi Sultan ise on iki yaşında idi.

Eminek Han'ın diğer oğulları ellerine geçen sultanların evlerini yağmaladılar, oğullarını öldürdüler, kızlarını ve karılarını esir ettiler. Ağatay Sultan ise hiçbir şey almadı. Erkek çocukları öldürmedi. At ve deve verip yanlarına dört beş kişi de katarak Zenbil Bey'in kızını iki oğlu ve kızıyla beraber Buhara'ya yolladı.

Bilgiç Sultan'ın oğulları Yenişehir'den atlandılar ise de Vezir yakınlarına gelince Sultan Gazi Sultan'ın düşmana karşı çıkıp Kumkent'e gittiğini duydular. Oraya varınca ölüleri gördüler ve durumu anladılar. Kalkıp evlerine geri dönecek yerde Örgenç üzerinden Buhara tarafına yola koyuldular. Bunların nesli eskiden Maveräünnehr'de çoktu. Hicri 1074'te (1663) onlardan hiç kimse kalmamıştı.

Bu savaştan sonra Dağ Boyu ve Su Boyu, Eminek oğullarına kaldı. Avaneş Han, Örgenç'te oturdu. Diğer vilayetleri ve Türkmenleri derecelerine göre paylaştılar. Gönülleri rahat olarak oturdular. Din Muhammed Sultan'a da Sultan Gazi Sultan'a ait olan yerleri verdiler.

Abid Han'ın Örgenç'i Zaptı

Sultan Gazi Sultan'ın oğlu Ömer Gazi, cesur bir gençti. Buhara'da Abdullah Han'ın yanındaydı. Hiç durmaz Han'dan meded diler, Eminek Han'ın oğulları üzerine yürümek isterdi. Bu sırada Örgenç'in idaresinde kargaşa çıkmıştı. Bundan istifade ederek Abid Han, Eminek Han oğullarından ülkelerinin yarısını alabilirim, yarısı da onlara kalır fikriyle sefere karar verip Ebulhayr Han oğulları da buna razı olarak hepsi atlandılar. Taşkent'te Berak Han (Demazon'a göre Barak olarak telaffuz edilir. Bir ismi de Nevruz Ahmed Han'dır.) Sivinc Hoca'nın oğlu olup Hicri 959/Miladi 1551'de Abdülatif Han'ın yerine geçmiş ve H.963/M.1556'da ölmüştür. Öfkeli ve şiddeti seven biri idi. Ayyaş olmasından dolayı ölümünde şu tarihler söylenmiştir: Harmenşuz-963, Merdedir mesti-963. Semerkant'ta Civanmerd Han (Bu Göçgücü Han oğlu Ebu Said Han oğlu Civanmerd Ali Han'dır. Semerkat'ta doğmuş, kardeşi Sultan Said'in vefatında H.980/M.1077'de tahta çıkmıştır. Şair Molla Meşfeki de cülus tarihini H.980 (1572) olarak göstermiştir. Civanmerd Abdullah Han'ın emriyle H.986/M. 1578'de hapse atılmış ve biraz sonra öldürülmüştür.) Hamza ve Mehdi Sultanlar H.916, M.1510'da Babir tarafından hisarda öldürülmüşlerdi) gelip Abid Han'a katıldılar. Yürüyüp Örgenç'e geldiler.

Eminek Han'ın Hivak ve Hezaresb'te oturanları duramayıp kaçtılar ve Avaneş Han'ın yanına geldiler. Avaneş Han da Örgenç'te duramayıp hepsi birden Kır tarafına çekildiler. Abid Han, Evaneş Han'ın arkasında bir ordu gönderip Vezir'in kuzeyinde Bayan Kırı denilen mahalde yakalattı ve Avaneş Han'ı Ömer Gazi Sultan'a verdi. O da onu kanlı diyerek öldürdü. Aktay

Han'ı Abid Han muhafaza etti. Hisar töreleri de ellerine düşen Kal Han'a bir şey yapmadılar.

Abid Han, Örgenç'i Abdülaziz adındaki oğluna verdi. Abdülaziz, Örgenç'e yerleşti. (Abdülaziz, İskender Muşa'ya göre H.945, M.1538'de tahta çıktı ve kırk yaşında H.958, M.1551'de öldü.) Sartlar ve Türkmenlerin bir tavuğunun ayağını bile kırmadı. Hiç kimseyi yerinden oynatmadı. Özetle hiç kimsenin kılına dokunmadı. Uzenk uruklarını saydı. Dört olduğunu gördü. Birini Abid Han, birini Hisar töreleri, birini Semerkant töreleri ve dördüncüsünü Taşkent töreleri aldı. Her töre bu yeni tebaları üzerine gözcüler koyarak yurtlarına döndüler.

Avaneş Han'ın oğulları Mahmud Sultan ve Ali Sultan düşman eline düşmeyip kaçarak içeriye Din Muhammed Sultan'ın yanına vardılar. Ali Sultan yedi yaşında idi. Sufyan Han'ın oğulları Yusuf ve Yunus da düşman eline düşmeden kaçmış Din Muhammed Sultan'ın yanına gelmişlerdi. Törelerden, beylerden ve ahaliden düşman elinden kaçabilenlerin hepsi Din Muhammed Sultan'ın yanına geldiler.

Aktay Han'ın oğullarının Hacim Han'dan (Hacı Muhammed Sultan) başka hepsi küçüktü. Bunlar babaları ve analarıyla beraber Buhara'ya gittiler. Hacim Han on sekiz yaşında idi. Düşman ülkeye yayılınca yolunu bulup kaçamadı. Durmanlar urukundan babasının gayet akıllı, tecrübeli ve sadık bir növkeri vardı. Adı Han Seyyid (Bu yukarıda Sadettin namıyla anıldı) idi. Onun evine varıp saklandı ve orada eski bir kıyafet giyip başına yine eski bir sarık koydu, eline de bir koruk aldı. Uzun bir müddet Han Seyyid'in sürülerine çobanlık yaptı. Semerkant töreleri eline düşen durmanlar Kızıl Rubat'a götürülüp yerleştirilmişti.

Hacim Han'ın Han Seyyid yanına gelişinin üçüncü ayı idi ki; Hacim Han'ı tanıyan Örgençliler, birbirine Hacim Sultan'ı Han Seyyid'in sürüsünü güderken gördüklerini bildirdiler. Bu haber gittiktçe yayıldı. Han Seyyid, Hacı Muhammed Sultan'a (Hacim Sultan'dır): "Burada oturan Örgençliler seni tanıdılar. Bu durumu bu gün yarın Abid Han öğrenir. Ne yapacaksın?"

dedi. O da; “Elinden gelirse bana arkadaşlık et! Gelmezse at ver, Din Muhammed Sultan’ın yanına gideyim.” dedi. Han Seyyid dört at alıp; ikisine kendileri, diğer ikisine de eşyalarını koyup Han Seyyid önde yükler ortada, Sultan arkada büyük yoldan Örgenç’e geldiler. O sırada Örgenç’le Vezir arasında gemi işlerdi. Gemiyle geçip içeriye Din Muhammed’in yanına vardılar.

Din Muhammed Sultan’ın Abid Han’la Vuruşması

Hacim Sultan geldikten sonra hepsi oturup konuştular ve Örgenç üzerine yürümeyi kararlaştırdılar. Sonra Hazer ilinin Adaklı urukunun ileri gelenlerini çağırıp Örgenç üzerine yürüyeceklerini, eğer yardım ederlerse hakkın yardımıyla galip gelince kendilerine Tarhan (Turhan) lık ve sol taraflarında yer vereceklerini, ileri gelenlerini növker yapacaklarını, urukları Özbek uruklarının en müteber uruku kadar müteber tutulacağını teklif ettiler. Adaklılar buna razı olup bin nefer verdiler. Kendilerinin de iki bin kişisi vardı. Üç bin kişi ile başkente geldiler. Orada Örgenç yahut Hive’den hangisinin üzerine yürüyeceklerini müzakere ettiler. Bu müzakere sonucunda; “Örgenç’e gidersek orada Abid Han’ın oğlu Abdülaziz Sultan ve daha kötüsü geçilmesi çok zor olan su var. Hâlbuki Hive’de ne düşman ne de su var” diyerek Hive üzerine yürümeye karar verdiler. Yürüyüp Hive’ye geldiler. Burada bir daruga vardı. Onu beş on kişiyle beraber yakalayıp öldürdüler. Hezaresb’in darugası kaçtı.

Bunu duyan Abdülaziz Han, Örgenç’i bırakıp babasının yanına kaçtı.

Abid Han bu işten çok utandı. Asker toplayıp Örgenç üzerine yürüdü ve Deve Boynu’na geldi. Kendisi orada durup Oğlan urukundan büyük bir beyin kumandasıyla bütün ordusunu Din Muhammed Sultan üzerine gönderdi. Bunu işiten Din Muhammed Sultan höyükten atladı. Bütün növkerleri Din Muhammed’e dediler ki; “Biz üç bin kişiyiz, düşman kırk bin kişi. Savaşmak münasip değildir. Dönüp içerilere gidelim. Abid Han, Örgenç’te çok duramaz, döner gider. O gidince biz geri

geliriz. Örgenç'e gelip gitmek bizim için çok kolay. Abid Han için ise bu çok zor bir durumdur." Din Muhammed bu söylemleri dinlemedi. Atını ileri sürdü. Bütün beyler koşup önüne geçtiler ve attan inip iki üç yüz kişi oldukları halde direnerek; "Geçemezsin, geri dön!" dediler. Din Muhammed bunları dinlemeden basıp geçti. Yine önüne geçtiler ancak Din Muhammed'e söz dinletemediler. Üçüncü defa yine önüne geçtiler. Bu sefer Sultan, beylere yaklaşıncaya attan indi. Yerden bir avuç toprak aldı ve "Tanrım canımı sana, tenimi toprağa teslim ettim" diyerek toprağı gömleğinin önünden koynuna döktü. Sonra doğrulup beylerine; "İşte ben öldüm. Eğer sizin canınız benimkinden tatlı ise savaşmaya gelmeyin. Ancak benimki kadar tatlı ise geri kalmayın" dedi. Bu olay üzerine asker öyle bir galeyana geldi ki yer gök çınladı. Hepsi toparlanıp Din Muhammed Sultan'ın ardından gittiler.

Düşmanın o gün Hezaresb'den geçtiği, gece yürüyüp gündüz yattığı da öğrenildi. Din Muhammed Sultan o akşam Gerden Hevast'a vardı. Orada derin bir göl vardı. Orada yapılan bir savaştan dolayı oraya Şekt gölü derlerdi. Gölün batısında attan inip oturdu ve etrafa gözcüler çıkardı. Gece oldu. Gözcüler, düşmanın geldiğini haber verdiler. Din Muhammed hemen atlandı. Askerini ikiye bölüp birine Sufyan Han'ın oğlu Yusuf Sultan'ı kumandan tayin etti. Diğerinin başına da kendisi geçti. Aktay Han'ın oğlu Hacı Muhammed Sultan, Din Muhammed Sultan'ın yanında kaldı. Avaneş Han'ın oğlu Ali Sultan sekiz yaşında bir çocuktur. Onu beş altı kişiye teslim edip uzakta emniyetli bir yerde saklanmalarını, yenilmeleri halinde sülalenin devamını temin için onu alıp kaçmalarını tembihledi. Ondan sonra Tanrı'ya yalvardı ve yolun iki tarafına pusu kurup bekledi.

Düşman askeri geldi. Başta Beri (Bayram) Oğlan ve Kunkrat Hafız bütün beylerle beraber yürüyorlardı. Önlerinde kırk kadar meşale vardı. İyice yaklaşıncaya atlılar iki taraftan ilerledi. Askerin arkası haber alınca kadar Bayram Oğlan ve Hafız Kunkrat'la bütün beylerini öldürdüler, gelmeyenleri bağladılar, asker kaçtı. Atik gençlerden yüz kişiye kadar adam öl-

dürenler oldu. Konkrat Gün Doğar Bahadır altmış kişiyi öldürdüğünü söylerdi.

Hacim Han rivayet eder ki; “Savaş günü öğlen sonuna kadar Din Muhammed Han’ın yanından ayrılmadım. İkimiz bir gurup askerin arasına daldık. Atışıp duruken Din Muhammed Han’ın yayı elinden düştü. Anladım ki kendisini kaptırmış, yayının düştüğünü anlamadı. Attan inip yayını alıp kendisine verdim. Yüzüme bakıp; “Ey evkam! Bu seninle benim aramda sır kalsın!” dedi. Din Muhammed Han benden iki yaş büyüktü. Bu savaşta o yirmi yaşında, ben on sekiz yaşında idik”.

Düşmandan ayrıldıktan sonra esir düşen beyleri Sultan’ın huzuruna getirdiler ve “Bu filan bey, bu falan bey!” diyerek hepsini önünden birer birer sırayla geçirdiler. Sultan at üstünde dururken Hafız Kunkratı da getirdiler. Sultan onun hafız olduğunu öğrenince ona; “Sen, Hafız! Abid Han’ın önünde دائما Örgençler Müslüman değil diyormuşsun... sen neden bize kafır dedin?” diye sordu. Hafız yutkundu ve; “İşte şimdi bir Müslümanı kafirden ayırt edeceğiz...” dedi. Sultan hiçbir şey demedi. Hafız Kunkrat’ın bu sözü ondan beri Özbekler arasında darb-ı mesel oldu.

Din Muhammed Sultan beylerini toplayıp esir edilip Maveraiünnehr’e götürülenlerle değiştirilmesini müzakere ettiler. Esir ettikleri beyler, Örgenç’ten esir ettiği beylerin aldıkları törelerin ve askerin hepsini göndereceklerine ant içtiler ve “Eğer Abid Han bu sözümüzü yerine getirmezse ailelerimizle sana geliriz” dediler. Beylere at ve elbise verildi. Pek izzet ve ikramda bulunuldu.

Sultan Hacim Han’a; “Sen akıllı bir gençsin. Babanı ve ilini getirebilecek bir adamsın. Bu iş ancak senin yapabileceğin bir iştir. Sen de bunlarla git, bu işi hallet.” dedi. O da bunu kabul edip esir beylerle Abid Han’ın arkasından gitti ve Buhara’da kendisini gördü. Abid Han, Hacim Sultan’a büyük izzet ve ikramlarda bulundu. Babasını ve ilini verdi. Hacim Sultan ordan Semerkant’a varıp Civanmerd Han’ı gördü. Ordan da esirleri

aldı. Sonra Hisar'a varıp Hisar törelerinden Kal Han ve diğer esirleri aldı. Maveräünnehr'den bütün illeri göçürüp hanlarla beraber Örgenç'e geldi. (Bu olaylar, hatta Abid Han'ın vefatı H.946, M.1547 senesine tesadüf eder). Bundan sonra aralarında ittifakla Kal Han'ı han yaptılar.

Kal Han

Bunun zamanında Örgenç mamur ve ahalisi çok rahat oldu. Öyle bir bolluk yaşandı ki halk; "Kal Han; han oldu, ekmek bir pula indi" dediler. Bir süre sonra vefat etti.

Akatay Han

Akatay Han'ı Vezir'de han yaptılar. Kal Han'ın iki oğlu vardı. Birinin adı Şeyh Muhammed, diğerinin ise Şah Nazar idi. Kât şehri bunlara verildi. Bir süre sonra Eminek Han'ın torunları yetişip yiğit oldular. Geniş bir ülkeye, zengin sürülere ve varlıklı bir tebeaya sahip oldular.

Büyük ağabeyleri Süfyan Han'ın beş oğlu vardı. Sultan Gazi Sultan bunlardan Ali'yi öldürmüştü. Ağış adlı oğlu İyas Ayşe Bike'yi Şah Tahmasb'a verdiği zaman ondan başlık olarak aldığı Horasan'daki Hoçend şehrinde kalmıştı. (Bu Hoçend, Maveräünnehr'deki Hoçend'den başkadır.) Yusuf namındaki oğlu kolundan kan aldırılmıştı. Kanı durduramadılar ve öldü. Süfyan Han'ın ancak iki oğlu kalmıştı. Bunlardan birinin adı Yunus, diğerinin adı ise Pehlivan Kulu idi.

Bucuğa Han'ın, Avaneş Han'ın ve Akatay Han'ın oğulları kuvvetlerini toplayıp Yunus ve Pehlivan Kulu hanları, Kât'da oturan Kal Han'ın iki oğlunu kovalayıp Buhara'ya kaçırdılar. Akatay Han, yine Vezir'de kaldı. Örgenç'i Ali Sultan aldı. (Bu Süfyan Han'ın oğlu değildir. O Sultan Gazi Sultan tarafından öldürülmüştü. Bu Ali Sultan Avaneş Han'ın oğludur.) Ali Sultan'ın Mahmud namında kötü huylu bir ağabeyi vardı. Oturması için ona Örgenç'i verip kendisi Derun'u aldı. Bağ Abadan'ı Hacim

Sultan'a, Nesay ve Abyurd'u Din Muhammed Han'a verdiler. (Bu şehri Baron de Mezon Abverd tarzında okuyor. Abyurt olması daha uygundur). Hayuk ve Hezarasb'ı Buçuğa Han'ın iki oğlu İyş ve Dost'a verdiler. Herkes rahat oldu. Bir süre daha geçti.

Sufyan Han'ın oğlu Yunus, İsmail Bey'in kızını almıştı. İsmail Bey bu sırada Mangut'un beyi idi. Yunus bir gün Buhara'dan kırk kişi ile atlanıp Mangut'a kayın pederinin yanına gitmek için yola çıktı. Örgenç'e uğramayı da düşündü. Kât'ın kuzeyinden geçip Tük Kalesi'ne vardı. Orada kimse yoktu. Ahali bu esnada Örgenç etrafında ve Vezir'de oturuyordu. O gece Tük'e kondu. Ertesi gün Tük Kalesi'nin üstüne çıkıp etrafa baktı. Bir kale gördü. Kazaklarına görünen kalenin ne kalesi olduğunu sordu. Onlar da oranın Örgenç olduğunu söylediler. Yunus Sultan; "Baba yurdu Örgenç kalesi gözümün önünde dururken benim Mangut'a gitmem kadar büyük namerdlik olur mu?" diyerek Örgenç üzerine yürümek istedi. Kazaklar da kendisiyle beraber geleceklerini söylediler. O gün Tevek'de durup, gün batınca süratle hazırlanılıp gece yarısı Örgenç'in güney tarafına vardılar. Attan inip yürüyerek hendek kenarına geldiler. O zamanlar Örgenç kalesini geceleri bekçiler, etrafında ellerinde meşalelerle gezerek dolaşır beklerlerdi. Sebebi de Örgenç'ten çıkan Kazaklardan korkmaları idi. Yunus Sultan, Hendek kenarına gelince bu adamlar; "Hazır baş!, Hazır ol!" diye bağırarak ilerlediler. (Bu kelime Farsçadır. Kırgızlarda nöbetçi "yuğlama! (uyuklama)" diye bağırır.) Bu adamları görünce Sultan yüzükoynun yere yattı. Onlar geçtikten sonra Yunus Sultan, Kazaklarıyla beraber kalenin dibine geldiler. İçlerinden biri bir ağacı duvara yaslayıp kalenin üstüne çıktı. Yukarıdan o yardım etti. Hepsi kaleye çıktılar. Duvardan şehre inip doğruca Sarı Mahmud Sultan'ın evine gittiler. Önceden eve girip Sarı Sultan'ı yakaladılar. Sarı Sultan budalalığıyla meşhur bir adamdı. Fakat inisi, cesur Ali Sultan tarafından himaye olunduğundan Örgenç'i yer kemirirdi. Onunla Sultan Yunus arasında bir kan davası, ölüm kalım kavgası olmadığından Sultan yanına bir iki adam katarak onu Vezir'e Akatay Han'a gönderdi.

Vezir'in Özbek ve Sartları Sultan Yunus'la görüştüler ve ona biat ettiler. O gün hemen kendisini han ilan ettiler. Asker ve halk Yunus'u çok iyi karşıladılar. Zira Sarı Sultan'dan bık-mışlardı. Yunus Han ise akıllı, cömert, gayretli, mert ve sebat sahibi bir adamdı.

Mahmud, Vezir'de Akatay Han'a; "Ağa ne duruyor-sun? Hazırlan! Yunus'un yanında ancak kırk kişi var. Örgenç Özbekleri benim növkerimdir" dedi. Han ileri gelen adamlarıyla durumu değerlendirdi ve Yunus Han üzerine yürüme kararı aldı.

Aktay Han, mülayim bir adamdı. Bir savaşa girmeyi hiç istemiyordu. Fakat ahalisi ve ileri gelen adamlarının sözünü kıramadı. Hazırlandılar ve Örgenç'e geldiler. Yunus Han karşı-larına çıktı. Şeyh Necmettin Kübra Türbesi'nin yakınında savaştılar. Yaz günü öğlenvakti idi. Aktay Han yenilip kaçtı. Yunus Han'ın Aktay Han'ının kızıdan olma Kasım adında bir oğlu vardı. Növkerleriyle arkasından kovalayıp dedesine yetişti ve selam verip; "Bu sıcakta nereye gidiyorsunuz? Bir ağacın gölgesine inin. Bu gün burada durun, yarın sabah gidersiniz" dedi. Han; "Babanın içi kazanın altından daha kara. Bana iyilik etmek istiyorsan beni burada alıkoyma!" cevabını verdi. Teklifini üç defa tekrar etti. Dedesinden her defasında aynı cevabı aldı. Bunun üzerine Kasım Sultan, dedesinin atının dizginlerinden tutup Örgenç'e götürdü. Yunus onu yakınlarının evine götürdü. O, böylece "Aktay Han'ın yakınlarının evinde öldürüldüğü haberi yayılınca Örgenç Sartı Aktay Han oğullarıyla kanlı olur ve kendisinden ayrılmaz" düşüncesindeydi.

Yunus Han, Aktay Han'ı Selman denilen bu yakının evinde muhafaza altına aldı ve Vezir'de bulunan oğullarına şu haberi gönderdi; "Sıcakta at üstünde koşmaktan ihtiyar rahatsızlandı. Seni Vezir'e göndereyim dedim, gitmek istemedi. Oğlumun yanında olmaz da torunumun yanında kalırım, bunu oğullarıma bildir dedi". On beş gün kadar Han rahatsız diyerek Yunus Han, Aktay Han'ın yanına kimseyi sokmadı. Bir gece güvenilir

adamlarından üç dört kişiye şu emri verdi; “Gidin Aktay Han’ın, elini ayağını bağlayın. Kıçına bir kazık sokun. Ölünceye kadar döndürün. Bu şekilde ölürse herhangi bir yerinde yara bere izi olmaz. Kıçından kan gelir, böylece içinin sancıldığını düşünürler.” Emir yerine getirildi. Han’ın ölüsü arabaya konup Vezir’e oğullarının yanına gönderildi.

Ağatay Han’ın altı oğlu vardı. Sırasıyla adları şöyle idi; Hacı Muhammed, Mahmut, Polat, Timur, Allah Kulu ve Süleyman. Aktay Han, öldürüldüğü zaman; ilk iki oğlu Horasan’da, Bağabad’da, dört oğlu ise yanında idi. Bunlar Han’ın ölüm haberini ağabeylerine iletiler. Onlar da kardeşlerine kendilerinin Örgenç’e gelmek üzere yola çıktıklarını ve belirtilen günde Örgenç’te olacaklarını bildirdiler.

Yunus Han, Hacı Mahmut (Hacim Han)’ın Örgenç’in doğusunda Fatıma Hatun Tugay’ında Amuderya’yı geçtiğini, Vezir’deki kardeşlerinin de Örgenç üzerine yürüdüğünü haber alınca geceleyin Örgenç’ten çıkıp Buhara’ya kaçtı. Yanında növkerleri kalmadı. Her birisi bir tarafa dağıldı.

Oğlu Kasım Sultan gece karanlığında yolunu şaşırıp babasından ayrıldı. Tan yeri ağarırken sık bir sazlıktan geçip bataklık bir ormana geldi. Bu orman Burlu Kırı ile Kulgin arasındadır. O zamandan beri Han Çengeli adıyla anılır. (Bu eserin Kazan, Dahil, Lerşi nüshaları vardır. Hepsisi el yazması olarak bulunan bu nüshaların metinlerinin birçok yerinde ihtilaf vardır. Kazan nüshasında Burlu Kırı yerine Yortu Kırı, Dahil nüshasında ise Kulgin yerine Kuygun yazılıdır. Bu ihtilaf genellikle Türkçe sarf ve imlanın bozuk ve harflerimizin noktalı olmasından yahut kitapları kopya edenlerin hatalarından kaynaklanmıştır. Burlu Kırı’ndaki “□” yi kopye eden kimse “□” yazmış, Kulgin’de de aynı hata yapılmıştır). Kasım Sultan, bütün gündüzü orada geçirdi. Yanında ancak bir kişi vardı. Ona; “Bir yerden azık bulalım. Yoksa buradan Buhara’ya azıksız nasıl gideriz?” dedi. Növkeri; “Sen burada otur. Beni kimse tanımaz. İle varıp azık bulup geleyim.” dedi ve atlanıp gitti. İlğayub Örgenç’e Hacim

Han'ın huzuruna vararak Kasım Sultan'ın yerini haber verdi. Hacim Sultan, adam gönderdi. Kasım Sultanı yakalatıp getirtti ve öldürttü.

Sufyan Han ve Kal Han oğullarının hepsi öldü, nesilleri kesildi. Avaneş Han oğulları Horasan'da kaldılar. Aktay Han oğulları, Örgenç ve Vezir'e oturdular. Bucuğa Han'ın üç oğlu; İyş, Dost ve Burum Hayuk Hezaresb ve Kât'ta hükümet ettiller.

Dost Han

Dost'u han yaptılar. Dost, derviş tabiatlı bir adamdı. İnisi İyş, düşmana karşı yiğit, növkerinden mal esirgemez, orta zekalı, Müslümanlığı az, aşırı hırslı bir adamdı. İşi gücü şunun bunun karısına kızına tasallut etmekte.

Emektar ve sadık adamlarının karı ve kızlarına varıncaya kadar sarkıntılık ederdi. Dost bunun sayesinde han olmuştu. "Höyük ağabeyimin olsun bana da Örgenç'i verin!" dedi ise de vermediler. Bunun üzerine bir ordu ile Hive'den Örgenç üzerine yürüdü. Kumkale civarında Cünük (Cürbük) denilen yerde Hacim Han'la karşılaştı. Düşman kuvvetlerinin karşısında kendi gücünün azlığını görünce arkasını çaya verip cephesine arabalar koydu. Sekiz gün savaştılar. Hiçbir mağlup olmadı. İyş Han, esirlerine at ve araba vererek salıverdi. Fakat Uygur ve Nayman'dan esir düşenleri işkence ile öldürdü.

Nihayet iki ordu barış yaptı. Hacim Han, Örgenç'e döndü. İyş Sultan Höyük'e varıp Uygurlarla Naymanları kovaladı ve yerlerine Durmanları koydu.

Bir süre sonra İyş Han, tekrar Örgenç üzerine yürüdü. Hacim Han, inileriyle karşı çıkıp Tük Kalesi ile Örgenç arasında vuruştular. İyş Han, önüne yine arabaları koydu. Yedi gün vuruştular. Yine hiçbir taraf galip gelemeydi. İyş Han bir gece gizlice ordugâhını kaldırıp Örgenç'e girdi. Örgenç'te Sartlardan başka kimse yoktu.

Ağatay Han oğulları da Vezir'e gittiler. İyş Sultan Örgenç'te sakin ahaliyi kendi haline bıraktı. Ancak Uygurlarla Naymanların mallarını aldı, çocuklarını da Vezir'e doğru kovaladı.

İkisi de yine yeni bir savaşa hazırlanıyorlardı. Her iki taraf Avaneş Han'ın oğlu Ali Sultan'a elçi gönderdi ve kendi taraflarına çekmeye çalıştı. Ali Sultan Nessay'da oturuyordu. Hacim Sultan'a iltihak etti. Aktay Han oğulları ve o sıralarda vefat eden Din Muhammed Sultan'ın oğlu Ebul Sultan gelip Örgenç'i muhasara ettiler.

Dört ay muhasaradan sonra bir sabah genel bir hücum yapıp kale duvarlarına çıktılar. İyş Sultan atlı, növkerleri piyade olarak düşmana karşı yürüyorlardı. Durmanlardan Tiyn Ali namında bir növkerinin kız olan siniline zorla dokunmuş, bundan dolayı Tiyn Ali, Sultan'a kin güdüyordu. Sultan kaleye yaklaştığı esnada Tiyn Ali, Sultan'a bir ok attı. Ok atın kasığına isabet etti. Yaralanan at yere yıkıldı. Sultanın ayağı kırıldı, növkerlerinin her biri bir tarafa gitti. Sultanın kendi terbiye ettiği ve her nereye gitse beraber götürdüğü Höyük Sartlarından, Haklı Pehlivan adında gayet güçlü ve kahraman bir gençten başka kimse kalmadı. O sultanı düştüğü yerden tutup kaldırdı. Kırılan ayağını sardı. O esnada düşman yetişti. Haklı Pehlivan, Sultan'ın yanında durup ölünceye kadar vuruştu ve nihayet düşüp öldü. İyş Sultan'ı hemen oracıkta öldürdüler. Ağabeyi Dost Han, Höyük'te idi. Adam gönderip onu da orda öldürdüler.

İyş Sultan'ın iki oğlu vardı. Adları; Şah Kulu ve Tahir idi. Buhara'ya gönderildiler ve orda öldüler. Buçuka Han'ın üç oğlundan hiç birinden bir nesil kalmadı. Bu olaylar H.965 at yılının sonunda meydana geldi.

Hacim Han

Hacı Muhammed Han'ı han yaptılar. O zaman otuz dokuz yaşında idi. Vezir'i kendisine verdiler. Örgenç, Hezaresb ve Kât'ı Ali Sultan'a verdiler. Bu sırada Aktay Han'ın altı oğlundan Allah

Kulu ve Süleyman ölmüş, dördü ise hayatta idi. Bu dört kardeşten Hacı Muhammed ile Mahmut bir anadan, Polat'la Timur diğer bir anadan idiler. Mahmut Sultan, Hacim Han'ın yanında Vezir'de kaldı. Polat'a da Hive'nin yarısı ile Uluğ Tube ve Güniş Türkmenleri, Timur'a Hive'nini diğer yarısı ile Karabukavul Türkmenlerini verdiler. Hepsi de rahat oturdular.

Din Sultan Muhammed

Kal Han'ı han yaptıktan sonra Din Muhammed Han'a Nesay ile Abyurdu'nu vermişlerdi. Din Muhammed Sultan, bir yerde rahat duran bir adam değildi. Aralıksız Kızılbaşları vurur ve yağma ederdi. Bu yüzden Şah Tahmasp, Din Muhammed üzerine asker göndermişti. Din Muhammed Nesay'da idi. Gelen çeri Abyurdu'nu alıp vali tayin ederek gitti. Bundan zayıflayıp darlanan Din Muhammed Sultan; Kazvin'e gidip Şah Tahmasp'la görüştü. Abyurdu geri alırım ümidiyle altı ay orada kaldı. Şah Tahmasp ise hiç aldırmadı. Bunu görüp ümidini kesen Din Muhammed Sultan, bir mühürcüye Şah Tahmasp namına bir mühür kazdırdı ve Abyurt hakimine; "Abyurt'u Din Sultan'a hediyeye ettik. Ferman eline geçince şehri kendisine teslim et!" diye bir ferman yazdırıp bu mühürle mühürledi. Şah Tahmasp ava gidince bir gece atlanıp gitti. Gittiğini Şah'a söyledikleri zaman Şah; "Kendi geldi, kendi gitti" dedi. Din Muhammed, Abyurt'a gelip fermanı valinin eline verdi. Hakim kapıyı açıyordu. Sultan varıp evine indi. Gece yattı. Sihirle kapıya adamlar tayin edip ne kadar Kızılbaş varsa hepsini öldürdü. Abyurt'a yerleşip rahatça oturdu.

Bunu haber alan Şah, büyük bir ordu ile Din Muhammed Han üzerine yürüdü. Din Muhammed; Şah'ın yaklaştığını düşünce kırk elli kişi ile atlanıp Şah'a doğru yürüdü. Şah, o sırada Meşhed'in kuzeyindeki Karasu'ya gelmişti. Karaıvullular, Din Muhammed'i görüp Şah'a haber verdiler. Fakat Şah buna inanmadı. Nihayet Sultan Muhammed'in çadırının kapısına gelmiş olduğunu söyleyince Şah uyandı ve çadırdan çıktı. Çıkınca

Sultan Muhammed gelip yakasını tutuyordu. (Demezun bunu Fransızcaya böğrünü öptü diye tercüme ediyor). Şah bir elini Din Muhammed'in boynuna, diğer elini gömleğinin yakasından sıkıp yüreğinin üstüne koydu. Yüreğinin çarpmayıp alelaide vurduğunu gördü. Muhammed'in yüzüne bakıp; "Din Muhammed! Yüreğin taştan kara! (De Mazun'a göre katı. Rusya'da basılan Çağatayca nüshada da kara diye geçer) dedi. O gün büyük bir düğün yapıp, ertesi gün Din Muhammed'e birçok hediyeler verdi ve Abyurt'u da kendisine verip: "Yaptığın işlerin hepsini affettim" dedi. Din Muhammed'i gönderdi. Kendisi de Kazvin'e gitti.

Din Muhammed'in yaptığı işlerden biri de; Abid Han Meruşah Cihan'ı Yulum Bey adında bir Nayman'a vermişti. Kapı halkı Yulum Bey'den çok şikayetçi idi. Buy yüzden Han, Yulum Bey'e kötü gözle bakmaya başladı. Yulum Bey, bu şikayetlerden haberdar olunca Han'dan korktu. Han, adam gönderip defalarca kendisini çağırttı ise de Yulum Bey gitmedi. Han, onun gelmeyeceğini anlayınca otuz bin kişi gönderip tutup getirmelerini emretti. Asker Merv ve civarına gelince Abyurt'a Din Muhammed'e adam gönderip kendisini bu beladan kurtarırsa Merv'i ona hediye edeceğini söyledi.

Bu haberi alan Din Muhammed, hemen Abyurt'tan atlanıp bir ordu ile Merğab ırmağı yakınlarına geldi. Orada askerine her birisinin üç dal kesmesini, ikisin atlarının yanlarına, birisini kuyruklarına bağlayıp bir birinden uzak yürümelerini emretti. Merv toprağı yumuşaktır. Hatta uzakta olsa o günü düşman karavullarını behemehal görmelerini kendi karavullarına emretti. O günü az yürüyüp kondu. Karavullar düşmanın karavullarını görüp geldiler. Sihirle güçtü; fakat yine az ilerleyip kondu.

Cavk karavulları varıp anlattılar. Din Muhammed Han büyük bir ordu ile geliyor dediler. Düşman keşif için bir adam gönderdi. O da Din Muhammed'in izcilerini ve ordusunun siyah kütlesini görüp döndü ve aynı haberi verdi.

Bu haberler üzerine; “İçimizde Yulum Bey, dışımızda Din Muhammed Han düşman. İki Yavek ortasında nasıl dururuz?” diyerek Buhara’dan kaçtılar.

Din Muhammed Merv’e varıp padişah oldu. Din Muhammed; yiğit, cömert, para tutmaz, növkerlerine ihsanlarda bulunur, onlara çok zahmet vermez, bazen huyu divanelerin huyunu okşardı.

Onun yaptığı işlere, gözle görmeyen insan inanamaz. H.960’da (1552) sığır yılında, Merv şehrinde ve kırk yaşında vefat etti. İki oğlu vardı. Büyüğünün adı Bayende Muhammed, küçüğünün ise Ebul Muhammed’ti. Sağlığında Din Muhammed, Ebul Muhammed’i kalhan kılmıştı. Bu yüzden ona babasının sağlığında Ebulhan derlerdi.

Bayende akılsız idi. Bir gün babası ile görüşürken; “Benim başım Ebul Muhammed’ten büyük. Ona han diyorlar. Halbuki bana sultan diyorlar” dedi. Han, bu söze verecek cevap bulamamıştı. Han’ın iyi bir beyi vardı. Türkmenlerin Layna urukundan olup adı Turumcu idi. Pek akıllı bir adamdı. Söylediği güzel sözler çoktu. Bu bey; “Padişahım! Bunun turasını ben vereyim” diye izin istedi. Padişah izin verdi.

Turuncu Bayinde Sultan’a bakıp dedi ki; “Allah sizi verdiği vakit babanız sultan idi. Bir adamın babası ne ise oğlu da o olur. Sultandan doğana sultan derler, handan doğana han derler” dedi. Bu söz ahmağa cazip gelerek kalkıp gitti. O da babasından sonra vefat etti ve Merv’de hüküm süren Dursun Muhammed namında bir oğul bıraktı. Dursun Muhammed, iyi tabiatlı bir yiğit idi. Yirmi üç yaşında iken növkerlerinden bazıları gece uyurken kendisini bıçaklayarak öldürdüler. Onun oğlu yoktu.

Ebu’l-Muhammed Han

Babası ölünce Merv’de han oldu. Celal namında bir oğlu vardı. Oğlu ile beraber Horasan üzerine yürüdü ve dört tarafa çapulcular gönderdi. Kendisi Meşhed’e gelip orada yirmi gün kaldı. Horasan’ın Kızılbaşları Meşhed’e toplandı. Şehrin ku-

zeyinde Karasu yakasında iki asker vuruştı. Kızılbaşlar galip gelip başlarında Celal Sultan olduğu halde on bin Özbek'in başı kesildi.

Yegane oğlunu kaybettikten sonra Ebu'l-Han hastalandı. Hastalığının ne olduğunu hekimler bilemedi. Meşhet'ten bir hekim getirdiler. Hekim; "Hastalığının sebebi oğlunu kaybetmiş olmasıdır. Eğer ona bir oğul bulunursa iyi olur. Hastalığın tek çaresi ona bir oğul bulunmasıdır" dedi. Halk ona; "Oğul güçle veya zenginlikle olan bir şey değil ki!.." dediler.

Merv'de Bibice adlı bir kadın vardı. Şehrin kadınlarına def çalarak, nakış işleyerek (D'hson tercümesi resim yaparak diyor, nakşı bilmiyor) geçinirdi. Hiç evlenmemişti; fakat dört yaşında bir oğlu vardı. Oğlunu beylerin karşısına getirdi ve; "Bir akşam han beni nakış için çağırmıştı. Bana meyletti. Gebe kaldım. Bu oğlan çocuğunu doğurdum. Şimdiye kadar hanın hanımlarından korkup söyleyemedim" dedi. Beyler çocuğu hekime verdiler. Hekim çocuğu alıp Han'ın yanına getirdi. Han artık kimseyi tanımaz olmuştu. Hekim çocuğu ve hanı cırılçıplak soydu. Çocuğu hanın koynuna koyup üzerlerine yorganı çekti. Sonra hana bağırarak; "Bu sizin oğlunuzdur" dedi. Bunu bu şekilde günde üç defa tekrar etti. Han günden güne iyileşti ve tamamen sıhhatine kavuştu. Çocuğu oğlu gibi kabul edip adını Nur Muhammed koydu. Çocuk büyüdü, Ebu'l-Han vefat etti.

Nur Muhammed Han

Ebulhan ölünce yerine Nur Muhammed'i han yaptılar. Zamanında Hacim Han'ın inileri ve oğulları Örgenç'ten gelip mütemadiyen Merv'i yağmaladılar. Sebebi de; Nur Muhammed'i bir orospunun çocuğudur, akrabamız olamaz diye kabul etmemeleriydi. Bu hakaret ve eziyetlere uzun zaman dayanamayan Nur Muhammed Han, Buhara'ya Abdullah Han'a gidip Merv'i kendisine verdi. Abdullah Han, Nur Muhammed'i alıp büyük bir ordu ile Merv'e geldi. Nur Muhammed, Abdullah Han'ın Merv'i alıp kendisine verip geri döneceğini, kendisi de Abdullah

Han adına hutbe okutup rahatça oturur, Hacim Han'ın inileri ve oğullarından korkusu kalmaz diye düşünüyordu ki; böyle olmadı. Hatta canından korkmaya başladığından bir gece kaçıp Örgenç'e Hacim Han'ın yanına geldi.

Nur Muhammed, Hacim Han'la beraber İran'a gitti. Orada beş sene kaldı. O sırada Abdullah Han öldü. Nur Muhammed Han, gelip Merv'i aldı. Kendisini destekleyerek han yapan Özbek kabilesini kırdı, Sart ve Türkmenleri himaye etti. Bu haber üzerine İran padişahı Şah Abbas Mazi gelip Merv'i kuşattı. Kırk gün sonra Nur Muhammed kaleden çıkıp Şah Abbas'la görüştü. Şah Merv, Abyurt, Nesay, Derun ve sair Nur Muhammed'e ait olan vilayetlere valiler tayin etti. Nur Muhammed hapishanede öldü. Bununla Din Muhammed ailesi de sona erdi.

Avaneş Han Oğulları

Avaneş Han'ın üç oğlu vardı; büyüğü Din Muhammed, ikincisi Mahmut idi. Mahmut'a Sarı Mahmut Sultan derler. Sarı lakabını vermişlerdi. Sarı Mahmut pek aptal, gayretsiz, korkak ve namussuz bir adamdı. Tanrı ona iyi şeylerden bir zerre olsun vermemişti. Sarı denmesinin sebebi ise Eminek Han neslinden o vakte kadar ne kızıdan, ne oğuldan hiçbir sarı yahut suluk ak gelmemişti. Hepsini de koyu esmerdiler.

Şu mundar bir gün oturmuş birçok adamla boza içiyordu. Bir adam gelip düşmanın geldiğini bildirdi. Herkes atlarına binmeğe koşuyordu. Bu ise boza küplerine koşuyor, küplerde ne kadar boza olduğunu bıçakla işaretliyor ve işaretledikleri bozayı ev sahibine teslim ediyorlardı.

Sarı Sultan nesil bırakmaksızın öldü.

Avaneş Han'ın küçük oğlu Ali Sultan, dağ boyunda Nesay, Abyurt ve su boyunda Örgenç, Hezaresb ve Kât'a hakim idi. Yani hem dağ boyunda, hem su boyunda padişah idi. Her sene Çötek başında (Yani güneş balık burcuna geldiği zaman) Örgenç'ten atlanıp Horasan'ı vurur ve yazın yaylaklarda yaylardı. Vurup yağmaladığı yerler; Pil Köprüğü, Tersiz, Terbet, Cam ve Harkurt

idi. Başlıca şehri Kebud Cama olan Cürcan ile Cacrum, Keraylu ve Esterabad'ı aldı. Askerinin sayısı kırk bini buldu. Güzün yani güneş Akreb'e gelince dönüp Örgenç'te kışladı. Kendisiyle atlanan bütün Özbeklerin isimlerini deftere kaydeder, kendilerine senelik bir ulufe verirdi. Her piyade neferine senede on altı koyun verirdi. Bu koyunlar Türkmenlerden cizye olarak gelirdi. Yetişemeyen kısmına Horasan'ı yağmalayarak aldığı malın beşte birini vererek bütçesini kapatırdı.

Bir gün az sayıda adamlarıyla Oklu Kökle'nin kabilesinden vergi tahsili için Esterabad'a gitti. Oradan növkerlerini tahsilata gönderdi. O zamana kadar Şah Tahmasb; Ali Sultan'ın Kızılbaşlara yaptığı işlerden haber alır, ülkesine yapılan bu saldırıları içine sindiremez; fakat bir şey de yapmazdı. O kış Bedirhan namındaki beyine 12.000 atlı ile Horasan'a varıp Ali Sultan'ı geldiği sırada vurmasını, Ali Sultan'ın bunu duymaması için görevini hiç kimseye söylememesini, ancak atlara bindikten sonra söylemesini tembihledi.

Bedirhan atlanıp Bestam'a geldi. Orada Ali Sultan'ın az bir kuvvetle Esterabad'a gelip Türkmenlerden vergi almakla meşgul olduğunu, her növkerinin bir Türkmenin yanında bulunduğunu, kendisinin yanında ise hiç kimsenin bulunmadığını öğrendi. Bunun üzerine Esterabad'a geldi. Ali Sultan'ın bekçileri Acem ordusunu görüp kendisine haber verdiler. Acemlerin on iki bin kişilik askerine karşılık Ali Sultan'ın yanında üç bin kişi vardı. Hemen atlanıp Gürkan suyunun yanına geldi. Ben o yeri gördüm. Her iki yakası da diktir. Bu diklik bazı yerlerde yüz karış yüksekliğindedir. Birçok geçit veren yerleri vardı ki; eskiden çapulculuk yapmaya gidenler tarafından geçilirdi ve her birinin adları vardır. En yüksek olan yerin kenarına askerini koydu. En yüksek tepe kenarına adam koymayıp arkasını nehere verdi. Asker yarım daire şeklinde dört beş kat olmak üzere dizdirdi. Bu şekilde su ile hatları arasında büyük bir meydan bıraktı. Hatların dışında at atlamayacak derecede dört hendek kazdırdı. Atlarını ve develerini sağlam bir şekilde bağlattı. Bu sırada Acemler gelmişlerdi bile.

Savaş başladı. Acemler beş yüz ve biner kişilik müfreze-
lere ayrılıp ordugaha her taraftan saldırdılar. Özbekler piyade
olarak onları her hücumda ok yağmuruna tuttular. Kızılbaşlar
hendeklerden geçemedi. Acemlerin her hücumuna Özbekler
karşı koyuyordu. Her silahlı saldırıda ordugaha çekilip devele-
rinin arkasına saklanıyorlardı.

Acemler aciz kaldılar. Oklu urukunun bini Aba Bek adında,
bir on bini ile milletin ileri gelenlerinden on kişi üç yüz kişi ile
gelip sultanla görüştüler. Oklular ordugahın ortasında düz bir
yerde atlarının dizginlerini tutup oturuyorlardı. Aba Bek, sulta-
na şu maruzatta bulundu; “Savaş eşit bir hale geldi. Kızılbaşlar
kaçarken kovalamak için sizde süvari yok. Bana izin verirseniz
atlanıp bir taraftan hücum edeyim. Yoksa kolayca çekilir ve tek-
rar toparlanırlar” dedi.

Sultan ona izin verdi. Aba Bek adamlarıyla atlanıp kapı ya-
pılan yerden çıktı. Aba Bek çıkarken yakınları sultana; “Buna
niçin izin verdiniz. Bizi az görüp Kızılbaşlara katılmaya gidiyor”
dediler.

Sultan ise; “Kızılbaşlar on iki bin kişi varsın üç yüz daha
fazla olsun! Kendisi bana geldi. Kendi gelen bir adama fenalık
etmek namertlerin işidir. Ben kendimi Tanrı'ya adadım!” dedi.

Aba Bek, Kızılbaşların bir tarafından hücum etti.
Kızılbaşlardan zor görünce Özbeklere yanaşır, Acemler çekilin-
ce peşlerini bırakmaz, hücum ederdi. Bu durum beş altı defa
tekrar ettikten sonra savaş başladı. Özbeklerin hepsi her taraf-
tan hücum ettiler. Aba Bek, Acem ordusunun arkasından hücum
etti. Allah! Allah! nidalarıyla vuruştular. Acemler bu saldırılara
dayanamayıp kaçtılar. Develerini ve ordugahlarını Özbekler ele
geçirdi. Özbekler piyade idi. Bu sefer kendi ordugahlarına ge-
lip atlandılar ve Kızılbaşların arkasına düştüler. Gün batıncaya
kadar kovaladılar. Kızılbaşları öyle kırdılar ki; Bedirhan ancak
birkaç kişi ile kurtulabildi.

Sultanın mirahuru; “Sultan'a gelen atın dokuzda birini alır-
dım. Tam yedi yüz at aldım. Diğer ganimeti siz düşünün” der.

Bu olayın üzerinden on altı yıl geçtikten sonra güz mevsiminin başlarında Örgenç'ten yola çıkıp Horasan'da Hoçend civarlarında kışladı. Niyeti baharda Irak'a varıp yağmada bulunma, Şah Tahmasb gelirse de vuruşmaktı. Fakat kış ortasında hastalandı.

Fakat bunu kimseye söylemedi. Durumu gittikçe ağırlaştı ve yatağa düştü ve H.976 Sığır yılında kırk yaşında olduğu halde vefat etti.

Ali Sultan'ın Vasıfları

Ali Sultan iyi bir adamdı. Hacim Sultan; "Yadigar Han'dan sonra böyle bir sultan gelmedi" derdi. Düzgün ahlak sahibi, ağzı temiz, kahraman, cömert, sadık ve emektar növkerlerini daima kollar ve onlara yardım ederdi. Adil, siyasi, güçlü, ileri denebilecek derecede haya sahibi bir kişi idi. Şu olay onun bu yönünü çok iyi ifade eder; Can cekişirken kayın babası Atabek, ölüp ölmediğini öğrenmek için elini yorganının altına sokup ayağını tuttuğu zaman Ali Sultan gözünü açarak; "Ölmeden önce haya ve namusumu giderdin!" demiştir. Adalet sahibi bir kişi idi. Bir defasında atlanıp Horasan'a giderken Tugcu'nun atı kaybolmuştu. Asker gidince onun inisi atı aramak için yurda döndü. Yurtta bir çadırın yanında bir koç başı görüp aldı ve yanına bağladı. Böylece ordunun yanına geldi. Bir adam kelleyi tanıdı. Sultanın huzuruna varıp yutkundu ve malını dava etti.

Diğeri onu başka yerden getirdiğini iddia ettiyse de bunun da bir nevi hırsızlık olduğuna kanaat getirip koç kellesini alanı bir devenin sırtına astırdı.

Bir kerede sultan atlanmış bir bostan kenarından geçiyordu. Bir hizmetçi attan inip iki kavun aldı. Kavun sahibi sultana şikayet etti. Hemen oraya bir ağaç diktirip hizmetçiyi astırdı.

Ali Sultan'ın Oğulları

Ali Sultan'ın iki oğlu vardı. İskender ve Sancar. İskender babasından altı ay sonra öldü. Sancar da divane idi. Buna rağmen

Nayman Kul Muhammed Bey, emek verdiğim efendimin oğludur diyerek onu Nesay'da padişah yaptı. Ahali onun bu halini anlamasın diye onu ancak sekiz günde bir halkın karşısına çıkarırdı. Bazen bir iş ortaya çıktığında kendisi sultanın yanına girip çıkar ve sultan böyle emretti der, yahut sultanın iç hizmetçilerinden birine öğretir, atabek mihmanhanesinde otururken hizmetçi gelir: "Atabek, Sultan size şu şu emirleri verdi. Bunları ne yap yap yerine getir. Filana bin teneke inamda bulundu. Hüday kuluna beş bin teneke versin. Allah kulunu Şaha elçiliğe yollasın. Yanına da beş bin katsın. Bunun için hazineden ne lazımsa varsa versin, yoksa başka yerden alıp versin ve parasını divandan havale etsin. Filan yeri Hüday Nazar'a versin..." derdi.

Kul Muhammed Bey'in Sultan Sancar için yaptığı şeylerin bir ikisini söyledim. Diğerlerini siz onlara göre kıyas edin. Bu şekilde ona yirmi beş yıl saltanat sürdürdü.

Sancar öldü ve nesil bırakmadı.

Hacı Muhammed Han Başta Aktay Han Oğulları

Aktay Han'ın altı oğlu vardı. Yaş sırasıyla adları şunlardır: Hacı Muhammed Han, Mahmud Sultan, Polat Sultan, Timur Sultan, Allah Kulu Sultan, Süleyman Sultan. Allah Kulu Sultan yirmi yaşında, Süleyman onsekizinde, Mahmud Sultan kırkında vefat etmiştir. Sultan Mahmud'un da altı oğlu vardır. Adları sırasıyla; Muhammed, Emin, Ali, Muhammed Emin, Arap ve Akbaba. Emin'le Muhammed Emin babalarının vefatından sonra öldüler. Kalan dördünü Abdullah Han öldürdü. Aynı şekilde Muhammed Sultan'ın Şah Ali ve Şah Baht adındaki iki büyük oğlunu öldürdüğü dört törenin birer, ikişer yaşında üç dört oğullarını da Abdullah Han öldürdü. Ali Sultan'la Arap Sultan'ın hanımları gebe idiler. Bu iki kadını muhafaza edip doğurmalarını bekledi. Biri kız, diğeri oğul doğurdu. Kız doğurana koruyup erkek çocuğu hemen o günü öldürdü.

Timur Sultan kırk yaşında öldü. Üç oğlu vardı. Adları; Muhammed Sultan, Kadir Virdi Sultan ve Ebulhayr Sultan'dır.

Bunların üçünü de Abdullah Sultan öldürdü. Polat Sultan'ın dört oğlu vardı. Adları; Baba Sultan, Hamza Sultan, Korucu (yahut Kolcu) Sultan ve Pehlivan Kulu Sultan'dır. Polat Sultan'ı üç oğlu ile beraber Abdullah Han öldürmüş, Pehlivan Kulu Sultan kurtulmuş ise de babasından beş yıl sonra o da eceliyle ölmüştür.

Polat Sultan'ın Vasıfları

Haysiyetsiz, gayretsiz apdal bir adamdı. Biz küçük iken onun hakkında birçok şeyler rivayet ederlerdi. Yaptığı işleri halk unutmasın diye bir kaçını burada zikrederim.

Polat Sultan'ın başlıca iki adeti vardı. Birisi her söz söylediği zaman arkasından şalıkru demesi, diğeri iki küçük parmağını yemeyip orta parmağını baş parmağına değdirip sonra kaydırarak iki küçük parmağına vurmak suretiyle küçüklerin oynarken yaptıkları gibi şarik şarik diye ses çıkarmasıdır. İki eliyle böyle yapar ve şalıkru der idi. Her ne yaparsa şalıkru der idi. Gülünç şeyler olurdu. Bir kere Horasan'a gidecek kervan var mı diye sordu. Kervanın bir gün evvel gittiğini söylediler. Bir adam gönderip kervanı geri çevirmesini emretti. Adam, Sağça Kuyusu'nda kervana yetişip Hive'ye geri getirdi. Kervandakiler, sultanın Horasan'a düşman olduğunu, böyle bir durum olmasa yalnız birimizi geri çevirmesi yeterdi diye düşündüler. Kervandakilerin hepsini Sultan'ın huzuruna getirdiler.

Sultan onların yüzüne bakıp ve parmaklarını şaklatıp; "Bana bir yedi? Ustura şalıkru!" dedi ve bunu dört beş defa tekrarladı. Kervandakiler, Sultan'ın ne demek istediğini anlayamıyorlardı. Növkерleri; "Efendimiz sizden kendisine yarım düzine ustura getirmenizi istiyor. Başka bir şeye ihtiyacı yok. Siz yolunuza devam edin" dediler.

Abdullah Han, üç defa Örgenç'e hücum etmişti. Birincisinde zabt edememiş, bir süre ilerleyip dönmüştü. Burada beşyüz genç düşmanın pişdarı ile tutuşmak üzere atlanıp şehirden çıkmışlardı. Polat Sultan; "Ben de giderim" diyerek atlandı. İnisi Timur Sultan gençlere katılmıştı. Kendisi ve bütün beyler her ne

kadar; “sen dön!” dedilerse de dinlemeyip beraber gitti. İlerleyip Karavullarla vuruştular ve galip geliyorlardı, vuruşma kızışınca ayrılamadılar. Düşmana çok yardım geliyordu. Kaçtılar. İlk kaçan Polat Sultan kalenin kapısında attan inip eşişe oturmuş, kollarını açıp şöyle bağırmıştır; “Düşman! İstersen gel! Şehre nasıl girersin görürüz!”

Üç karısı vardı. Büyüğünün adı Aziz Hanım olup İlbars Han'ın torunu idi. Aynı gün onun evine gelip kadınlara kendisini methederek: “Bu gün düşmanla öyle vuruştum ki... Yarın da öyle yapacağım” dedi. Aziz Hanım, bu sözleri duyan hanımlardan utanarak; “Koyun! Sus, yeter!” dedi. Sultan buna öfkelenip küfür etmeye başladı. Hanım cevap verdi. Polat Sultan; “Orda bok yiyip durma, yaban domuzu karı!” dedi. Aziz Hanım da; “Sen de yaban domuzunun erkeğisin” dedi ve vurmak üzere bir sopa kaldırdı. Polat Sultan kaçtı. Yüksek bir yerden düşüp ayağı kırıldı.

İşte bu hikayeler Polat Sultan'ı çok iyi anlatır.

Timur Sultan'ın Vasıfları

Polat Sultan'ın inisi Timur Sultan da aklı az, sözü tatsız bir adamdı. Fakat yaptığı işlerin hepsi de güzeldi. Kahraman ve adil idi. Ölünceye kadar hiç kimsenin evine misafir olup yemek yememiştir. Bir defa Hezaresb'den ağabeyini görmek için Hayuk'a gelmişti. Orada Polat Sultan'ın kayınpederi Uygur urukundan İndibay -Polat Sultan'ın ağzı, dili ve (ihtiyari olarak) turakılıp- Timur Sultan kardeşinden dönerken bir dar köşede önüne çıkıp evine davet etti. O da evvelce birçok aş ve hediyeler hazırlatmıştı. Sultan, atının üstünde durup hiç cevap vermezdi. İndibay; “ben ihtiyar bir emektar kulunum. Bu vakte kadar hiç kimsenin evine inmediğini bilirim. Beni diğer halktan ayrı tut. Umuyorum ki uzaktakilere ve yakındakilere “Timur Sultan hiç kimsenin evine inmez, aşını yemezken indi İndibay'ın evine konuk oldu, yemeğini yedi desinler” dedi. Kış günü idi. Sultan'ın sırtında üzeri sırmalı ipek kumaş kaplı ve altın düğmeli bir kürk

vardı, çıkarıp hizmetçisine işaret etti. O da kürkü alıp İndibay'ın sırtına koydu. Sultan atını mahmuzlayıp yürüyordu. İşte davete karşı bütün cevabı bundan ibaret idi.

Timur Sultan kendisi anlatır, diyordu ki; “henüz on beş ya-şında iken bir gün beş on genç ile atlanıp vezirin Uru kapısından çıktık, geziyorduk. Bir eve geldik. Evin reisi; “biraz attan inin! Sonra gidersiniz. Evimde dinlenin!” dedi. O adamın hatırını kıramayıp indim. Bir koyun kesip getirdi. Koyunun bir bacağını babama getirdim. Babam; “Bu ne?” diye sordu. Arkadaşlarım; “Sultan seyre çıkmıştı. Bir adam kendisini evine davet etti ve bir koyun kesti. Bu koyunun etidir” dediler. Babam bunu duyunca bir kamçı alıp bana; “Gel, benim yaşımlı elliyeye vardı. Bu güne kadar hiçbir adamın evine konmadım. Sen on beşine gelmeden birinin evine misafir olur, koyununu yersin, yirmiye gelince halkının iliklerini yersin. Növkerlerin de senden ne görürlerse onu yaparlar” dedi. Beni bir adamla birlikte kendi eliyle yüz kamçı vurdu. Yüzümden kanlar aktı. Elbisem ak idi, her yeri kızıl kana boyandı. Dayağı yedikten sonra evden çıkıyordum ki büyük ağa-beyime rastlayıp; “Aman Timur! Bu senin halin ne?” dedi.

Başıma gelenleri ona anlattım. “Baban çok iyi imiş. Çok iyi yapmış!” dedi. Ve “Yüzünün kanını yıka, elbiseni çıkarma! Yarın öylece yanına git!” nasihatini de ilave etti. Ben de öyle yaptım. Babam önce nasihat etti ve sonra yaptığı işe pişman olup özür diledi. Bana Türkmenlerden Deveci urukunu verdi. Deveciler beş altı bin çadır kadardılar. İşte o günü Tanrı'yı şahit kılarak hiçbir kimsenin evine misafir olmamaya ve haberim olduğu takdirde növkerlerimi de bu işten beni alıkoymalarına yemin ettim.”

Mahmud Sultan'ın Vasıfları

Aktay Han'ın ikinci oğludur. Hacim Sultan'la ana bir kardeşti. Akıllı, ahlaklı, cömert ve sebat sahibi bir insandı. Derviş ve şeyhlerle sohbet meyyal, onlara sürekli sorular sorar, onların anlattıkları şeyleri dikkatle dinler, hesap bilir, ahaliden ala-

cağı növkerlerine vereceği parayı ezberinde tutar, okuma-yazma bilmez idiyse de gün, ay ve yıl hesaplarını, burçları, yıldızları ve hesaplarını bilirdi.

Hacim Sultan

Emine Han'ın oğulları Örgenç'e geldikleri zaman Aktay Han, henüz genç yaşta idi. Bunlar Türkmenlerin vergi verenlerine dokunmaz, vermeyenleri de vurup yağmalarlardı. Bir defa Aktay Han Gügle'nin ilini yağmalamıştı. Çakırlar urukunun beyinin kızı eline düştü. Evine götürüp kendisine nikahladı. Hanın bu kadından birçok oğlu oldu. Fakat bunlardan ancak Hacı Muhammed Han ve Mahmud Sultan namında iki oğlu ile üç kızı kalmıştı.

Haic Muhammed Han H. 930'da Levvi yılında dünyaya geldi. Yaptığı işlerden üçünü her ne kadar evvelce anlattıysak da yine anlatalım; Abid Han Örgenç'i alıp ilini Maveräünnehr'e taşıdığı zaman kendisini hiç kimseye bildirmeden Hacim Sultan (Hacı Muhammed'den uyarlanmıştı. İyş Muhammed'den isim yapılır. Türkçe'de bu bir kaidedir) Sadettin ile (yukarıda Can Seyyid namıyla ismi geçen zat budur) beraber kaçıp Dervend'de Din Muhammed Han'ın yanına vararak onu Abid Han üzerine yürümeye sevketmiş ve bu suretle Hayuk ile Hezaresb arasında vuku bulan savaşta Abid Han'ın mağlup olmasına sebep olmuştur. Yine bu Hacim Han'dı ki, Abid Han ordusu bozulunca beylerini öldürtmeyip bu sayede babasını, diğer töreleri ve ilini esaretten kurtarıp getirerek Örgenç'i yeniden mamur etmişti. Üçüncü işi babasının öldüğünü duyunca Horasan'ın Bağabad denilen vilayetinden kalkıp Örgenç'e gelmesi ve babasını öldüren Yunus Han'ın oğlu Kasım Sultan'ı öldürüp babasının intikamını üç ay geçirmeden almasıdır.

Örgenç'te İyş Sultanı, Hive'de Dost Hanı öldürdükten sonra Hacim Han'ı ak keçeğe oturtup bir ucunu Ali Sultan, diğer üç ucunu üç inisi Mahmud Sultan, Polat Sultan ve Timur Saltan tuttular. 39 yaşında, yilki yılında H.965-M.1557'de han ilan ettiler.

Hacı Muhammed Han'ın Hanlığından Vefatına Kadardır

Hacim'in cülusunda dokuz yıl sonra Ali Sultan öldü. Hacim Han Örgenç'i aldı, Mahmud Sultan'a Vezir'i verdi. Bir süre sonra Abdullah Han bir ordu hazırlayıp Örgenç üzerine yürüdü. Bu sırada Hacim Han Hosaran'da idi. Polat Han Hive, Timur Sultan ise Hezaresb'de idiler. Düşmanın gelmesi haberini alınca Timur Sultan kalkıp Hive'ye geldi. Hesaresb'deki Özbek ve Sartları, keza Kabanak'dan yukarıda oturan Özbek ve Sartların hepsini Hive'ye götürdü. Kapının önünde büyük bir hendek kazdırdı. Örgençliler Örgence, Vezirliler Vezir'e kapandılar. Kırılarda oturan Özbekler de bine, ikişer bin aile olmak üzere toplanıp birer Sarp ve Perk yerlerde hendek kazarak gizlendiler. Her gün Hacim Han'a adam gönderir, haberleşirlerdi.

Abdullah Han Kalaniç'e geldi. Karavullar, Yeni Arık'ı tutmuşlardı. Orada o gün kaldılar. O sırada Horasan'dan gelen bir adam Hacim Han'ın gelmekte olduğunu haber verdi. Bu haberin doğru yahut yanlış olduğunu kestiremediğinden tahkik için Hevhost'a elli süvari gönderdi. Oradan Kumkale'ye, oradan da İsm Mahmud Ata'ya varmalarını, eğer Hacim Han'ın geldiği doğru ise askerinden birkaç kişi tutup getirmelerini emretti.

Bu müfreze İsm Mahmud Ata'ya gelir. Orada Katin Çağataylarından altı kişiyi tutup Abdullah Han'ın huzuruna getirirler. Han onlardan haber sorar. Şu cevabı alır; "Hacim, Han Nesay'da idi. Sizin geldiğiniz haberini aldı. Hemen aynı gün atlandı ve hemen gelir. Han'dan biz pişgahta ayrıldık. Dün Örgenç'e gelmiş olmalı." Bu haberi alan Abdullah Han Polat Sultan'la Timur Sultan'a adam gönderip barış teklifinde bulundu. Onlar da kabul ettiler. O günden itibaren sulh içinde yaşamaya söz verdiler. Abdullah Han Buhara'ya gitti.

Abdullah Han'ın Tekrar Gelmesi

(Lersen nüshasında ikinci gelişi yazılıdır) Bu harekete üç şey sebep olmuştur:

1- Rum Padişahı (İstanbul halifeleridir) Abdullah Han'ın şöhretini duymuş şeyh oğlunu (İran Şahı Birinci Abbas'tır) ortada ezmek için Abdullah Han'a Sale Şah isminde bir elçi göndermişti. Abdullah Han, Sale Şah'a ikramlarda bulunmuş ve göndermiştir. Sale Şah, Hindistan yoluyla gemiş, üç yılda Buhara'ya varmıştı. Dönüşünde Örgenç yolunu tutmaya karar verdi. Örgenç'ten Mangışlak Türkmenleri yanına, oradan bir gemiye binerek Şirvan'a geleceğini ve bu yolla İstanbul'a dört ayda döneceğini hesap ediyordu. Örgenç'e geldi; fakat Hacı Muhammed Han oğlu Muhammed İbrahim Sultan bütün malını elinden aldı. Rum'a varabilecek kadar bir para bırakıp Mangışlak'a, oradan Şirvan gemisine bindirip gönderdi. Abdullah bunu duyunca fena kızdı.

2- O zaman Şirvan, Rumlu elinde olup Maveräünnehr'in hacıları ve sevdagerleri Kızılbaş yüzü görmemek için Örgenç'ten geçerek Mangışlak'a gelir, oradan gemiye binip Şirvan'a varıyorlardı. Abdullah Han Örgenç'e gelmezden bir yıl evvel başlarında Hacı Kutas denilen biri olduğu halde birçok hacıdan oluşan bir kervan Hive'ye gelmişti. Polat Sultan'ın büyük oğlu Baba Sultan bunları bir güzel soydu ve yaya olarak Buhara'ya doğru kovdu. Abdullah Han ata bindiği sırada Hacı Kutas varıp kendisinin ve arkadaşlarının başına gelenleri ona şikayet etti. Abdullah Sultan ona; "Hacı Muhammed Han da benim gibi bir padişah. Örgenç başka bir devlet, benim növkerimin eli oraya ermez" dedi. Hacı Kutas; "Yarın ahrette Tanrı kadı, peygamber şefaati olduğu zaman seni tutup şikayet ederim, derim ki; "Ya Rabbim! Hacı Muhammed Han'ın gücü Abdullah Han'ın bir növkerininki kadar değildi de erinerek gidip benim hakkımı almadı". Buna karşı Abdullah Han; "Ulu yerden tuttun. Peki peki elimden geleni yaparım!" dedi.

3- Avaneş Han'ın torunlarının hepsi ölmüştü. Yalnız Ebu'l-Han'ın Lulu(orospu)'dan olan hakikati meçhul oğlu (Nur Muhammed yahut Nurum) kalmıştı. Merv ile Abyurt ona aitti. Hacı Muhammed Han'ın oğulları her yıl: "Yazık ki bu Merv bir Lulu (orospu) çocuğunun eline düştü" diyerek Merv'i yağmalar-

lar ve ahalisine büyük eziyetler verirlerdi. Nurum Han çaresiz kalıp Abdullah Han'a gitti. O, Merv'i Abdullah Han'a peşkeş çekerse, Abdullah Han'ın burayı geri kendisine vereceğini, kendisi de Abdullah Han namına hutbe okutur, iş biter diyerek; "Hutbe Hacı Muhammed namına olacağına varsın Abdullah Han namına olsun" diye düşünmüştü. Abdullah Han'ın oğlu Abdülmümin Han da Din Muhammed Han'ın kızından dünyaya gelmiş idi. Bu akrabalık da vardı. (Din Muhammed Han, Nurum Han'ın dedesi idi).

İşte bu sebeplerden dolayı Abdullah Han, Merv'i zaptetti ancak burayı Nur Muhammed Han'a vermeyip oradaki Özbekleri Buhara'ya gönderdi. Hesabının yanlışlığını anlayan Nurum Han, bir gece yirmi otuz kişi ile atlanıp Merv'den kaçtı. Örgenç'e Hacı Muhammed Han geldi. Merv ile beraber Abyurd, Nesay ve Bağabad da Abdullah Han'ın eline geçti.

Hacı Muhammed Han'ın oğlu dedem Arap Muhammed Derun'da kaldı. Artık Horasan'da Hacı Muhammed Han'ın malik olduğu şehir yalnız bu idi. Abdullah Han gidip Buhara'da kışladı.

Örgenç Özbeklerinin araları açıldı. Yarısı Abdullah Han gelirse savaşmalı diyor, diğer yarısı ise savaşmayıp Abdullah Han safına geçeriz, büyüklerimiz bey, küçüklerimiz növkeri oluruz diyorlardı. Bu durumu öğrenen Hacı Muhammed Han ile onun iki oğlunu ve Muhammed İbrahim'in bir oğlunu kendi növkerleriyle beraber alıp kış ortasında (aslında Uluğ çelede) Derun'a Arap Muhammed Sultan'ın yanına gitti. Bahar gelince oradan gidip Nesay'ı yağmalamak düşüncesindeydi.

O vakit Hezaresb'te Timur Sultan'ın üç oğlu (Muhammed Sultan, Kadir Virdi Sultan, Ebulhayr Sultan) bulunuyordu. Hive'de ise dört oğlu ile Polat Sultan, Örgenç'te Hacı Muhammed Han'ın oğlu Muhammed İbrahim Sultan, Vezir'de Muhammed Sultan'ın dört oğlu ile Sadak taşıyacak çağı gelmiş iki torunu vardı. Küçük çöle Gelince Abdullah Han'ın hareketi haberi geldi. Hive ve Hezaresb'te onar kişi Darugan Ata'ya karavulluka

gönderdiler. Şubat ayının ilk günü idi ki; Abdullah Han bu karavulları yakaladı, ancak üç kişi kaçabildi.

Bunun üzerine Muhammed Sultan; "Abdullah Han evvelce geldiği an babam bütün maiyeti ile Hezaresb'i bırakıp Hive'ye geldi. Bütün kuvvetleri oraya topladı. Abdullah Bey cesaret edip gelemedi ve kaçtı. Şimdi de öyle yapmak gerekir" diyerek Hive'ye göçtü. Bütün Özbekler de sultanla beraber göçtüler. Fakat bir birlerine güvenleri kalmadığından iki gün sonra Hazreti Pehlivan'ın türbesine gidip ittifakla hareket etmeye Kuran üzerine yemin ettiler. Bununla beraber bu yemin dahi aralarına güven getirmedi. Hive'de toplanmayı uygun bulmayıp göçleri birleştirerek bütün kuvvetleri Vezir'e toplamayı teklif ettiler. Ertesi gün sabahleyin ezanla Timur Sultan'ın üç oğlu, Polat Sultan dört oğluyla ve bütün növkerleri arabalarla düğüne gider gibi yola çıktılar. Arabaların sonu ancak öğlen geçtikten sonra kale kapısından çıkabildi. Hasırlarını bile arabalara yüklemişler, tavuklarını arabaların arkasına bağlamışlardı. Böylece iki bin aile göç etti. Katarın başı öğlen Zearik'e varmışken sonu gece herkes yattıktan sonra gelebildi.

Abdullah Han'ın kumandanı Hocam Kulu üç bin kişi ile şehre girdiği vakit henüz bu arabaların sonu şehirden görülebiliyordu. Hocam Kulu Hive şehrinin kapısına geldi, tellal çağırıp kalan her sınıf Özbeklerin gelmesini, hediyeler vereceğini, büyüklerine handan serhad alıvereceğini, küçüklerini növker yapacağını ilan etti. Ahali toplandı. Hepsinin isimlerini yazdırdı ve; "Ben sabah seherle atlanacağım. Handan hediyeler umanlar, canını ve malını düşünenler, ister Özbek, ister raiyet olsun, benimle gelsin!" dedi. Seherle atlanıp Polat Sultan'ın ardından gitti.

Polat Sultan'dan bahsedelim; Hayuk'tan beri gelip Hocam Kulu Kuş Beyi'nin şehre girdiği haberini getirdi. Polat Sultan bu haberle halkı rahatsız etmeyip hasırlarını arabalara bağlamak, tavuklarına yem ve su vermekle meşgul oldu ve ancak ertesi günü göçtü. Öğlene doğru Alma Atışkan kalesine vardılar.

O sırada karavul gelip yetiştiğini haber verdi. Arabaları bir yere koyup önünde saf tuttular. Düşman da harp düzeniyle geldi ve saldırdı. Polat Sultan askerini arabalarından çıkaramadı. Az bir çatışmadan sonra kaçtılar. Hocam Kulu'nun askeri yağmaya koyulup esir tutamadı. Ancak Polat Sultan'ın oğlu Kulçi Sultan'ı sağ yakaladılar. Diğer sultanların tümü kaçıp Vezir'e vardılar; fakat getirebildikleri yalnız birer at ve birer kamçıdan ibaretti.

İki gün sonra Vezir sultanları; “Abdullah Han'a biz hiçbir fenalık yapmadık. Hacılarının malını alan, kervanlarını vuran Baba Sultan'dır. Bunu aramızdan çıkaralım” diyerek Baba Sultan'ı kovdular.

Baba Sultan, babası Polat Sultan, iki inisi Hamza ve Pehlivan Kulu yani dört kişi Derun'a Hacı Muhammed Sultan'ın yanına gittiler.

Mahmud Sultan'ın dört oğlu ve iki torunu, Timur Sultan'ın üç oğlu ve Örgenç'den Hacı Muhammed Han oğlu Muhammed İbrahim ailesiyle beraber geçip Vezir'e toplanmışlardı. Küçüklerinden vaz geçerek bu on töreye baş Mahmud Sultan'ın Ali adındaki oğlu idi. Belinde bir kusuru vardı. Otururken ve yürürken uzun elbise içinde bu kusuru belli olmazdı ancak ata binince meydana gelen şiddetli ağırlara tahammül edemezdi. Herkesin dilinde bu idi.

Abdullah Han gelip Vezir'i kuşattı. Bir ay sonra adam gönderip; “Baba Sultan'ın yaptığı işe kızıp gelmiş idim. O burada yokmuş.

Biz akrabayız. Onların bir kahabatleri de yok. Gelip beni görsünler!” dedi. Sultanlar toplanıp; “Abdullah Han'la aramızda kan ve kin yok. Hem Hacı Muhammed Han oğulları ile beraber Horasan'da sağ durdukça bize fenalık etmez. Gidip görmek uygundur” dediler ve bir adamla beylerinden bir kaç gelip bir fenalık etmeyeceklerine dair yemin ederlerse çıkıp hanı görebileceklerini söylediler.

Abdullah Han nakip Hasan Hoca, kayınpederi Serhin Bey, divan beyi Muhammed Baki, Semerkant valisi Hacı Bey ve per-

vanecisi Rüstem Bey Argun'u sultanlara gönderdi. Bu beş kişi gelip tahta pul üstünde and içtiler. Beyler kapıya geldikleri zaman ahali; "Bu gelen adamlar İlk Baş ve Yurt'un ulularıdır. Abdullah bunlardan birinin tırnağını bütün Örgenç vilayetine değişmez. Bunları tutalım. Bir adamla Abdullah Han'a mektup gönderip bunları bir fenalık için tutmadığımızı, aksine kendilerine çok hürmet ve saygı göstereceklerini, Abdullah Han Buhara'ya selamete vardıktan sonra kendilerini göndereceklerini bildirelim" demişlerdi. Ali Sultan ise; "Bu nasıl söz ki söylüyorsunuz?! Abdullah Han, aramızda kan olmayan bir akrabamaızdır. Örgenç'i bize verip gider. Yok vermez de bizi alıp giderse her birimize Örgenç'ten ve Vezir'den daha güzel yerler verir. Hacı Muhammed oğulları sağ oldukça gönlünde bize fenalık etmek olsa bile yapamaz" cevabını verdi.

Halk her ne kadar çok zorlamış ise de töre denilen devlet-sizlerin hiç birine laf işlememiştir.

Yemin edilip oturulduğu zaman bir takım gençler hücum edip sultanlardan izinsiz beyleri tutmak istedilerse de ak sakallılar buna engel oldular.

Beylerin yeminlerine inanan töreler ve halk varıp Abdullah Han'ı gördüler. Han, töreleri Yasavul ve Sağraç valisi İşim Bey Dadhavah'a, Özbekleri baş kumandan Kalmuk Hocam kuluna teslim etti. Hocam kulu bunları uruk uruk, hane hane deftere kaydetti. Her on veya yirmi aileyi derecesine göre zengin bir Özbek'e verip onu kefil ve sorumlu kıldı. Vergiyi tahsil için yine onları tahsilci tayin etti. Örgenç'le Vezir'i Sarı Oğlan'a, Hive'yi Durman Minkliş Bey'e, Hezaresb'i de Hezaresb'in Gözük namındaki köyünden olup kendisine növkerlik eden bir Hoca'ya, Kât ile Örgenç'i Bayat urukundan kendisinin molla imamına verdi.

Bu işleri bitiren Abdullah Han, H.1002'de (1593) yılan yılında Buhara'ya gitti.

Polat Sultan'ın Oğullarıyla Derun'a Varması

Polat Sultan oğullarıyla Derun'a Hacı Muhammed Han nez-dine vardı. Bir ay sonra Abdulliah Han'ın Örgenç'i zapt ettiği ha-

berini aldılar. Hacı Muhammed Han büyük oğlu Sevinç Sultan ve inilerinin oğullarıyla Irak'a Kazvin'e Birinci Şah Abbas'ın yanına gitti. (Buna ikinci Abbas'la tefrik için müellif Mazı adını veriyor ki ikincisi Ebu'l-Gazi, Türk ve Tatar Tarihi'ni yazdığı sırada hayatta idi.) Diğerleri yani Hacı Muhammed Han'ın oğlu ve benim babam Arab Muhammed Han, Muhammed Kulu Sultan ve torunları Sevinç Muhammed oğlu Abdullah, Arap Muhammed Han oğlu İsfendiyar Sultan, diğer torunu Muhammed İbrahim oğlu Burunduk, hasılı üç oğul ve dört torun Abdullah Han'la beraber Buhara'ya gittiler. Polat Sultan'ın bir oğlu da (bu, Larsen nüshasında olduğu gibi hesabın onbiri tutması için üç oğul olması gerekir) kendiliğinden Buhara'ya gitti. Abdullah Han'a Merv'i peşkeş çeken Lulizade de beraber olduğu halde bunlar on bir töre idiler. Polat Sultan da; "Benim yaşıım yetmiş, niye kafir içine varayım? Ben deli miyim? Abdullah Han beni niçin öldürsün?" diyerek kalkıp Abdullah Han'ın yanına gitti.

Hacı Muhammed Han'ın yanında üç bin kişi vardı. Hepsi yanından kaçıp evlerine gittiler. İyi kötü yanında ancak yüz elli kişi kaldı.

Abdullah Han, Buhara'ya vardıktan sonra oğlu Koçlu Sultan'la beraber Polat Sultan'ı, Hacı Muhammed Han oğlu Muhammed İbrahim Sultan'ı, Timur Sultan'ın üç oğlu Muhammed Sultan, Kadir Verid Sultan ve Ebulhayr Sultan'ı, Mahmud Sultan'ın dört oğlu Muhammed Sultan, Ali Sultan, Arap Sultan ve Akbaba Sultan'ı, Muhammed Emin Sultan'ın iki oğlu Şah Ali Sultan ve Şahbaht Sultan'ı ki, toplam on iki sadak bağlayan sultanla yine bu kadara yakın küçük sultanların hepsini bir günde Sağraç vilayetinde Aksu kenarında kestirdi.

Abdullah Han, Örgenç'e zengin Özbeklerin yanına tahsil-darlar koymuştu. Bunlar her Kara Yaman (aşağı ahaliden her biri-avam) başına otuz tenge vergi koydular. O zaman Abdullah Han'ın bir tengesi bir eşrefiden fazla kıymetli idi. Vermeyip kaçan insanların tengesini kefillerden aldılar. Vermeyen ve hem de kaçamayanlardan oğlunu, kızını satıp verenler çok oldu. Bir

kazandan aş yiyen, on beş kişi yani bir aile efradının hepsi ayrı ayrı vergiye tabi kıldı.

Hacı Muhammed Han oğulları ve yeğenleriyle Kazvin'de Şah'la görüştü. Şah onu karşılamaya çıktı. Kendi eliyle atından indirip elinden tutarak şeref mevkiinde oturttu. Kol kavuşturup (bu el pençe divan tutmak olsa gerekir. Çağatay şivesinde kol el manasına gelir) defalarca; "Hoş geldin, yahşi geldin, han baba!" dedi ve çok hediyeler verdi.

Sevinç Muhammed Sultan, iki oğluyla beraber: "Kafir içinde durmam!" diyerek Roma (Osmanlı ülkesine) gitti. Diğerleri Hacı Muhammed Han'la beraber orada üç yıl kaldılar. Oraya yılan yılında gelmişlerdi.

Koyun yılı kuyruklu yıldız doğduğu vakit Abdullah Han'ın oğlu Abdülmümin Han, Horasan vilayetlerini tamamen zaptetmiş idi. Kızılbaşlar ancak Esferayn'da kapanıp kalmışlardı. Han gelip orayı da kuşattı. Esferayn valisi Şah Abbas'a adam göndermişti. Şah büyük bir orduyla Kazvin'den Bestam'a geldi. (Bütün bu birkaç sayfa karışıktır. Buhara ve Kazvin'e gidenlerin isimleri hem aslında, hem de Baron De Mezon tercümesinde karışıktır. Bu yazdığım zannımca en doğru olanıdır).

Hacı Muhammed Han'ın Irak'tan gelip Örgenç'i Zaptı ve Abdullah Han'ın Örgenç'e Üçüncü Seferi

O vakit Esterabad Türkmenlerinden İmir Uruki Ali Yar Bey'in idaresi altında idi. Bestam'la Esterabad'ın arası yakındır. Sultanlar Hacı Muhammed'in yanına gelip; "Esterabad'daki Türkmen öz iliniz işte geldik. Hive'de altmış nefer, Örgenç'te kırk nefer muhafız varmış. Türkmen imdadı ile beraber gitssek burayı alırız. Sonrasını daha sonra düşünürüz. Şah'a söyleyen izin vermez. Hemen bu gece gidelim" dediler. Han bunu kabul etmedi. Vazgeçmelerini önerdi. Han'ın sözünü tutmayıp Hacı Muhammed Han'ın iki oğlu Arap Muhammed Sultan ve Muhammed Kulu Sultan, Polat Sultan'ın üç oğlu Baba Sultan, Hamza Sultan ve Pehlivan Kulu Sultan illerini alıp gece yarısı

atlanıp çıktılar. Seherle birlikte Türkmen karavullarının durdukları yere geldiler. Öğlen vakti Esterabad'a vardılar.

Ertesi gün Hacı Muhammed Han, Şah'ın yanına gitti. Olanları anlattı. Şah; "Abdullah Han diri oldukça yurt dilemek olmaz. Alırlarsa bile sonra başlarını üste verirler. Benden izinsiz gittiklerinden şimdi benim yanıma gelmeye cesaret edemezler, başka yere giderler ve gittikleri yerde mahvolurlar. Sen, han baba! Onların arkasından git, söyle oyalanmasınlar, korkmasınlar, yine dönüp yanıma gelsinler" dedi.

Bu sözü duyan Hacı Muhammed Han, iki torunu ile çağdıklarını Bestam'da bırakıp, yalınkılıç ata binerek süratle yola çıktı. Esterabad'da onlara yetişti. Oradan Gürün dağına geldiler. Orada Teke ve Yemut uruklarından elli altmış kişi onlara katıldı. O vakit Mankışlak harap olmuştu. Mangut'un yağmalarından İrsariler, Kurdiş ve Ortakuduk'a gelip iskan etmişlerdi. İrsarilerin yanına gittiler. Onlar kendilerine beş altı yüz kişi verdiler. Teke ile Yemut ve Mahmud Sultan oğullarının ili idiler. Mahmud Sultan Hacı Muhammed Han ile ana baba bir kardeş idiler. Bu yüzden Hacı Muhammed Han oğullarının saltanatını tanıdılar. İrsari uruku ise Polat Sultan'la Timur Sultan'ın (Bunlar da Hacı Muhammed Han'ın kardeşleridir) tebaası idiler. Onlar da Baba Sultan'a tabi oldular.

Sultanlar başkente gelince Hacı Muhammed Han iki oğlu ile Örgenç'e gitti. Baba Sultan iki inisiyle (Hamza Sultan, Pehlivan Kulu Sultan) Hive'ye geldi. Vali Sarı Oğlan Örgenç'in hisarına kapandı. Yanında elli kişi vardı. Gece olunca hisarın bir yerini açıp içeri girdiler. Sarı Oğlan'la beraber bütün növkerlerini öldürdüler. Teke ve Yumut'tan beş altı kişi kaldı, diğerleri esirlerini alıp, azıklarını yükleyip yurtlarına gittiler.

Baba Sultan Hive'ye geldi. O vakit Hive'nin hisarı yoktu. Kaleye kapandı. Sartlar kaleyi teslim ettiler. Mengiş Beyi yüz adamıyla beraber öldürüldü.

Bu haberleri alan Kât ve Hezaresb valileri Buhara'ya kaçtılar. Baba Sultan'la beraber gelen İrsarilerden on beş kişi kaldı.

Diğerleri esirlerini alıp develerine azıklarını yükleyip evlerine döndüler. Baba Sultan Hive'de on gün durdu. Sonra Hangah'a vardı. İnisi Hamza Sultan, Hangah'ta şarap içmek için bir süre kaldı. Baba Sultan Hezaresb'e varıp "Büyük ve küçüğe intizam verip dönerim" diye Hezaresb'in cihannümasına inmişti. Bir genç güney tarafına baktı ve; "Aaa... şu gelen adamlara bakın! Bunlar kimdir?" dedi. Baba Sultan yerinden fırlayıp o yöne baktı ve gördü ki; bir kişi kaplan rengine ata binmiş, kılıcı elinde gidiyor, arkasından yine aynı renkte ata binmiş ikinci bir kişi, onun arkasında otuz kişi geliyor. Baba Sultan kapıya koştu. Kapının üstüne de adamlarını gönderdi. Baba Sultan kapının bir kanadını kapattı. İkincisini kapatamadan önce sarı atlı kapıya üç defa hücum etti. İkinci atlı da üç defa hücum etti. Kale üzerinden kendisine silah attılar. İki süvari kaleden uzak bir yere çekilip burada bir araya geldiler. Nihayet yüz elli kişi oldular. Bunlar bir sarta haber sorup sultanın kalede olduğunu, dışarıda askerden hiç kimse olmadığını, inisi Hamza Sultan'ın Hangah'ta olduğunu öğrendiler ve hemen Hangah üzerine yürüdüler. Öğlen vakti ansızın Hamza Sultan'ın üssüne ulaştılar. Hamza Sultan, pazarda geziyordu. Piyade idi. Elli altmış kişi toplayıp onlarla piyade olarak gece yarısına kadar çarpıştı. Yatma zamanı gurup gurup bir kısmı vuruştı, bir kısmı da onlarla vuruşurken evin damını delip içeri girdi. Hamza Sultan'ı adamlarıyla beraber tutup hemen oracıkta öldürdüler.

Düşmanın bu kadar baskı yapmasının sebebi; Abdullah Han'ın H.1004'de Kavi yılında doğduğu zamanda askeriyle Buhara'dan atlandığını söylemiştik. O günlerde oğlu Abdülmümin Han Esferayn'da idi. Kış oğlu ile Horasan'da geçirmeye, şartlar uygun olursa baharda da Irak üzerine yürümeye niyet etti. Hocam Kulunu ileri kumandanı yapıp Çeharçöy'den geçmesini emretti. Kendisinin geride doğanla ördek avlayacağını söyledi.

Hocam Kulu askeriyle suyu geçerken Hezaresb'ten kaçan valiye rastladı. Ondan dört gün önce Baba Sultan'ın Irak'tan gelip Hive'de Mengiliş Bey'i öldürdüğü haberini aldı. Hocam

Kulu kaçıp gelen Hoca'yı hemen Abdullah Han'a gönderdi. Han işten haberdar olunca Hocam Kulu'na Örgenç üzerine yürümelerini emretti ve kendisinin de arkasından geleceğini bildirdi. İşte bunun içindir ki Baba Sultan, Hive'yi aldıktan on üç gün sonra Hezaresb kalesinin kapısına düşman dayandı.

Hamza Sultan'ı Hangah'ta yakaladıktan sonra Hocam Kulu bizzat yetişmiş ve aynı gece oradan Hacı Muhammed Han üzerine yürümüşü.

Hacı Muhammed Han'ın küçük oğlu Muhammed Kulu Sultan kahraman, savaşçı ve güçlü biri idi. Babasına; "Siz ağabeyimle (Arap Muhammed Sultan) Örgenç'te durun, ben bir miktar askerle Baba Sultan'ın yanına gideyim" diyerek Örgenç Çağatayı ve Türmenlerinden bir miktar adam aldı. Buhara'ya götürülmüş olan Özbeklerden bu işlerden habersiz birçok kişi Manıt'te ticaret etmek düşüncesiyle geliyorlardı. Onlardan da bir ikiyüz kişi aldı. Çay boyunu tutarak Hezaresb'e gitti. Giderken bir şeyden habersiz Çuluk kalesinin önüne geldi. Orada düşmanla karşılaştı. Bir yere toplanıp durdu. Düşman bin kişiden fazlaydı. Başları Hocam Kulu Kalmuk idi. Savaştlılar. Hocam Kulu, Muhammed Kulu Sultan'ın etrafını kuşattı. Hocam Kulu, askerine Sultanı sağ yakalamalarını emretti. Savaş çok güç oldu. Muhammed Kulu Sultan'ın askeri azaldı. Sultan, kalan askerlerine; "Eğer bu şekilde savaşa devam edersek bizden bir kişi bile sağ kalmaz. Gelin toplanıp bir yerden vurup çıkalım. Ölen ölür, kalan kalır" dedi. Bu görüşü uygun bularak hepsi birden bir noktaya hücum ettiler. Düşman ikiye yarıldı ve kuşatmayı yarıp çıktılar. Sultan babasının yanına gitmeyip Mangut yurduna vardı. Mangut'un bir baş mirzası vardı. Adı Küçük idi. Hacı Muhammed Han, onun kızını Muhammed Kulu Sultan'a almıştı. İşte Muhammed Kulu Sultan, kayınpederinin yanına vardı. Halbuki o mangut, Muhammed Kulu Sultan'ı tutup Urus'a gönderdi. Muhammed Kulu Sultan uzun bir süre yaşadıkdan sonra Urus'ta öldü.

Muhammed Kulu Sultan'la beraber savaştan çıkanlardan biri kaçıp Örgenç'e Hacı Muhammed Han'ın yanına geldi. Hacı

Muhammed Han, oğlu Arap Muhammed Sultan'la kaçtılar. İki gün yürüdüler. Üçüncü gün gecesi bir yere inip uyudular. Bu sırada at nalı sesleri duyuldu. Eşyalarını toplayıp atlandılar. Düşman yetişip çadırlarının ve növkerlerinin yarısını zaptetti. Kendileri az sayıda adamlarıyla kurtuldular. Sabah erken düşman yine yetişti. Savaşa savaşa gittiler. Yine adamlardan yarısı düşman eline düştü. Kalanlar yine vuruşa vuruşa Esterabad'a vardılar. Ordan Kazvin'e Şah'ın yanına gittiler.

Abdullah Hezaresb'e kendi gelip Baba Sultan'ı dört ay kuşattı. Baba Sultan'ın yanında kendi növkerlerinden on beş İrsari, üç Türkmen vardı. Diğerleri Hezaresb'in Satları idiler. Hezaresb'in ileri gelen ahalisi kaleye girmediler. Orada yalnız tüccarlar vardı.

Hacı Muhammed Han ile Oğulları Arap Muhammed Han ve Sevinç Muhammed Sultan'ın Gelip Yurda İke Olmaları

H. 1006-M. 1597'de Tavuk yılının sonunda Abdullah Han öldü. İt yılının başında Kazvin'e Şah Abbas asker toplayıp Bestam'a geldi. Hacı Muhammed Han Şah'dan ruhsat istedi ve dedi ki; "Abdullah Han öldü, oğlu Abdülmümin'i Özbekler bitirir. O esnada biz yurduмуza yakın bulunmazsak ailemizden Maveraünnehr'de kazak (daima dolaşıp duranlar) olarak dolaşan kimseler çoktur. Ahali onlardan birini getirip padişah yapar. Sonra bize artık padişahlık gelmez." Şah Abbas, Hacı Muhammed Han oğlu Muhammed İbrahim Sultan'ın Burunduk adlı ve henüz yirmi yaşında olan oğlunu yanında alıyordu. Hacı Muhammed Han'la oğlu Arap Muhammed Sultan'a ve onun oğlu İsfendiyar Sultan'a izin verdi. İsfendiyar Sultan o vakit on üç yaşında bir çocuktü. Biraz sonra şah Nurum Han da izin verdi.

Hacı Muhammed Han, Esterabad'a geldi. Ordan geçip Güran dağına Teke kabilesine vardı. Oradan nereye gideceğini bilmiyor, şaşkın bir halde duruyordu.

O günlerde baba oğul ikisinin yanında büyük küçük on beş kişileri vardı. Haziran ayında çok sıcak bir gündü. Ertesi günü sabah namazını kılıp Hacı Muhammed Han, dağın eteğinde gölgede oturuyordu. Derun tarafından iki atlının karartısı belirdi. Yaklaştıkları vakit ikisinin de Nayman'dan Arap Muhammed Sultan'ın esir olarak Buhara'ya götürülmüş olan növkerleri olduğu anlaşıldı. Naymanlar gelip Han'la yaptıkları görüşmede; "Abdülmümin Han öldü. Hüda size uzun ömür versin!" dediler. Han daha fazla bilgi istedi. (Abdülmümin, babası Abdullah Han'ın yerine geçmiş, ancak birkaç ay padişahlık edebilmiştir. Babasının beylerinin tamamını öldürmek fikrini kurmuştu. Beyler bunu haber alıp karşı koymaya karar verdiler. Abdülvasi Bey adında bir bey bir gün Mümin'i okla vurup öldürdü ve kafasını kestiler. Vefat tarihi H.1006 (1597)'dir. Abdülmümin'den sonra yerine Astrakan şubesinden Yar Muhammed oğlu Cani Han oğlu Abdülmüminin yeğeni Baki Muhammed Han geçti. Baki Muhammed Kiş vilayetinde H.1004'te (1595) öldü.) Onlar böylece hikaye ettiler; "Biz Merv'den geliyoruz. Valinin adamlarından biri gece göçerken Abdülmümin Han'ı Samen kalesi önünde babasının beylerinden okla öldürdükleri haberini getirdi. Hemen o gece hareket ettim, geldim. Biz sizi Irak'ta buluruz diye yola çıktık. Nesay'da haber aldık ki Şah Abbas Bestam'a gelmiş, hemen oradan Derun'a yollandık.

Orada sizin Türkmen içine geldiğiniz haberini aldık, kuluğunuza geldik" dedi.

Hacı Muhammed Han atlandı, Örgenç'e doğru yola çıktılar. Sekiz günde Örgenç'e geldiler. Hacı Muhammed Han, Örgenç'le Vezir'i aldı. Hezaresb'i İsfendiyar Sultan'a verdiler. Abdullah Han'ın Örgenç'ten Buhara'ya götürmüş olduğu Özbekler tamamı geldiler.

Hacı Muhammed Han'ın büyük oğlunun Rum'a gittiğini söylemiştik. Abdullah Han'ın vefatını duyunca yurdundan haber almak için Şirvan'a geldi. Olanları öğrendi. Gemiye binip Mankışlak'a çıktı. Sıçan yılının başında Örgenç'e geldi.

Hacı Muhammed Han İt yılında gelmişti. Demekki oğlu ondan iki yıl sonra Örgenç'e gelmişti. Hacı Muhammed Han, Örgenç'le Vezir'i ona verdi. Kendisi Hive'ye gelip küçük oğlu Arap Muhammed Sultan'ın yanında oturdu. Bir yıl sonra Sevinç Muhammed Sultan, hakkın rahmetine kavuştu. Abdullah adında bir oğlu kaldı. Bir yıl sonra o da babasının ardından göçtü. Hacı Muhammed Han da H.1011'de (1602) pars yılının yağında seksen üç yaşında vefat etti.

Arap Muhammed Sultan'ın Padişahlığı

Oğlu İsfendiyar Sultan'a Hezaresb'in üstüne Kât'ı da verdi. Han olduktan altı ay sonra Haziran'ın birinci günü Kuş Yayakı'nda dolaşan Urus kazakından bin kişi ansızın gelip Örgenç kalesine girdiler. Şehirde ahaliden başka kimse yoktu. Han'ın ordusu ve asker takımı Amuderya'nın kenarında idi. Han'a adam gönderdiler. Bu sırada Kazaklar ve Örgenç'te ahaliden bin kişi öldürüp bin kız ve bin oğul aldılar ve bin arabaya kıymetli malları yüklediler. Bez, basma, kürk, döşek ve yastık gibi şeyleri ateşe verip yaktılar. Yedi günde bu işi bitirdiler. Arap Muhammed Sultan'ın bunların dönüş hatları üzerine varıp hendek kazıp siperler hazırladı. Kazaklar gelince savaştılar. Savaş iki gün sürdü. Üçüncü günü Uruslar zorlanıp hendeği geçtiler. Uruslar piyade bizimkiler atlı idi. Bizimkiler ilerleyip iki fersah ötede yine hendek kazdılar. Bundan maksatları Rusları suya varmadan çölde yakalamaktı. Sıcaklar fazla olduğundan bu düşünceleri doğru idi. Yoksa suya kadar varırlarsa Ruslar Tugay'da bir günde istihkam yaparlar, oraya sığınıp Urus'a imdad çıkırmaya imdad gönderirdiler, bizimkileri hep kırarlardı. Bu mülahaza ile işleri hızlandırdılar. Urusların yanlarındaki suları bitti. Kan içmeye başladılar. Beşinci gün kan da bitti. Özbekler her taraftan top top hücum ettiler. Urusları öldürüp öldürüp dönerlerdi. Ruslar önce arabalardan çıkıp vuruşuyorlardı. Nihayet arabaların arkasından çıkamaz oldular. Güçten kuvvetten düştüler. Yedinci günü Özbekler genel bir hücum yaptılar. Arabalara ge-

lince atlardan inip Güran (Retranchements)'ın içine girerek çala kılıç hepsini kestiler. Asker yağmaya koyulduğu vakit yüz Urus su kenarına varıp Tuk kalesi civarında ağaçtan bir kale yaptılar. Orada balık avlar, yerlerdi. Arab Muhammed Han bunları kapadı. On beş günlük bir kuşatmadan sonra zabt etti.

Kalmukların Ortaya Çıkışı

Bu olaydan altı ay sonra bin Kalmuk geldi. Özbekler Müslüman olduktan sonra hiç Kalmuk gelmemişti. Hoca Gölü ile Şeyh Celil dağının arasından geçip Tatuk kalesine kadar suyun iki yakasında oturan ili yağmaladılar. Sonra Burici'den çıkıp gittiler. Arap Muhammed Han, bunların arkasına düşüp birçok mal ve esir aldı; fakat bir tane bile Kalmuk alamadı.

Kazak Gelimi

Bu olaydan biraz sonra Naymanlar Maveräünnehr'de ser-seri dolaşan İlbars Han oğullarından Hüsrev Sultan namında birini götürüp geceleyin Hive'ye soktular. Maksatları Arap Muhammed Han'ı öldürüp yerine Hüsrev Sultan'ı geçirmekti. Kengaş içindeki adamlardan Kırgız Bey Baklı Bahadır ve Uysun Baklı Mirza adındaki iki kişi Arap Sultan'a meseleyi haber verdiler. Arap Sultan Hüsrev Sultan'ı yakalatıp öldürttü. Hüsrev Sultan'ı getireceklerin başı Nayman Sofi Mirza namında biri idi. Onu da öldürttü. Diğerlerine dokunmadı. Devlete sadakat ve hizmetçiliği iki kişiden gördük.

İkinci Kazak Gelimi

Bu olaydan iki yıl sonra Uygurlardan yirmi kişi ak sakallılığı Saş Mirza ile Örgenç'ten Semerkand'a gidip Hasan Kulu Han neslinden Salih Sultan'ı su boyundan getirerek Örgenç'te oturan Özbeklerin içine koydular. Bunu haber alan Arap Muhammed Han, Hive'den geldi. Ahali Han tarafına geçip Kazak'ı istemediler. Hatta evvelce kendi tarafını tutmuş olan bir iki yüz karayaman (avam) dahi kendisini bıraktı. Han Salih Sultan'ı yakalatıp öldürttü. Yirmi Uygur'dan hiç birine dokunmadı ve; "Ben

Karaci tebaama dokunmam. Her kim bana fenalık ederse ben onu Allah'a havale ederim. Hüsrev Sultan'ı getiren Sofi Mirza'yı bile ben öldürmedim. Kendi inisi Baba Mirza; "Padişahım! Senin düşmanın yeryüzünde durmasın!" deyip öldürdü. Şimdide bunları Uygur halkı öldüreceğiz diyorlar, kendi işleridir. Ben kendi elimle tutup öldürmem" dedi. Bunun üzerine Uygurlar da onları öldürmediler.

Eski ahali, şimdikinden daha iyi idi. Eğer il toplayıp adam öldürebilecekse, bir zanlıyı sorgulayacaksa yahut başka bir işi görebilmek elinden gelecekse niçin bir adamı padişah yaparlar. Niçin onu tepeden oturtup bütün halkın işini onun eline bırakırlar?

İkinci Kalmuk Gelimi

On sene sonra Bakırgan üzerinden bin Kalmuk gelip ili alıp esir ve mal alıp gitti. Bunların arkalarından yetişemediler.

Arap Muhammed Han'ın yedi oğlu vardı. Sırasıyla adları şunlardır; İsfendiyar Han, Habeş Sultan, İlbars Sultan, Ebulgazi Han, Şerif Muhammed Sultan, Harezmi Şah Sultan, Efgan Sultan. İsfendiyar Han'ın anası öz ailemizdendi. Habeş Sultan'la İlbars Sultan'ın anası bir olup Nayman kabilesinden idi. Benim anamın ailesini her ne kadar yukarda söyledim ise de yine burada da söyleyeceğim. Anamın adı Mihrbanu Hanım'dır. Onun babası Yadigar Han oğlu Berke Sultan, oğlu İlbars Han, oğlu Sultan Gazi Sultan, oğlu Şir Gazi Sultan, oğlu Han Gazi Sultan'ın kızıdır. Babamın da anamın da cediti Yadigar Han'dır. Şerif Muhammed Sultan'la Harezmi Şah Sultan'ın anaları Çeşti Hoca Mevdud neslindendir. Çeşt, Herat'a tabi bir köydür. Efgan Sultan'ın anası Ebulhayr Han evladından idi.

Çeş Sultan'la İlbars Sultan'ın İsyanı

Babam Arab Sultan tahta çıktıktan on dört yıl sonra bu iki kardeşim isyan ettiler. Habeş Sultan on altı, İlbars Sultan on dört yaşında idiler. Hive'de büyümüşler ve orada kahyolardı. Arap Muhammed Han Örgenç'e gitmişti. Hive'de devlet

şarabına mest olan bazı Özbek gençleri bu iki sultanı atlandı-
rıp Örgenç'e ve Vezir'e çeri toplamak için tellallar gönderdiler.
Asker toplanıncaya kadar kendileri de pişgah denilen kuyulara
gittiler. Pişgah, Örgenç'den bir atlı için tam bir günlük yoldu.
Orada on gün durdular. Arap Muhammed Han adam göndere-
rek dönüp gelmelerini ve Vezir şehrini vereceğini bildirdi. Lakin
Sultanlar gelen adamı şimdi atalarını gidip görmeye kurdukları
ve asker toplandıktan sonra görecekları cevapla geri gönderdi-
ler. Bu esnada her ne kadar servet peşinde dolaşan gençler var-
sa grup grup bunların yanına geldiler. Arap Muhammed Han'ın
kaynataalarının oğulları, vekillerinin oğulları hep sultanlar ta-
rafına geçtiler.

Bu sıralarda halk Arap Muhammed Han'dan o kadar kor-
karlardı ki Han eğer Özbeklerin hepsine tam bir sene evlerine
gitmeyeceklerini, karlılarıyla yatmayacaklarını emretse evi ta-
rafına bir adım atmak hiç kimsenin haddi değildi. Han halkın
karşısına çıkıp halka; "ilinizi ve oğlunuzu Habeş'in yanına yol-
lamayın. Kim yollarsa benden iyilik ummasın. Bu sözümü bir-
birinize söyleyin!" dese adamları gönderip şehirlerde, pazar ve
sokaklarda bu iradeyi kaybetmeyin. Hiçbir kişinin haddi değil-
di ki ondan dışarı çıkabilisin.

İçinde halkın gitmesine canı sıkılır; fakat dışından bir şey
belli etmezdi. Halk; "Han oğlunun yanına gitmeyi fena görmü-
yor. Fena görse buna engel olurdu" diyerek durmaksızın gitti-
ler.

Sultanlar askeri topladıktan sonra Horasan'a akın ettiler.

Sultanlar dönerken babalarına pek çok hediyeleri taşıyan
birer adam gönderdiler. Kendileri de Örgenç'ten bir menzillik
yere geldiler. Asker olarak yanlarına gelenler dağılıp evli evine
gittiler. Ancak yetmiş seksen namuslu genç yanlarında kaldı.

O vakit Arap Muhammed Han'ın ulu bir beyi vardı.
Uygurdu. Adı Kurban Hacı idi. (Buna De Mezon Kurban Ali di-
yor). Onu sultanlara gönderip yanına gelmelerini emretti. Hacı
gidip sabahleyin oraya vardı ve öğlene doğru dönüp geldi. Tam

benim de babamı görmek için eşiğe vardığım esnada o da eşiğe gelmişti. Han'ın yanına beraber girdik. Han; "Eee.... gördüğünü, duyduğunu anlat bakalım Hacı!" dedi. Hacı; "Ne söyleyeyim Han'ım, gittiğime pişman oldum. Daruğa Ata Kuyularından Bakırgan Ata'ya kadar olan yerlerde oturan Özbeklerin hepsi oğullarının etrafına toplanmışlar. İt başlı, sığır ayaklıdan başka ne varsa hepsi orda. Ben kendilerine; Beni babanız gönderdi dedim. Bin yerden gürültü koptu. Her birisi bir şey söyledi. Hanım! Durum fena, sen bilirsin, ben senin için yanarım. Başkalarının ise kürkünün eteği bile ateş almaz. Hive'ye gitmeli. Bu zalimlerin sözleri çok kötü. Bunlardan hemen uzaklaşmaya bak. Biz el ile yapılabilecek şeyleri yapalım" dedi.

Bu sözleri duyunca Han'ın eli ayağı çözüldü, dili tutuldu.

Hemen atları eğerletti. Develeri yükletti. Gün battıktan sonra Hive'ye gitti. Habeş'le İlbars'ın yanında yetmiş kişiden fazla adam olmadığını biz ve bütün halk görüyorduk ancak Han, bilmiyordu. Fakat takdire çare yoktur. Hacı'nın sözünün yalan veya doğru olduğunu bir kişiden bile sormadı. Biz Han ile Habeş'in arası öyleydi ki bir adam sabahleyin yola çıksa öğleye kadar oraya varır ve akşama gece olmadan evvel yine gelebilirdi. Bir adam gönderip Habeş'in askerinin sayısını tahkik etmeyi bile düşünmedi. Bunların yanına gitmiş olan askerin Horasan akınından sonra evlerine döndüklerini bile akıl etmedi. Habeş Örgenç civarında henüz iki günden beri gelmişti. Bu kadar çok askeri toplamak için zaman yoktu. Yoksa bu asker gökten mi inmişti, yahut yerden mi çıkmıştı. Buralarını aklına getirmede.

Han'ın gittiğini haber alan Habeş ve İlbars kıran kırana gelip kondular. O vakit Mizdehkan'dan (Kazan nüshasına göre Mirdekan'dır). Ta Bakırgan'ın diğer tarafında Koygun denen mahalle kadar buğday ekilirdi. Bizim han ben doğmazdan bir yıl evvel Tuk kalesinin yukarısından geçen bir ark kazdırmıştı. Birkaç sene sonra arkın genişliği bir ok atımı kadar olmuştu. Su Koygun'dan geçiyor, Acı Deniz'e dökülüyordu. Yalnız buğday ekilen bu arazi o kadar geniş idi ki bir atlı on günde bir baştan

bir başa gidip gelemezdi. O vakit yarım miskal gümüş bir tenge yerine yürür idi. Bir tenge yarım deve yükü, bir miskal gümüşe bir yük buğday verirlerdi.

Sadede gelelim: Han her yere ambarlar yaptırmış, zahire depolamıştı. Sultanlar babalarına ve babalarının has növkerlerine ait olan zahireleri zapt ettiler ve növkerlerine dağıttılar. Bunu duyan Karayamanlar aşlık almak için cümlesi sultanların yanına gittiler. İleri gelenlerden de gidenler oldu.

Nihayet beyler araya girip Han'dan Vezir ile Vezir'e tabi Türkmenleri alıp hapsettiler ve İlbars'a verdiler. Ondan sonra bunlar dört bin kişi ile Hive'ye gidip babalarını gördüler. Sonra dönüp Vezir'e geldiler. Beş sene orada oturdular ve babalarıyla baba oğul gibi geçindiler.

Altıncı sene İlbars Sultan Abyurd'u almak bahanesiyle Hive'de babasını görmeden Sağça Kuduğu'na vardı. Orada asker toplamakla meşgul oldu. Han bu esnada Hive'den Örgenç'e gitmişti. İlbars Sultan'ın adamları gelip Han'ın hareketini haber verdiler. İlbars atlanıp Hive'ye gelerek girdi. Han Rıştaban Ata'da bulunuyordu. Yanında ancak otuz savaşçı vardı. Seher vakti bir adam gelip İlbars'ın Hive'ye girdiği haberini verdi. Hanın yanındaki akıl hocalar; "Hive'ye gitmelisiniz. Sizin yaklaştığınızı duyan İlbars orada durabilir mi? Çıkar gider" nasihatini verdiler. Bunun üzerine hazırlanıp yola çıktılar ve Hive'nin Hestkan denilen köyüne indiler. İlbars beş yüz kişi gönderip askerine babasının tutulmasını emretti. Han avluya kapandı. İlbars'ın askeri attan inip dört taraftan hücum ettiler. O sırada güneş batmış, karanlık olmuştu. Evin duvarlarını her yerden tuttular, içeri girip Han'ı ata bindirdiler. Yularını alıp gece yarısında Hive'ye İlbars Sultan'ın önüne getirdiler. İlbars babasını bir eve kapatıp kapısına nöbetçi koydu. Otuz yıldan beri yığılmış olan hazineyi aldı, ite kuşa dağıttı. Babasının beylerini diri bıraktıysa da mallarına el koydu. Sonra Vezir'e gitti.

İlbars Sultan, babasını tutup malını alarak gidince İsfendiyar Sultan Hezaresb'te, Habeş Sultan, ben ve Şerif

Muhammed Sultan Örgenç'te idik, asker topladık. İlbars üzerine yürümeyi aksakallılar; “Şimdi üzerine yürürsen İlbars, Sultan Han'ı öldürür. Yürümezsen malını alıp kaçar, gider” diyerek münasip görmediler. İlbars Sultan'ın evi bizimkine yakındı. Evine geldi. Arap Muhammed Han da İsfendiyar Sultan'la beraber bizim toplandığımız yere geldiler. Bunlar gelince İlbars'ın üzerine yürüdük. Vuruşamayıp kaçtı. Ancak beş altı kişiyle kıra çıkıp gitti. Evini ve ilini yağma ettik. Sonra bütün sultanlar han'ın etrafına toplandık. Ben babamı görmek için yanına gittim. Odasında yalnız ve akşam namazını kılıyordu. Namazını bitirdikten sonra yanına varıp oturdum ve; “İlbars Sultan yanında birkaç kişiyle kıra çıkıp gitti. Fikriniz nedir?” dedim. O bana; “Senin gönlünden ne geçiyor?” dedi. Ben; “Bu arabanın ulu yolunda görünen şey; fakat baba! Siz onu yapmazsınız...” dedim. “Söyle” dediler. “İsfendiyar Sultan'la bana emredin. Habeş Sultan'ı öldürelim. Sonra gidip İlbars Sultan'ı da öldürelim. Geriye kalan beş oğlunuzdan hiç biri sizin saltanatınıza dil uzatamaz” dedim. Cevaben; “İyi söylüyorsun; fakat Hüseyin Hacı (Han'ın kayınpederi ve birinci veziridir) ile bir görüşeyim. Sen de git filan kişilerle konuş, sonra İsfendiyar'la görüş, hemen bu gece gelip bana bir haber ver!” dediler. Ben varıp söylediği kişilerle ve İsfendiyar'la görüşüp kendisine geldim ve; “İsfendiyar başlarında olduğu halde hepsi de arz ediyorlarki; biz şimdiye kadar kendilerine söyleyemiyorduk. Bu iş daha önce yapılmalıydı. Şimdi de artık geciktirmezlerse pek iyi olur” diyorlar dedim. Han ise; “Ebulgazi! Ben bu işi yapmayacağım” cevabını verdi. Bunun üzerine kendisine; “Bundan beş altı sene evvel Horasan'dan geldikleri zaman Hüseyin Hacı'nın ağabeyi Kurban Hacı'yı Habeş'le İlbars'ı çağdırtmaya yollamıştınız. Yanlarında yetmiş kişiden fazla adam yok iken size gelip it başlı, sığır ayaklıdan başkasının hepsi yanlarına yığılmışlar deyip size yalan söyledi ve sizi Hive'ye kaçırdı. Bunun da maksadı Habeş'le İlbars'ın hayatta kalmalarıdır. Çünkü Uygur ve Nayman'ın kuvveti onlardır. Bundan başka Hüseyin Hacı'nın İlbars'ın yanında ve onun eminleri olan Dostum ve İşim na-

mında iki inisi vardır. Sultan öldürülürse onların da ölmesi lazımdır. Elbet bunları düşünür, bu işe mani olur. Sizi tuttular, Habeş ettiler, mallarınızı aldılar. Daha ne kaldı? Yarın daha fena şeyler yaparlar, o zaman pişman olursunuz; fakat fayda vermez” dedim. Bir saat düşündü ve nihayetinde; “Ben bu işi yapamam, beni bırak, Ebulgazi!” dedi. Hemen gece yarısı atlanıp İsfendiyar Sultan’ın yanına vardım. Olanları anlattım. “Vakıa Han, razı olmuyor ancak siz onun yerine muvafakat verirseniz ben bu işi yaparım” dedim. İsfendiyar Sultan da; “Aman böyle söyleme, Ebulgazi! Babamın uygun bulmadığı bir şeyi ben asla yapamam. Sakın bir daha bu sözü bana söyleme!” dedi. Dönüp evime geldim. İsfendiyar Sultan’ın növkerlerinden bir Nayman genci benim gece gelip konuşup gittiğimi öğrenmiş, varıp Habeş Sultan’a haber vermiş. Bunun üzerine Habeş Sultan o günden itibaren benimle düşman oldu. Babam Hive’ye, İsfendiyar Sultan Hezaresb’e gitti. Habeş Sultan İlbars Sultan’a; “Babam gitti, tez gelsin!” diye adam gönderdi. Benim sırrım yayıldı. İki düşman arasında kalmaktan ise göçüp babamın arkasından gittim. Babam bana Kât vilayetini ihsan etti.

Bu olay üzerine beş altı ay geçmişti. Babam onlardan vazgeçtiğine pişman oldu. İsfendiyar Sultan’la babam atlansınlar diye haber gönderdi. Anasıyla beraber Örgenç’te olan Şerif Muhammed Sultan babasını görmek için Hive’ye gelmişti. Onu da geri gönderdi. Atlandılar. Sonra o iki oğluna şu haberi gönderdi; “Oğullarımın yanlarında on kötü adam var. İşleri fitne çıkarmaktır. Eğer bu adamları tutup bana verirlerse oğlumdurlar, canımdırlar, gözlerinden öperim de dönerim. Yok onlar o kötülerden vezgeçmezlerse ben oğullarımdan geçerim. Tanrı kime verirse o olur” ve yola çıktı.

Handan haber gelir gelmez askeri toplamak için adam tayin ettim. Ordugaha da adam tayin edip “Siz suyu geçedurun!” dedim. Ben babamın yanına vardım. Onlar Hive’den çıkıp Kendimgan denen köye ordu kurmuşlardı. Asker henüz daha yatmamıştı. Ben hanın yanına vardım. Han bana; “Nerden geliyorsun?” dedi. “Kât’tan” dedim. “Ordan ne zaman çıktın?” de-

diler. “Bu gün öğleden sonra” dedim. “Yine ordugahını bırakıp da mı geldin?” dedi. “Aklıma bir şey geldi, onu arzedeyim diye geldim” dedim. “Söyle bakalım!” dediler. Dedim ki; “Sizin buradan üzerlerine yürümekte olduğunuzu onlar ya bugün ya yarın duyarlar. İllerine haber gönder, asker toparlar. Eğer bana emir verirsiniz siz İsfendiyar Sultan’la suyun bu tarafından yürürsünüz. Ben hemen Kât’a gider, oraya sabah namazıyla yetişirim. İl içine varırım. Kendi yanımda sekiz yüz növkerim var. Kırlarda oturan Özbeklerin yarısından fazlası sizin ve benim ilimdi, onlar da ricaya hacet bırakmadan bize gelirler. Habeş Sultan’la İlbars’ın illeri de korkup gelirler. Eğer bir kişi Habeş Sultan’ın safına geçerse onların da kazanlarına Özbeklerden başka Habeş’le ilbarsın yanında iki üç yüzden fazla adam yoktur. Ben gittikten sonra onların yanına adam gönderirim. Siz yoldan hızlıca yürüyün. Onlar bir ok atmadan kaçarlarsa. Eğer böyle yapmazsanız siz varıncaya kadar illerinin askerini toplamaya vakit bulurlar ve size karşı gelip vuruşurlar. Hüda’nın kime ne vereceği belli olmaz”. Bana; “Bu sözleri kimden öğrenip de geldin sen?” dediler. “Kendim söylerim. Hiç kimseden bir şey öğrendiğim yok” dedim. “Sana bu sözleri öğreten boynuzlu çok akılsızca söylemiş. Git! ordunu al, yanıma gel!” dedi. Gittim orduyu alıp Havast Minaresi’nden hanın yanına geldim. Ordan geçip İgci Kumu denilen yere kondular. O günü yine arz ettim ve “Özbeklere beni gönderin. Beni göndermezseniz Şerif Muhammed Sultan’ı gönderin. Kişi düşmanını kavga etmeden mağlup etmek imkanı varken niye vuruşur? Siz böyle yaparsanız onlar bir ok atmadan kaçıp giderler. Yoksa iş yaman olacaktır” dedim. Han yine kabul etmedi. Han’ın beylerine söyledim. Onlar da kabul etmediler. Köre bile varıp belaya uğradık. Geçtik. Ali Sultan’ın kazdırdığı taşlı çukura varmıştık, karavullar düşmanın varlığını görerek gelip haber verdiler. Biraz yürüdük ve düşmanla karşı karşıya geldik. Vuruştuk. Biz mağlup olduk. Arap Muhammed Han’ı tutup Habeş Sultan’ın yanına götürdüler. Hemen o saatte babasının gözlerini çıkarttırdı ve bir adamla Hive’ye ordusuna

gönderdi. Habeş Sultan kendisi İsfendiyar Sultan'ı kovalayıp Hezaresb'e vardı. Ben Kât'a, oradan Buhara'ya gittim.

İsfendiyar Sultan, Şerif Muhammed Sultan ve Harezmsah Sultan Hezaresb kalesine kapandılar. Habeş ve İlbars sultanlar gelip kaleyi kuşattılar. Kırk günlük bir kuşatmadan sonra barıştılar. İsfendiyar Sultan, hacca gitmek bahanesiyle Mekke'ye gitti. Şerif Muhammed Sultan'a Kât'ı verdiler. Harezmsah Sultan on iki, Efgan Sultan on yaşında idi. Hive'de analarının yanında idiler. Şerif Muhammed Sultan Kât'ta dört ay kaldıktan sonra kaçıp Buhara'ya yanına geldi. İsfendiyar Sultan Birinci Şah Abbas'a sığındı.

Habeş Sultan'ın babasını ma'lul kılması H.1030'da (1620) tavuk yılında oldu. Habeş Sultan Örgenç'le Vezir'de, İlbars Hive ile Hezaresb'de oturdular. Arap Muhammed Han'ı üç eşi ve iki küçük oğlu ile Kum kalesine gönderdiler.

Arap Muhammed Han'ın Şehidliği ve İsfendiyar'ın Han Olması

Bir sene sonra İlbars Sultan ağabeyi Habeş Sultan'a söylemeden babasıyla iki küçük inisini (Harezmsah ve Efgan sultanlar) Hive'ye getirdi. İsfendiyar Sultan'ın iki oğlu vardı. Büyüğü üç, küçüğü bir buçuk yaşında ve Hive'de İlbars Sultan'ın yanında idiler. Bunları bir yerde öldürdü. Yalnız, "Bunu da ağabeyim öldürsün!" Haberiyle beraber Efgan Sultan'ı Habeş Sultan'a gönderdi. Habeş Sultan ise bu zavallı masumu "Ne günahı var?" diyerek öldürmedi, Urus padişahına gönderdi. Efgan Sultan Urus elinde otuz yıl kaldıktan sonra hiçbir nesil bırakmaksızın öldü. (Efgan Muhammed Sultan H.1032/M.1622 senesinde Rus Çarı Mihail Feodoroviç'in sarayına gönderildi. Orada H.1058 M.1648 sıçan yılında ve bir Ramazan ayında öldü. Kasimof'da bir tekkeye, diğer bir rivayete göre karısı Hacim Sultan'ın kızı Altun Hanım tarafından yapılan türbeye gömüldü).

Şah Abbas İsfendiyar Sultan'a; "Horasan eteğine var, yurduunu iste!" diye ruhsat verdi. İsfendiyar Derun'a, oradan

Ebulhan dağına geldi. Kendisine Teke ve Sarık'tan yetmiş kişi, Yamut'dan on kişi verdiler. Kendisinin de üç yüz növkeri vardı. O esnada Habeş Sultan Amuderya'nın güneyinde Tuk kalesinin karşısında oturuyordu. Bir gece yarısı Habeş Sultan'ın çadırını bastı. Lakin Habeş Sultan çadırında değildi. Bir növkerinin evine misafir olmuş, yatıyordu. Düşmanın hareketlerinden haberdar olur olmaz bir ata atlayıp İlbars'ın yanına kaçtı. İlbars ve Habeş sultanlar İsfendiyar Sultan'ın üzerine yürüdüler. Örgenç'te Arap Sultan'dan, benden ve Şerif Muhammed Sultan'dan kalan növkerlerin hepsi İsfendiyar Sultan'ın kapısına yığıldılar. Bakırgan asitanesinde Seyyid Ata evladından Nazar Hoca adında bir kişi vardı. Bakırgan atlanıp İsfendiyar Sultan'a "Hizmetine geleceğine, ancak yakın oturan illerden bazı asker toplamak için iki gün sonra gelebileceğine" dair haber gönderdi. Elli kişi ile atlanıp yolda Habeş ve İlbars sultanlara taraftar olan illerden asker aldı. Taraftar olmayan illere uğramadı.

O günlerde halkın hepsi atlanıp İsfendiyar Sultan'ın yanına gidiyorlardı ve; "Ne iyi oldu. Baba tanımayan zalimlerden Allah kurtardı" diyorlar. Göre göre İsfendiyar tarafına gidiyorlardı. Nazar Hoca üç dört yüz kişi İsfendiyar Sultan'a yardıma giden illerin geçecekleri ulu yolun üstünde ve suyun kıyısında konup bir hendek kazdı. Bir taraf su, bir taraf hendekti. Ne piyade, ne de süvari geçemezdi. İsfendiyar'a gidenlerin bir kısmını sözle, bir kısmını zorla kendi tarafına aldı ve onlara; "Allah göstermesin! İsfendiyar Yurt'u alırsa erkeklerinizi öldürür, urgacınızı Ebulhan ve Mankışlak Türkmenlerine esir verir. Onlar da alıp giderler. Eğer benim bu sözlerim yalansa tanrının kelamı (Kur'an) beni çarpsın!" diyerek herkesin önünde Kur'an'a and içti.

İsfendiyar'a gelen adamların hepsini böylelikle kedi tarafına aldı. Karayamanlar çobanlıktan başka ne bilir? Bir aksakallı seyyid her gün onlara yüz defa Kur'an'a yemin edip ben sizin hakkınızı yemem dese kim inanmaz?!

Habeş Sultan kaçtığı zaman en iyi növkerleri tümüyle kalmışlar ve İsfendiyar Sultan'a;"Biz seniniz! Demişlerdi. Nazar Hoca'nın asker topladığı haberini alınca hepsi kaçıp Nazar Hoca'ya katıldılar. İsfendiyar Sultan düşmana karşı yürüdüyse de bozulup Mankışlak'a kaçtı. Namuslu adamlardan birçok kişi arkasından geldiler. Türkmenden kendisine üç bin kişi iltihak edince kalkıp Örgenç'e geldi. Orda Özbeklerin ileri gelenleri kendi tarafına geçti. Yirmi iki gün vuruştı. Yirmi üçüncü günü galip gelip İlbars Sultan'ı tuttu ve öldürdü. Habeş Sultan kaçıp Siriderya boyunda oturan Karakalpak'a sığındı. Orda da durmayıp Yim (Anb) suyu kenarında Mangut Mirzalardan Şanik Mirza'nın yanına gitti. Habeş Sultan evvelce Örgenç'te oturan Mangut illerini Şanik'e vermiş, "Var, babanın yurdunda otur! Her tarafa dağılmış olan Mangutlar senin yurda geldiğini işitip gelirler" demiş ve Şanik'e birçok ih-sanlar vererek göndermişti. "Kendimin iyilik edip gönderdiğim növkerim" diyerek Şanik'in yanına vardı. Şanik ise sultanı ve növkerlerini tutup Habeş Sultanı İsfendiyar Han'a gönderdi. İsfendiyar Sultan Habeş Sultan'ı gelir gelmez öldürdü.

Habeş'le İlbars'tan evlat yoktu. Bu olaydan iki ay sonra İsfendiyar Han, Uygurlarla Naymanları kırdı. Ondan sonra bütün Özbeklerle düşman oldu. Özbekler üçe bölündü. Biri Mangut'a, biri Kazak'a, üçüncüsü ise Maveräünnehr'e gitti. Üç yıl sonra bu dağılan Özbekler beşer onar hane olarak Amuderya'nın ayağına gelip toplandılar. Böylece üç bin aile toplandı. Buhara'da duran Örgenç Özbeklerden sekiz yüz aile daha toplanıp göçtüler. Bunlar Kât'dan geçip diğerlerine katılmaya gidiyorlardı. Bu esnada İsfendiyar Han, sudan geçip bu Özbeklerin hepsini kırdı. H.1032'de (1622) ve domuz yılında han olmuştu. On altı yıl padişahlık edip on yedinci yılın başlarında vefat etti.

Bundan sonraki olayların zikri fakir (Ebulgazi kendisine hep böyle der) destanlarımda geçecektir.

Ebu'l-Gazi Han'ın Dünyaya Gelişi ve Ecdadının Adları

Örgenç vilayetinde H.1014/M.1650'de tavşan yılında, güneş Arslan burcunda iken Rebiülevvel ayının on beşinde Pazartesi günü güneş doğarken doğdum.

Ben dünyaya gelmeden otuz yıl evvel Amuderya Hevast Minaresi'nin yukarısında Kara Ağır denilen mahalden bir yol yapıp Tuk kalesine varır, ordan Aral denizine akardı. Bu yüzden Örgenç ve civarı çöl haline gelmişti. Buna rağmen ahali yine oturdular. Han askerle yazın Amuderya kenarında münasip yerlerde ekin ekip otururlar, ekini aldıktan sonra Örgenç'e gelirlerdi. Beni dünyaya geldiğim yılın ilkbaharında on yedi kişi Urus'a ticarete giderken Kuşyayık denilen mahalde bin Urus Kazagina rastlarlar. Kazaklar bunların ikisini alıp diğerlerini öldürürler. O iki adamdan Örgenç hakkında malumat istediler. O ikiden biri Türkistanlı idi. Örgenç şehrinde bir asker bile bulunmadığını ve en yakın oturan askerin atla bir günlük mesafede olduğunu, şehirde ahali den başka kimsenin bulunmadığını, şehrin her tarafının çöl olduğunu, eğer sol tarafından şehre yüz bin kişilik bir ordu girse girinceye kadar kimsenin göremeyeceğini söyledi. Kısacası bu ecnebi onlara hoş görünmek için elinden ve dilinden gelen her türlü şeyi yaptı. Uruslar sözlerine inanıp Türkistanlıyı kılavuz yaparak bin kişiyle Örgenç'in Mirza kapusundan girdiler.

Bir Kazak ilk dükkanda bulunan bir kasaba kargı ile hücum etti. Kasap onu bir askerin kolu zannedip; "Ne bok yiyor-sun, pezevenk Ermeni?" dedi. Gafletleri bu derece idi. O gün Kazaklar ileri gelenlerden bir aşağı tabakadan bin kişi öldürdüler. Fakat babam yetişip onlardan bir kişi bırakmamak üzere hepsini kırdı.

Bu olaydan kırk gün sonra ben dünyaya gelmişim. Babam; "Bu çocuğun ayağı mübarektir. Bize bu zafer müyesser oldu" demiş. Bu yüzden babam bana Ebulgazi adını koymuş. Bir taraftan da anamın ailesinin adlarında gaziler olması da bu nama sebep olmuştur.

Babamın adı Arap Muhammed Han'dır. Onun babası Hacı Muhammed Han, onun babası Eminek Han, onun babası Yadigar Han, onun babası Timur Şeyh, onun babası Hacı Tuli, onun babası Arapşah, onun babası Polat, onun babası Mink Timur Han, onun babası Badakul, onun babası Cevci Buka, onun babası Cengiz Han'ın babası Yesukay Bahadır, (burada eksiklik yahut yanlışlık vardır. De Mezon'a göre. Ceci Buka, onun babası Bahadır, onun babası Şeyban Han, onun babası Cevci Han, onun babası Cengiz Han, onun babası Yesukay Bahadır, onun babası Burtan Han, onun babası Kabul Han, onun babası Tumana Han, onun babası Bay Sungur Han, onun babası Kaydu Han, onun babası Devtumin Han, onun babası Buka Han, onun babası Budancir Han'dır. Budancir Han, babasız olarak Alankuva Hatun'dan doğdu. Alankuva, Yıldız Han'ın torunu idi. Babası kendisi küçük iken vefat ettiğinden Alankuva, büyük babası Yıldız Han'ın yanında büyümüştü. Bu yüzden babasının adı halk arasında pek bilinmez. Yıldız Han'ın babası Minkli Hoca Han, onun babası Timur Taş Han, onun babası Kalimaçu Han, onun babası Samsavucu, onun babası Buke Bendun Han, onun babası Kucum Börük Han, onun babası Kayçı Mergen Han, onun babası Timaç, onun babası Biçin Kiyan, onun babası Kuymaral, onun babası Burteçine'dir. Kiyan'la Burteçine arasında 450 sene vardır. Bu ikisinin arasında geçen hanların isimlerini bulmak için çok çalıştım ise de hiçbir tarihte buna dair malumat bulamadım. Bu zaman Moğolların bozulduktan sonra Ergenekon içinde geçirdikleri zamandır. Bu sebeple o tarih yazılamamıştır. Kiyan Han'ın babası İlhan, onun babası Tengiz (Deniz) Han, onun babası Minkli Han, onun babası Yulduz Han, onun babası Ay Han, onun babası Oğuz Han, onun babası Kara Han, onun babası Moğol han, onun babası Alençe Han, onun babası Göyük Han, onun babası Dib Baku Han, onun babası İlçe Han, onun babası Tutek Han, onun babası Türk Han, onun babası Yafes Han, onun babası Nuh Peygamber, onun babası Lamek, onun babası Matuşlah, onun babası İdris Peygamber, onun babası Yared (Yerd), onun babası Mıhlail, onun babası Kaynan, onun

babası Enuş, onun babası Şit Peygamber, onun babası Adem Aleyhisselam'dır.

Şimdi anamın sülalesini söyleyeyim; anamın adı Mührbanu Hanım, onun babası Can Gazi Sultan, onun babası Şir Gazi Sultan, onun babası Sultan Gazi Sultan, onun babası İlbars Han, onun babası Börke Sultan, onun babası Yedigâr Han'dır. Yedigâr Han da anamın sülalesi babamın sülalesiyle birleşiyor.

Altı yaşımda anam öldü. Onaltı yaşıma kadar (1621) Örgenç'te Babalan'da kaldım. Onaltı yaşımda babam beni evlendirdi ve Örgenç'in yarısını bana verdi. Diğer yarısını da ağabeyim Habeş Sultan'a verdi. Bir sene sonra Habeş ve İlbars Sultanlarla aramda kavga çıktı. Orada duramayıp Hive'ye babamın yanına gittim. Babam bana Kât'ı verdi. İlkbaharda oraya gittim. Altı ay sonra babamla beraber atlanıp Habeş ve İlbars üzerine yürüdük. Bu olayı yukarıda anlattık. Babam merkezi tuttu, beni sağ kola, İsfendiyar Sultan'ı sol kola tayin etti. Büyük bir savaş oldu. Ben altımda üç at çatlayıncaya kadar vuruştum. Bütün askerden sonra döndüm. Yanımda ancak altı kişi kalmıştı. Düşman arkamdan yetiştı. Dönüp yine vuruştuk. Fakat düşman kırk kişi idi. Hücumlarından bir birimizden ayrıldık. Hemen kaçtım. Yanımda bir kişi kaldı. Diğer adamlarımın her biri bir tarafa gitti. Düşman durmayıp geliyordu. Bir ok ağzıma değdi. Çene kemiğimi parçaladı. Ağzımın içi dolu kan oldu. Çayın kenarı yüksek bir uçurum idi. Yüksek ve sık bir ormanın arkasına döndüm. Düşman beni göremeyip başka adamların arkasından gitti. O sırada atımın ayağı bir sıçan deliğine girip oyle bir yıkıldı ki ben attan dört beş kadem öteye yuvarlandım. At kalktı ve kaçıp gitti. Yanımdaki adam bana atını verdi, kendisi orda kaldı.

Genç bir çocuk yalnız başıma gidip duruyordum. Birden düşmanların ecnebi olmadıklarını düşündüm. Biz nereye gitsek o da oraya gelir. En iyisi suyun öbür yakasına geçmenin çaresine bakmalı. Hemen suyun kenarına yaklaştım; fakat her taraf yüksek yar, yol yok. Yukarı tarafa doğru biraz yürüdüm. Bir küçük

yol bulup suyun kenarına indim. İnince bir yüksek yarın dibinde üç kişinin soyunmakta olduğunu gördüm. Bizim adamlardan olduklarını anladım ve yanlarına vardım. Fakat hiç birisini de tanımadım. Fakat onlardan bir beni tanıdıysa da bunların bana hiçbir faydası olmadı. Kendi işleriyle meşgul oldular.

Kılıcımı ve bıçağımı kınına koyup elbisemi çıkardım. Kemerimi çıkarayım derken yarın üstüne beş altı düşman askeri geldi. “Vur! Vur!” diye bağırıp saldırmaya başladılar. O adamlar zaten çırlı çıplak olmuşlardı. Suya atlayıp yüzdüler. Düşman yardan inmek istedi. Yol bulamayıp kaldı ve yalnız beni oka tuttular. Bıçağımı eğerin kaşına takıp baş ve ayaklarımda girmek üzere elbisemle suya atladım. Atım koşmaktan hareretlenmişti. Su içmeye koyuldu. Elde kamçı da yoktu. Bin emekle atı suya saldı. Anamdan doğduğumdan beri at üzerinde yüzdüğüm hiç olmamıştı. Bununla beraber ilerledim. Arkama baktım. O altı adam hala ok atıyordu. Tanrı sakladı hiç biri isabet etmedi. Yalnız birinci yardan ağzımın içine kan doluyor, tükürüyordum, yine doluyordu. Fotinlerim su ile dolmuş, her ayağım on batman olmuştu. Bütün başım ayağım hep ıslandı. Suyun ortasına gelince atımın her yeri battı, dışarıda yalnız burnu ve kulağı kaldı. Bir ihtiyar adam vardı. Bu sırada onun bir sözünü hatırladım. Diyordu ki; “Eğer düşmandan kaçarken sudan geçmeniz gerekirse ve atınız burnuna ve kulağına kadar batarsa bir ayağınızı atın sağrısından (kuşağından) geçirip kuyruğuna koyun, bir ayağınızı üzengide bırakın, kendiniz dik durun. Bir elinizle eğerin arka kayışına yapışın, diğer elinizle de atın dizginini yukarıdan tutun, böyle yapılmazsa bir at silahlı ve elbiseli bir adamı sudan yüzerek geçiremez.” at batıp dururken bu adamın dediklerini yaptım. At hemen sırtına kadar sudan yukarı çıktı ve ok gibi gitmeye başladı. Karşı yakaya sağ salım kavuştum. O üç kişi de yanıma geldi. İki günde Kât’a vardım. Növkerlerimden on kişi benden önce gelmiş, beni öldü zannediyorlarmış. Onlarla buluştuktan sonra at ve azık alıp Maveräünnehr’e gittik. Semerkand’a varıp İmam Kulu Han’ı gördüm. Bana izzet ikramda bulundu; “Hoş geldin, sefa geldin, üzülme! Sen daha gençsin. Elbet

yine yurduna dönersin” diyerek beni teselli etti. (İmam Kulu Han, Cengiz oğlu Cucu Han oğlu Tugay Timur oğlu Uz Timur Oğlan oğlu Timur Kutluk oğlu Timur Sultan oğlu Muhammed Sultan oğlu Cani Sultan oğlu Din Muhammed Sultan'ın oğludur. Gutinge nüshası buraya şunları da ilave ediyor: “Bir askerin başına başka iş gelmez”. Kazan nüshasında: “Er başına başka iş gelmez” deniyor).

İsfendiyar Han kaçıp Kızılbaş (İran)'a vardı. Küçük inim de Habeş ve İlbars'ın yanında duramayıp kaçarak yanıma geldi. Şah Abas İsfendiyar Han'a, Derun ve Nesay'a varıp Örgenç'e ve Ebulhan Türkmenlerine emin adamlar göndermek için, izin verip onu gönderdi.

İsfendiyar Han, Derun'a gelip bize haber gönderdi: “Gelsin, Yurd'u alalım” dedi. İmam Kulu Han'dan üç kere izin istedik ancak alamadık. “Ben asker gönderir, Yurd'u alıp sana veririm” dedi. İsfendiyar Han Örgenç'te babamın, kendisinin ve benim növkerlerimle sözleşti. Bunların çoğu benim növkerlerimdi. Bunlarla kavuş tayin etti ve atlanıp yürüdü. Yanında üç yüz növkeri vardı. Ebülhan Türkmenlerinden de yüz kişi katıldı. O sırada İlbars Hive'de idi. Örgenç, suyu kurumuş, çöl olmuştu. Bu yüzden Habeş Sultan Tuk kalesinin karşısında Amuderya kenarında çadır kurup siper kazıp oturuyordu. Seher vakti gelip Habeş'in çadırını bastı. Habeş çadırda değildi. Duyup kaçtı. İsfendiyar Han bahsinde bunları anlatmıştık.

Ben İmam Kulu Han'ın yanında ikisene oturdum. İsfendiyar Han'ın bütün Yurd'u aldığı haberi geldi. O zaman Han bize izin verdi. Şerif Muhammed'le beraber Örgenç'e geldik. İsfendiyar Han'ı han yaptılar. Hive, Hezaresb ve Kât'ı o aldı. Örgenç'i bana, Vezir'i Şerif Muhammed'e verdi. Bu olay H.1033 M.1633'te domuz yılında oldu. Ben bu esnada yirmi yaşında idim.

Ebülgazi Han'ın 21 Yaşından 23 Yaşına Kadar Başından Geçenler

Bir sene sonra Sıçan yılının sonbaharında ekini aldıktan sonra bütün ahali varıp İsfendiyar Han'ı görmeyi uygun buldu-

lar. Bir gece atlandığımız vakit Şerif Muhammed Sultan'ı üç emin adamı ve benim iki emin adamımla çağırdım ve; "Şimdi gidiyoruz. Siz ne düşünüyorsunuz? Herkes gidelim diyor. İsfendiyar Han'dan herhangi bir korkunuz var mı?" diye sordum. "Yok" dediler. Ben; "Hiç kimseye söylemeyeceğinize yemin ederseniz ben düşündüklerimi size söyleyeyim" dedim. Yemin ettiler. Ben de; "İsfendiyar Han yurt alalı bir yıl oldu. Kendisiyle beraber kırdan gelen Türkmenlerin ileri gelenlerini hala neden bırakmıyor? Elbette onlara bir sözü vardır. Bir varınca Özbek'i kırar" dedim. "Peki! Çaresi nedir?" dediler. "Eğer biz İsfendiyar Han'ın yanına gitmezsek Hive'de oturan Özbek'i kıramaz. Gitmeyelim. Eğer gitmeyi uygun bulursanız Hive'ye yakın bir yere geldiğimiz vakit Özbek Türkmen İsfendiyar Han'ın növkerlerinin hepsi bizi karşılarlar. Türkmenleri hemen orada kıralım. Sonra kemerlerimizi boynumuza tutup İsfendiyar Han'ın huzuruna varalım ve şöyle arz edelim: "Türkmen akıllı zayıf bir millettir. Hem bizimle eski düşmandır. Ne yapalım? Canımızdan korktuk, bu işi yaptık" diyelim dedim. Şerif Muhammed kinaye ile; "İsfendiyar Han'ı da öldürüp Ebulgazi ağabeyimi han yapmalı..." dedi. Oturanların hepsi de benim bu düşüncelerimi onaylamadılar. Şerif Muhammed'in sözünü uygun buldular. Uygurlardan Kurban Hacı'nın oğlu kaynatam Kul Muhammed; "Bir daha böyle sözler söylemeyin! Eğer söylerseniz gider, Han'a hepsini söylerim" dedi. Artık çaresiz kaldım. İsfendiyar Han'ın yanına vardık.

Üç gün Hive'de oturduk. Dördüncü günü dönmek için at eğleyip dururken "Han ferman buyurdu. Uygurlar ve Naymanlar öldürülecek. Başka illere dokunulmayacak!" diye bağırılmaya başlandı. O gün şehir içinde Uygur ve Naymandan yüz ve diğer Özbeklerden on kişi öldürüldü; fakat zulüm ve eza bütün Özbekler üzerine yayıldı. Uygur ve Naymanları bahane ederek Hezaresb'den ta Hevast Minaresi'ne kadar olan yerlerde oturan Özbekleri ele geçirip öldürdüler. Yetişemediklerinin ise mallarını yağmaladılar. Uygur ve Naymanların ihtiyar ve ikinci hatta yeni doğmuşlarını, bir aylık çocuklarını bile kestiler.

İsfendiyar Han, Şerif Muhammed'i rast geldiği Uygur ve Naymanları öldürmek emriyle Örgenç'e yolladı. Yalnız beni Hive'de yanında alıkoydu ve etrafıma beş altı kişi tayin edip beni sıkı sıkıya muhafaz ettirdi.

Örgenç'in Özbekleri oturup "Ebulgazi Sultan'ı nasıl İsfendiyar'ın elinden alırsız?" diye konuştular. Sonunda şuna karar verdiler; "Bu iş zorla olmaz. Bir tedbir yapalım. Eğer takdire muvafık çıkarsa olur..." Şerif Muhammed'e katılıp gelen Türkmenlerin ileri gelenlerini çağırtıp; "Biz hepimiz göçüp Buhara'ya gideceğiz. Eğer İsfendiyar Han, bize gitmesin derse Ebulgazi Sultan'la Muhammed Hüseyin Bey'i göndersin. Eğer Sultan ağabeyisinin namına ve bey de Türkmenler namına bize dokunmayacağına yemin ederse kalırız. Yok buna razı olmazsa Şerif Muhammed'i alıp gideceğiz" dediler ve harekete geçtiler. Türkmenler durumun ciddi olduğunu sanıp ileri gelenlerinden birini İsfendiyar Han'a gönderdiler.

Öğlen namazını kılıp oturmuştum. "Örgenç'ten Tanrıverdi geldi" dediler. Türkmenlerin gönderdiği adamın adı Tanrıverdi idi. Türkmenlerin ileri gelenlerinden idi ama olabildiğince korkak bir adamdı. Bu korkaklığı beni ölümden kurtardı. Çünkü Han'ı ve Türkmenleri korkuttu. Han, hemen; "Ebulgazi ile Muhammed Hüseyin Bey gitsinler!" diye irade buyurdu. Atlanıp yürüdük ve Örgenç'e geldik. O vakit Örgenç kalesi çöl olduğundan Amuderya'nın güney yakasında Tuk kalesinin karşısında yaptırdığımız kalede oturuyorduk. Kalede Özbek'ten hiç kimse yoktu. Varıp evime indim. Şerif Muhammed'le ve benimle gelen Türkmenlerin hepsi yetmiş seksen kişiden ibaret olup Bey'in yanında kaldılar.

Özbeklerin hepsi suyun öbür yakasına çadır kurmuşlardı. Ancak işe yarar adamlardan otuz kişi beni görmeye geldiler. Bu söylediklerimizin hepsi bir gün içinde meydana gelen olaylardır. Akşam namazını kıldıktan sonra hepsi yanıma toplandılar ve Yurt muhabbeti ettiler. Şerif Muhammed başta olmak üzere hepsi hemen geceden her tarafa adamlar gönderip tan vakti

bin kişinin kapıda hazır bulunması, Muhammed Hüseyin Bey başında olduğu halde Türkmenleri kırmayı ve sonra Hive'de oturan Türkmenleri vurmayı, kışın Hive kalesini kuşatıp beklemeyi kararlaştırdılar. Kalenin baharda zapt edileceği tahminini yaptılar. Ben ise; "Bu Türkmenleri kıramazsınız, bu hazırlıkları duyunca kaçarlardı. Kışın Türkmenlerin hepsi Hive'de dururlardı. Orayı da alamazsınız. Hive'ye giderek kuşatıp bekleseniz evleriniz sahipsiz kalır. Kalmuklar gelir, oğullarınızı alır gider. En iyisi Muhammed Hüseyin Bey'i bu Türkmenlerle beraber izzet ikramla gönderelim. Şerif Muhammed köyün kalesinde kışlasın. Sonbaharda Özbeklerin hepsini Şerif Muhammed'le benim meskenim arasında toplayalım. Her beşyüz evlek, her bin evlek ayrı ayrı birer yer yapıp kışlasın. Kalmukların her iki yoluna da karavullar koyayım. Şubatın onu olunca tembihleyeceğimiz bir kişi atını sürerek benim yanıma gelsin ve; (Yan yola konulan karavullardan geliyorum. Dün gece bir büyük Kalmuk kuvvetinin ateşini gördük. Ateşleri yıldızlara benziyordu. Karavullar kaçtılar. Bana üç at verdiler. İkisini yolda çatlattım) desin. O zaman ben buradan atlanırım. Şerif Muhammed'e de adam göndeririz. O da aynı zamanda atlansın. Bir yerde toplanalım. En az yine içimizde beş altı yüz Türkmen bulunur. Hemen onları orada kıralım. Oradan Hive üzerine yürüeyim. Şimdi zahire almak için Hive'de olan Ebülhan ve Mağışlak Türkmenleri o zaman yurdlarına dönmüş bulunurlardı. Baharda koyunlar ve kuzular için Hive'de ot yoktur. Hive Türkmeni Kum'a gider. Hive'de İsfendiyar Han'ın yanında en çok yüz, en az elli kişi kalır. Ansızın varıp kapının ağzını turalım" dedim. Benim sözümü dinlemediler. Benim başıma ve kendi başlarına birçok felaketler açtılar.

İşte Muhammed Hüseyin Bey bizim maksadımızı öğrenip o gece herkes yatar yatmaz kapıdan çıkıp kaçtı. Bizim getirdiğimiz növkerler namaz vakti geldiler. Muhammed Hüseyin Bey o sırada iki menzil yol almış bulunuyordu. Gelmelerinin hiçbir faydası olmadı. Büyük küçük oturup meşveret ettiler. Ben; "İsfendiyar Han'a adam gönderelim ve diyelim ki Muhammed

Hüseyin Bey korkup kaçtı. Eğer bizim suikastımız olsa idi büyük bir ahali otuz kırk kişinin şehirden çıkmasına bile izin vermezdik. Kapıyı kapatsak nerden çıkacaktı. İsfendiyar Han bu söze inanır” dedim. Ve dünkü planın yapılmasını tekrar teklif ettim. Yani; “Baharda Kalmuk korkusu kalmaz, Kalmuk üzerine yürüyoruz diye asker toplayıp ansızın Hive'ye hücum ederiz” dedim. Şerif Muhammed başta yine hiç biri sözümü kabul etmedi. Atlanıp Hive üzerine yürüdüler. “Fena iş yaptınız. Yurdu bozdunuz” diye diye iki günlük bir mesafeye ile arkalarından yürüdüm.

Hayka kanalı kenarında Taşköprü denilen yere konduk. Orada birkaç aç açık Türkmen bulup kestik. Sartlara dokunmadık. Köylerin hepsi Hive'ye göçmüşlerdi. Yalnız Hangah alahisi kalmıştı. Orada her gün pazar olurdu. Kırk gün orada kaldık. Kırkıncı gün Kalmuklar hücum edip ilimizin dört yahut beşte birini esir alıp geçip gittiler. Bunun üzerine halk evlerine çekildi. Ancak yanımızda namuslu kimseler kaldı. Bizim Hive üzerine hareketimizi haber alan Hive Türkmeni Ebulhan ve Mangışlak Türkmenlerinden yardım getirdiler ve Hive'den çıkıp Çeşme üzerinde bizimle vuruştular. Bizim durduğumuz yer düzlüktü. Onların arkalarında altı, yedi kanal vardı. Vuruşma müvazene halinde devam ediyordu. Piyade ve süvari “Allah! Allah!” sesleriyle hücum ettiler. Düşman kaçtı. Düşmanın karargahı bu altı kanalın ortasında idi. Piyademiz vura vura karargahın arkasına kadar ilerledi. Düşman kaçıyordu. O zaman esirsiz kalmayalım diye atlarına koştular ve gelip bindiler; fakat bundan istifade eden düşman vakit bulup yeniden altıncı ile yedinci kanalların arasında toplandı. Bir süt pişimi kadar tereddüt ettik. Bizim haberimiz yok, düşmanın bir kısmı kaçmış, bir kısmı kalmış ve kaçanlar epeyce uzaklaşmış. Bunu bizim karaymanlar bilmediler. Tekrar vuruşmaya cesaret edemeyip kaçtılar. Şerif Muhammed'le kala kaldık.

Türkmenler bizim askerin uzaklaşmamasını bekledi ve sonra kanalları birer birer geçip yavaş yavaş yürüdüler. Bu sırada benim yanımda hiç kimse kalmamıştı. İçimden dedim ki; “Şu

bizim asker ordugaha varıp attan inip toplansa iyi olur. Böyle yapılmazsa güneş batıncaya kadar düşman bizi kovalar. Bir tek can kurtulmaz.” Hemen atımı sürdüm. Her tarafta; sipere girin, sipere girin! Girmezseniz biriniz ve bir nesliniz kalmaz” diye bağırdım ve sipere geldim. Otuz kırk kişi girmede, gitti. Dört beş yüz kişi benden evvel gelmiş, ordugahtan develeri alıp savuşmak üzere siperden çıkıyor idi. Vurup geçtim. Diğer gelenleri de sipere soktum. Atların eğrilerini kaldırttım. Bizim adamların sonu ile beraber düşman da geldi. Piyade olarak siperden çıkıp geceye kadar vuruştular. Türkmenler silah yetişemeyecek bir yere çekilip sipere yattılar. Altı gün vuruştuk. Yedinci günü adam gönderip sulh teklif ettik ve barıştık. Bize yemin verdirdiler İsfendiyar Han da bir fenalık yapmayacağına yemin etti. Kendisine; “Biz de siperden çıkarak suyun kenarına varıp konduk. Ertesi gün köprüden geçip evlerimize vardık. Kalmukların çapulundan kurtulmuş olan ve şehrin iki yakasında oturan Özbekler koyunlarla beraber Örgenç tarafına göçmüşlerdi.

İsfendiyar Han bizimle başka bir maksatla barışmıştı. Yemin ederek Özbekleri siperden çıkarıp nehre varmadan hücum etmek istiyordu. Bu maksatla geçip bizim üst tarafımıza geldi. Türkmene orada durmalarını, biz siperden çıktıktan sonra bizi kovalamalarını tembihledi. Fakat Türkmen sözünü dinlemeyip Sartları yağmalamak için çapulunu Hangah üzerine saldırıyordu. Han'ın yanında ancak yüz kişi kaldı. Hangah'ı üç günde yağmaladıktan sonra bir yere toplandılar.

Bundan sonra İsfendiyar Han köprüyü geçip bizim arkamıza düştü. Bizim arkamızdan göçüp gelen ilden bir kişi Hoca gölünde düşmanı görüp bizim ilimize haber verdi. İl ürküp Beş Tübenk Kırının üstünde arkalarını suya verip önlerine arabalardan siper yaptılar. Güneş yeni yeni yükseliyordu. Düşman gelip hücum etti. İki taraf da piyade idi. Bizzat bizim ve düşman askerlerini saydım. Özbekler dört yüz elli kişi, Türkmenler beş bin kişi idiler. İki namaz arasına kadar vuruştular. Özbeklerden yirmi kişi öldü. Ve yüz kişi yaralandı. Türkmenlerden yetmiş seksen kişi öldü ve iki yüz kişi yaralandı. Düşman o gece ka-

lıp sabahleyin çekilip evine gitti. O yaz İsfendiyar Han; Hive'de, Şerif Muhammed'le ben Örgenç'te kaldık.

Örgenç Özbeklerinin Dağılması

Halk artık yurttan soğudu. Ortada artık gitmek lafından başka bir şey yoktu. Yaldırak doğduktan sonra grup grup Buhara ve Türkistan'a gittiler. Kendilerinin arkasından adam gönderiyordum. Bir takımı kalkıp geliyor, fakat öteden iki üç takımı gidiyordu. Yanımda kalan ileri gelenler de Karayamanlarla uyuşuyor ve onlara; "Bu yurt artık bize yurt olmaz beyhude ne duruyorsunuz? Gidin, biz de arkanızdan geleceğiz" diyorlardı. Özbekler azar azar gittikten başka nihayet hepsi Eylül ayının sonunda ve Ekim başında üç takım olup hareket ettiler. Bir kısmı Buhara'ya, bir kısmı Kazan'a ve üçüncüsü de Mangut'a gitti. Şerif Muhammed Buhara'ya, ben de Kazan'a gittim.

Türkistan'da İşim Han'ın yanında üç ay oturdum. Bu arada Kazak Hanı Tursun Han idi. (Mehdi Sultan oğlu Tursun Muhammed Sultan) Bu esnada Taşkent'te idi. Türkistan'a geldi. İşim Han beni evinde bırakıp kendisi Tursun Han'la görüşmeye gitti. Dönüp geldi ve beni elimden tutup Tursun Han'ın huzuruna çıkardı ve; "Bu Yadigar Han oğlu Ebulgazi'dir. Bunlardan bize gelip konuk olan yoktu. Halbuki bizden onlara gidenler çoktur. Yanınızda kalsa iyi olur" dedi. Tursun Han; "İyi söylersin. Öyle olsun" dedi. Beni beraberinde alıp Taşkent'e götürdü.

İki yıl orada kaldım. İki yıl sonra İşim Han, Tursun Han'ı öldürdü ve Kanganları (Bunlar Alankuvan'ın büyük oğlu Bukum Kangan neslidir) kırdı.

Bunun üzerine İşim Han'a; "Ben iki handan yardım ümiyle gelmiştim. Sizin işleriniz böyle oldu. İzin verirsiniz İmam Kulu Han'ın yanına gideyim" dedim. "Peki" dedi. Gittim, İmam Kulu (Din Muhammed'in oğludur) Han'ı gördüm.

Türkmenler benim Buhara'ya geldiğimi duyup bir adam göndererek; "Ebulgazi Sultan gelsin. Ecnebi yurdunda gezinmesin!" dediler. Tursun Han, İmam Kulu Han'ın düşmanı idi.

O öldükten sonra İmam Kulu Han'ın yanına gittiğime ar ettim. Hem de İmam Kulu Han, evvel Tursun Han'ın yanına gidip sonra kendi yanına geldiğimi ve buna gücendiğini kinaye ile belli etti. Bunun üzerine Özbek halkına bu yurttaki duramayacağımı anlattım. Ve düşüncelerini sordum. Onlar; "Mademki böyle oldu. Var Türkmen içine git! biz sana güveniyoruz. Lakin Şerif Muhammed'in bizi veya Türkmenleri sevdiğini bilmeyiz ve ona güvenimiz yoktur" dediler.

Bu sırada Türkmen'den yine adam geldi ve "İsfendiyar Han bizim Ebulgazi'yi getireceğimizi duyup bizden yüz çevirdi. Kaçıp Hezaresb'e gitti..." haberini verdi.

Ebulgazi Han'ın Türkmen İçine Gelmesi

Bu haber üzerine beş altı kişiyle Hive'ye geldim. Şerif Muhammed, benden iki ay sonra Hezaresb'e İsfendiyar Han'ın yanına gitti. İki bir oldular. Benimle vuruştular. Ben galip geldim. Sulh ettiler. Altı ay sonra Hive'de oturuyordum. Ansızın kalkıp kale kapısına geldiler. Dışarıda oturan Türkmenlerin Kara Yamani, İsfendiyar Han tarafına geçtiler. On beş bin kişi oldu, ben altı yüz kişi kaldım. Kaleye kapandık.

Bir gün Hezaresb'e yirmi kişi Yurtavul (yurt oğlu) göndermiştim. Yer ve mal alıp gelirlerken bir mal sahibi yurtavuldan ileri sürüp İsfendiyar Han'a haber verdi. O da Şerif Muhammed'i Yurtavul'u Ebulgazi'ye ulaşmadan tutmak emriyle gönderdi. Bize Yurtavuldan yardım dilemek için adam geldi. Bizim Şerif Muhammed'in atlanmasıyla hiç haberimiz yoktu. Yüz kişi gönderdik. Hive'nin Gülbanbağ kendinin güney tarafında Şerif Muhammed bizim Yurtavul'a rastladı. Tam bu sırada ise bizim yüz kişi de oraya yetişti. Şerif Muhammed İsfendiyar Han'a adam gönderip yardım istedi. Bizimkiler de yardım istediler. Bunlar bir taraftan da vuruşa vuruşa Hive'ye yaklaşıyorlardı. Her iki tarafın istediği yardımlar da yetiştiler. Büyük bir savaş oldu. Bir et pişimi kadar vuruştuktan sonra düşman kaçtı. Onları İsfendiyar Han'ın ordugahına varıncaya

kadar kovaladık. Söz çok, hepsini söylemek uzun olur. Hasılı barıştık.

Bu esnada Özbeklerin en zengin ailelerinden ikiyüz aile Buhara'dan göçüp Kât üzerinden geçerek Aral'a geldiler. Bunu haber alan İsfendiyar Han, Şerif Muhammed'le beni çağır-tıp Şerif Muhammed'e hemen o gece Özbek içine kaçıp gitme-sini emretti ve; "Ben bunu bilmezden geleceğim" dedi. Şerif Muhammed kaçıp gitti. Sabahleyin Türkmenlerin ileri gelenleri hanın yanına gelip kardeşinin kaçtığını bilip bilmediğini sordu-lar. İsfendiyar Han yemin edip; "Bilmem! bu Ebulgazi'nin işidir" dedi. Türkmenlerin hepsi hanın bu sözüne inandılar.

Bir gün sonra İsfendiyar Han, seher vakti Türkmenlerin ileri gelenlerini birer birer çağır-tıp topladı ve onlara; "Ebulgazi adam gönderip Özbekleri Buhara'dan Aral'a getirdi. Buradan da onlara Şerif Muhammed'i yolladı. Bunun işini görelim!" dedi.

Benim bunlardan haberim yok, oflayıp yatıyorum. Tan atıncaya kadar han şehirde bulunan Türkmenlerin hepsini hi-sarın yanına toplamış, kapıya adam koyup hiçbir kimseyi hi-sardan dışarıya çıkarmamalarını tembih etmişti. Benim yanı-ma ancak beş altı kişi vardı. Tan atınca beni aldırıp emniyetli adamlarından yirmi kişiye teslim etti. "Kızılbaş'a götürüp ve-rin" dedi. Bu adamlar beni alıp Abyurt valisine teslim ettiler. O da Horasan beylerbeyine götürdü. Horasan beylerbeyi de beni Irak'a (Bu eserde Irak denilen yerler hep Acem Irakı'dır. Bağdad tarafı değildir) kadar götürdü. O vakit Şah Abbas ölmüş, torunu Şah Sefa padişah olmuştu. Hemedan'da kendisini gördüm. Beni İsfahan'a yolladı. Bir ev ve yemek için her yıl on bin tenge verdi. Kaçtırmamak için de adamlar tayin etti.

Ebulgazi'nin Irak'tan Kaçıp Han Oluncaya Kadar Olan Olaylar

Irak'ta İsfahan şehrinde on yıl durdum. On sene sonra ya-nımda üç kişi vardı. Onlara; "Kaçacağım! Siz de benimle gelir misiniz?" dedim. Kabul ettiler. Yemek için beratlarım vardı; bin

tengenin beratını muhafız Acem'e verdim. "Bunu paraya çevirip gel! Kendine bir esir kadın al! Eğer fazla para isterse üstünü sen ekle, yok para artarsa o da senin olsun" dedim. Kızılbaş gitti. Sabahleyin seherle kalkıp at pazarından sekiz at aldım. Birer birer getirip avluda kimsenin göremeyeceği yerlere bağladım. Herkes yatınca atları eğerledim. İçimizde hem Acemce hem Türkçe bilen biri vardı. Onu bey yaptım. Bir genci destar havancı kıldım. Bir genci de hizmetkar kıyafetine soktum. Kendim de seyis elbisesi giydim. Birbirimizin sakallarını traş ettik. Atları birer birer dışarı çıkardık. Büyük şehirlerde gece yarısı olunca nekkare çalarlar. Nekkarehaneden nekkare çalınmaya başladığı sırada atlanıp yürüdük. Kapıya gelince gürültü ile gelip "Kapıyı aç!" diye bağırdım. Şaldır şaldır kilidi ve iki kanadı açtı çıkıp gittik. Bestam'a gelip atlardan üçü semizliklerinden dolayı yürüyemedi. Öğlen vakti geçmişti. Yolumuz Bestam'ın Buuş denilen köyüne uğramıştı. Mezarlıkta üç adam bir ölü gömmeye meşguldü. "Siz kimsiniz?" diye sordum. İçlerinden biri seyyid olduğunu söyledi. Fakir bir adamdı. Eline on tenge verip; "Meşhed'e gidiyoruz. Atımıza yem ver! Üç atımız yürüyemiyor köy halkına söyle değiştirelim" dedim ve seyyidle beraber evinin önüne geldik. Bir duvarın gölgesine bir kilim yaydı. Bey oturdu. Genç onun önünde el kavuşturup durdu. Diğer genç atları tuttu. Ben yürüyemeyen üç atı alıp değiştirmek için ayrıldım. Seyyid arpa getirdi. Sonra köylüye tellal çağırdı. Bir saat içinde iki yüz kişi geldi. Kırk elli at getirdiler. Pazar oldu. İki atımı almıştım, biri kaldı. Uzun boylu, ak sakallı, yaşı yetmiş geçmiş bir adam gelip durdu. Bestam'ın iki yolunun olduğunu duymuştum. Biri kervan yolu, diğeri dağlardan giden iki gün sonra büyük yola çıkan ikinci bir yoldu ki, bu yolu oranın ahalisinden başka kimse bilmezdi. Seyyid'den Mağaz denilen köye giden yolu sordum ihtiyar; "A, çocuklar! Deminden beri size iki üç kere söyledim. Benim sözüme inanmadınız. Bak sözüm doğru çıktı. Bizim şu köyün ahalisinin onda biri Mağaz'ın yolunu bilmez. Büyük yoldan gitmeyip de bu adam Mağaz'ın yolunu neden soruyorsunuz? Çocuklar! Bu adam Özbek şahının tutsaklarındandır.

Kaçmış, Semerkand'a gidiyor. Bu gün yarın şahın kovalayıcıları gelecektir. Bu at satmak kabahattir. Elinizden geliyorsa bunları tutup Bestam'a valiye götürün. Gelmezse hiç olmazsa at vermeyin!" dedi. Bütün bu adamlar Acemce konuşuyor, Türkçe bilen yoktu. Ben de Irak Acemcesiyle onlara; "A, münafık ihtiyar! Deminden beri yüz yalan yedik ve iftira ettin, susarsın diye aldırmadım. Sen ise durmadan söyleniyorsun, fazla söyledin eksik söylemedin. Bir növkerimi bey yaptığımı ve içeride halının üstünde oturduğunu ve önünde birinin el kavuşturup durduğunu söylemiştim. Dedim ki; "Mağaz yolunu sormamızın sebebi; Horasan'dan Şah'a adam geldi. Çağatayların Kandahar'ı kuşattığı, ordan daha ilerleyerek Kale-i Best üzerinden Irak ve Horasan askeriyle vuruşup galip geldiği haberini getirdi. Bunun üzerine Şah Kul'dan Karaçi'den kimse kalmayıp hepsinin imdadına gitmesini ferman etti. Şu gördüğünüz oturan adam Çerkes Muhammed Kulu Bey'dir. Yüzbaşısıdır. Ben İsfahan'ın Hasene Mahallesi'ndenim. Babam ben doğduğum vakit ölmüş. Anam sağ ama saç ağarmıştır. Üç senedir bu beyin hizmetindeyim. Bu sefer Horasan'a giderken de beraber geldim. Hareketim zamanında anam bana dedi ki; "Oğlum! Baban öldükten sonra bir ilim sahibi sana hayır dua etsin diye evlatlığa kabul ettim. Daima onun azığını verir, elbisesini diker, çamaşırlarını yıkar idim. Bestam'ın Mağaz adlı köyünden idi. Yirmi yıl İsfahan'da ilim tahsil edip döndü. Ben de bilirim, her yıl anama mektubu gelirdi. Üç yıldan beri ne bir mektubu ne de bir haberi gelmedi. Anam, sen nasıl benim oğlumsun o molla da benim öyle oğlumdur. Var onun evine git, diri ise mektubunu bana getir, ölmüş ise benim için ruhuna bir fatiha oku! Eğer bunu yapmazsan sana sütümü helal etmem dedi. Dün Muhammed Kulu Bey'den izin istedim. Git dedi. Onun için Mağaz'ın yolunu soruyorum" dedim. Ben bu sözleri söyler söylemez biri attan düşüp ayakları kırıldığından yazmıyor. Şimdi deynekle dışarı çıkıyor. Aziz ve mübarek bir insandır. Her vakit der ki; bir oğullu dul kadını İsfahan'da analık ettim. Yirmi yıl benim çamaşırlarımı yıkamak suretiyle bana hizmet etti. Daima ona mektup ve hediye yollu-

yor. Adı Molla Şah Ali'dir. Şüphe eden aksakallıya hepsi itiraz ettiler. İhtiyar artık sustu. Molla Şah Ali bahanesiyle artık yolu istediğim gibi sorup malumat aldım. Lakin aksakallı gitmiş, kentin sorumlusuna bir kaçak var diye söylemiş, o da gelip beni arkamdan kuşağımdan tuttu ve çekmeye başladı. Yüzüne bakmadım. Bunun üzerine; "Ey uğru! Şahın düşmanı!" diyerek beni salladı.

Yüzüne baktım ve; "Kerem et benimle alay mı ediyorsun, yoksa gerçekten mi yapıyorsun?" dedim. "Gerçek!" dedi. "Öyle ise burnundan ayrılmaya zorlanıyorsun... Şu oturan Çerkes Yusuf Ağa'nın enisi Muhammed Kulu Bey'dir. Bir yüzbaşısıdır. Şimdiye kadar oğlu olmadı. Şah Çağatay üzerine yürümesini emrettiği vakit haremi; "Bu ana kadar Meşhed'e imamın ayağına gidip Allah'tan oğul dilemedik. Sana üç dört kere söyledim. Sen sözümü tutmadın. Şimdi Meşhed'e gidiyorsun amma bunun hükmü yoktur. Beni de beraber al! Ben imamın eşğine başvurayım" dedi. Ağa da haremelerini beraber aldı. O vakit tesadüfen yoldan birçok deve ile gecaba geçiyordu. Elimle onları gösterip; "Bunlar bizim ağanın develeridir. Yeşil gecaba haremünün, sarısı bir hassasınındır. Yavaş söyle! Ağa duymasın. Duyarsa seni Bestam'a götürüp valiye teslim eder, burnunu, kulağını kestirir" dedim. Bunu duyunca omzumdan tutup "Ben sana şaka yaptım, sen de kızyorsun" dedi. Ve özür diledi. Gidip bana bir tabak üzüm getirdi.

Bundan sonra üçüncü atı da değiştirdim. Yolu da iyice sorup öğrendim ve yürüyordum. Horasan'ın Mehin denilen köyüne geldim. Oradan çıkıp sağa sola bakındım. Kum'un eteğinde iki avul gördüm. Birisi Mehin köyünün içinde idi. Kendi içindeki çadırların direklerinin Horasan'da Kum eteğindeki Çadırların direklerinin Türkmenler tarafından yapılmış olduğunu keşfettim. Bunun üzerine yanımdaki gençlere; "Kum'da oturan iki Avul Ebulhan veya Mangışlak Türkmeni'dir, köy içindeki bir avul Kızılbaş'a teba olan Türkmendir. Çadırlarından tanıdım. İki avula gidelim" dedim. Yürüdük avulun birinin önüne geldik. Bir küçük çocuk çıktı. "Kimdir bunlar" dedim. "Kızılayak'ız"

dedi. “Siz Mangışlak'ta oturdunuz neden buraya geldiniz?” dedim. “Bizi Kalmuklar yağmaladı. Malımızdan, başımızdan ayırdılar. Kalanlarımız küçük çocukları arkamıza alıp yaya olarak buraya geldik. Üç yıl oldu buradayız. Ancak bu yıl çadır yapabildik. Geldiğimizden beri alıcıklarda (küçük ve bir tarafı açık çadır) oturuyorduk” dedi. “Bu yakınlarda il var mı?” dedim. Türkmenlerin İrsari denilen urukundan tanıdığım beş altı kişinin adlarını saydı. Ve iki fersahlık bir mesafede olduklarını söyledi. O sırada evin reisi geldi. Ondan da haber sordum. O da öyle söyledi. Bunun üzerine bu Türkmenlerin beni tutup Acemlere teslim edecek Türkmenlerden olmadığını anlayıp kim olduğunu söyledim. Beni tanıdı. Etrafta oturan illere haber gönderdi. Hepsisi gelip toplandılar. Mevsim güz idi. Dediler ki; “Bu kış burada kalın. Yaz gelince düşünürüz”. Kışı orda geçirdim. Bahar olunca; “Bizim yerimiz dar, Kızılbaş içinde oturuyoruz. Siz Ebulhan dağında oturmakta olan Teke urukuna gidin!” dediler. Teke'ye vardım, orada iki sene kaldım. Ordan Mangışlak'a gittim. Mangışlak Türkmeni bozulmuş, ancak yedi yüz çadır kalmıştı. Onlar da Kalmuklara tabi idiler. Kalmuk padişahı benim geldiğimi duyup ileri gelenlerinden birini gönderip beni yanına çağırdı. Bir yıl yanında kaldım. Sonra Örgenç'te oturan öz ahalimiz içine gönderdi.

Ebülгази Han'ın Padişahlığı

H.1052'de yılan yılında yurdumuza ve ilimize geldim. Altı ay sonra yani yılki yılının başında İsfendiyar Han vefat etti. Vefatından bir yıl sonra Amuderya'nın ayağında –ki Aral denilir– H.1054 M.1644'te koyun yılının başında beni han yaptılar. Ondan iki yıl önce Pars yılında küçük inim Şerif Muhammed Sultan da vefat etmişti. İsfendiyar han'dan iki oğul kalmıştı. Büyüğünün adı Yuşan Sultan, küçüğününki ise Eşref Sultan'dı. O zamanlar İmam Kulu Han olup inisi Nadir Muhammed Han yerine geçmişti. (Tarih-i Timur'a göre Nadir Muhammed Han kardeşi İmam Kulu Han'ın kör olup çekilmesi üzerine H.1052

M.1642'de yerine geçti. Üç sene sonra emirler tarafından idam edildi. Yerine oğlu Seyyid Abdulaziz geçirildi). Türkmen'den ağabeyinin oğullarını ve vilayetlerini istedim, vermediler. Nadir Muhammed Han'ın adına hutbe okutup Eşref Sultan'ı onun yanına gönderdiler. Düşman olduk. Hive'yi iki defa çapul ettik. Nadir Muhammed Han, Hive ile Hezaresb'e valiler gönderdi. İsfendiyar Han'ın oğlunu, kızını ve eşini göçürüp karşıya götürüp oturttu. Muhammed Han'ın gönderdiği İlgar beyleri (askeri vali) memleketin mülki işlerinin idaresini İsfendiyar Han zamanında kimlerin elinde ise yine onlarada bıraktılar. İlgar beylerinin her biri bir vilayetin valisi veya kurlarının başı idi. Han onları gönderirken ufak tefek işlerle uğraşmalarını emr etmediğinden vilayetlerin mülki idareleri hatta vergi tahsili Türkmenlerin elinde kalmıştı. Biz yine Hive'den atlanıp gelerek Hive'yi çapul ettik. Bu olaydan altı ay sonra Nadir Muhammed Han, Hüsrev Sultan adındaki oğlunun oğlu Kasım Sultan'ı Hive'ye gönderdi. O da Hive'nin mülki idaresine ve vergisine karışmadı. Yine evvelki gibi Türkmenlerin elinde kaldı.

Kasım Sultan'ın Hive'ye geldiğini duyunca Aral'dan atlanıp gece yürüyerek sabah namazıyla Hive'nin kapısının önünde Kendingân denilen köye gelip çapavul gönderdim. Onlara Taşköprü'ye yığılmalarını, Taşköprü'den ileri gidenleriniz Hangah'ta ırmak kenarına varıp Aral'dan getirdiğimiz gemilerin yanına toplanmalarını emrettim. Çapavullar gidince yanımda ancak yüz muhafız kaldı. Bunlar seçme kişilerdi. Bunlardan başka iki yüz kişi de yaşlı, çocuk veya düşmana zarar veremeyen ihtiyar ve malullerden ibaretti. Diğerleri atları, develeri ve ordugahı muhafaza ile mükellef olarak Çapavulların arkasından ve Hive'ye gelen büyük arkın kuzey tarafından yürüdük. Yav da Hive'den çıkıp arkın güney tarafından yürüdü. Yav ulaşmadan evvel biz arkı geçip Yav'a karşı yürüdük ve saf tertip ettik. Bizim yahşa ve yamanımız üç yüz kişi idi. Yüz yirmimiz sadaklı idik. Altmış kişiyle beraber atlardan inip piyade olduk. Okçumuz olan iki yüz kişiyi merkeze koydum. Yirmi sadaklıyı ileriye, yirmi sadaklıyı sağ kolun önüne koydum. Yirmi tüfekçimiz de

vardı. Onları da piyade yaptım. Geçtiğimiz arkı sağ kola aldık. Tüfekçiler bizimle beraber durdular. Bu tertib sırasında düşman yetiştı. Bizim gibi bölük bölük bir düzen alamadı, piyade olmadı. Bizden az bir mesafede durdu. Bin kişilik bir ordu idi. Yedi sekiz yüz savutlu, koyaklı idiler. Dupuluğa, butluk ve dizlikleri mevcut olup yalnız gözleri açıktı. Halbuki beş savutlu vardı. Evvela düşmandan beş yiğit bizim iravula hücum etti. “Tayma Bahadır! Tayma!” diye bağırıp bizim bir iki yiğitle mızrakla vuruşup döndüler. Onlar daha yerlerine varmadan on beş kişi hücum etti. İravul onları da savuşturdu. Onlar yerlerine varınca yüz kişi hücum etti. Onlar gelmezden evvel bizim iravul kaçtı, piyade içine girdi. Piyadenin merkezinde ben idim. Bir gözünüz düşmanda olursa bir gözünüz de bende olsun diye öğretmişim. Düşman otuz kadem mesafeye gelinceye kadar hiç kımıldamadım. O mesafeye gelince düşmanı oka tuttum. Bu anda arkın içinde saklanan moltukcilerin bir kısmı bize hücum eden müfrezeı, bir kısmı da düşmanın bütününe ateş etti. Bize hücum eden müfreze safımızı bozamadı. Şebağa çiday almay kaçıverdi. Arkasından yavaş yavaş yürüdük. Sağ va sol koldaki müfrezelerle ilericiler hep önde toplandılar. Biz piyade olarak ilerledik. Bu sırada bizim arkadaki moltukciler düşmanın tuğunu oka tuttular. Biz de düşmanın süvarisin oka tuttuk. Düşmanın safı bozuldu. On kadem daha böylece ilerledik. Düşman hepten bozulup kaçtı. Arkasından kovalayıp esir almak için süvarimiz yoktu. Düşman kaçınca bakakaldık. Düşman tümüyle kaçtı. Biz atlanıp Taşköprü'ye geldik; fakat oraya durmaları emriyle gönderdiğim askerlerden bir tane bile yoktu. Oradan suyun kenarında gemilerin durduğı yere geldik.

(Buraya kadar Ebulgazi Han kendi mübarek eliyle yazmıştır)

Askerleri burada büyük bir eğlence yaparken bulduk.. Bir kısmı et pişirmiş, yiyor, hanları ve sakallıları hatırlarında bile yoktu.

O gün ırmağın kenarında yattık. Sabahleyin sudan geçip yola dizildik ve eve vardık.

Ebulgazi Han bu kitabı yazarken buraya gelince hastalandı. Oğullarına kitabı eksik bırakmamalarını vasiyet etti. Bu yüzden Ebulgazi Han'ın oğlu Ebulmuzaffer ve Elmansur Enuşe Muhammed Bahadır Han bu vazifenin tarafımdan ikmalini ferman etti. Her ne kadar iktidarım yok ise de mademki ferman vaki oldu. İşte başladım.

Nadir Muhammed Han, Kasım Sultan'ı yanındaki beylerle beraber çağırıp Buhara'ya aldı. Yakub Tubit kumandasında Hevarzem'e bir ordu gönderdi. Ebulgazi yine gelip Hive'yi vurdu. Yakub Tubit hanla karşılaşamayıp kaleye kapandı kaldı. Nihayet Buhara'nın beyleri ile Nadin Han'ın arası bozuldu. Nadir Han'ı Buhara'dan kovup onun büyük oğlu Abdulaziz Han'ı Buhara'da han yaptılar. Han'ın Hive'de duran bütün askeri kaçtı. Bunun üzerine Ebulgazi Aral'dan bir ordu ile gelip H.1054 M.1644'te ve tavuk yılının başında Hive'ye girdi. Anayurduna (ike) reis oldu. (Tavuk yılı olması için 1056 olması gerekir. Burada yanlış olarak 1054 yazılmıştır) Buhara'ya girdikten sonra Türkmenlerin katlarını bağışladığını, kaçan ve saklananların gelmelerini tellallar ile ilan etti. O vakit Türkmenlerin Gulam Bahadır Din Muhammed Ön Beyi ve Urus Ön Beyi denen serdarları vardı. Bunlar Türkmenleri evleri, illeri ile beraber alıp kaçırdılar. Hezaresb'in ardındaki Kum'da oturttular. Bunların casusu Han'ın tellal çağırıldığını duyup Türkmenlere haber verdi. O Türkmenlerin beş altı aksakallısı gelip hanı gördüler ve maruzatta bulundular; "Bizim sizden başka efendimiz ve gidecek başka yerimiz yok.". Han da;"Sizin suçunuzu affettim. Giden gitti. Kalan kaldı. Ben Hezaresb'e gidiyorum. Aksakallılarınız başta olduğu halde bütün iliniz gelip ihsan ve hediyelerimi alınız!" dedi.

Birkaç gün sonra Ebulgazi gitti. Hezaresb'in kalesi dışında bir meydanlık yerde çadır kurup oturdu. Türkmen aksakallılarına; "Büyük bir ziyafet vereceğim. Siz de deve ayrıntı ve katık toplayıp gelin!" dedi. Onlar da; "Hoş olur" diyerek evlerine dağıldılar.

Sabah olunca Türkmenler guruh guruh gelmeye başladılar. Han bir konuşma yaptıktan sonra yemek verileceği sırada el uzatmaya karar vermişti. Türkmenler toplandıktan sonra işe başladı. İyi bir satır atarak bin yahut iki bin Türkmeni öldürttü. Ve hemen atlanıp Türkmen evlerini vurdu. Oğullarını esir edip Hive'ye döndü.

Ebulgazi'nin Tejen (Türkmenleri) Üzerine Seferi

Bunlar han Hive'ye girmeden evvel Hive'den geçip Tejen denilen mahalde çadır kurup oturmuşlardı. İt yılının sonunda han atlanıp Tejen'e vardı. Türkmenleri vurup oğullarını esir etti ve Hive'ye döndü.

Ebulgazi Han'ın Bamiburma'ya Varıp Birçok Türkmen'i Kırması

Hive'den gelen, Tejen'den kaçan ve Belh'ten gelen Türkmenler Bamiburma denilen yere varıp o civarda oturmuşlardı. Han sıçan yılında H.1057 M.1647'de atlanıp üzerlerine vardı. Türkmenler hanın geldiğini duyunca çadırlarını ve ailelerini Karakasta denilen yere gönderdiler. Kahir Hoca'yı kendilerine kumandan yapıp yalın atlara bindiler. Bamiburma'ya toplanıp taştan bir kale yaptılar. Hanı beklediler. Han ordusuyla gelip karşılına kondu. Başlangıçta birbirleriyle elçilerle haberleştiler. İş bitmedi. Vuruştular. Taşçip'den çıkıp piyade olup naralar atarak moltukçular üzerine saldırdılar. Onları dağıtıp geçtiler ve asıl kuvvetlerle karşılaştılar. Lakin Türkmenlerin direnci kırıldı. O vakit han sağ ve sol kanatlardan Tayma! tayma! Sesleriyle iki taraftan Türkmenler üzerine atıldı. Bu saldırı üzerine zaten bozulmuş olan Türkmenler dönüp çadırlarına doğru kaçtılar. Bir Türkmen kurtulmadı. Nihayet Özbek bahadırları çadırlara girdiler ve orada buldukları Türkmenleri de kırdıktan sonra hanın yanına geldiler. Han hemen o anda atlanıp seherle Karakasta'ya geldiler. Öldürdükleri Türkmenlerin orda bulunan çadırlarını yağma ve çocuklarını esir ettiler. Bu zaferle Hive'ye döndüler.

Ebulgazi Han'ın Kalmuklarla Vuruşması

Sığır yılında H.1054/M.1648'de Kalmukların Kuşut urukundan Küldalı'nın avcı taşılar gelip Kât vilayetini vurup ellelerine geçen esirleri alıp gittiler. O vakitler Kalmukların Turgavt urukunun Poyan adındaki töresi ticaret için Harezmi'de bulunuyordu. Onu memleketine uzaklaştırdılar ve arkasına düşüp on beş günde Yükrükbaş denilen yerde öğlen vakti yetişip vuruştular. O gece orada yatan kalmuk kendisinde ertesi günkü vuruşa kuvvet bulamayıp kaçtı. Han orada kalıp aş pişirtti, at ve develeri dinlendirdi. Sonra Kalmukların peşine düştü. Düşman kaçarken birçok deve ve at bırakmıştı. Nihayet kurtulmak imkanı olmadığını anlamışlar, hepsi bir çukur yere toplanıp gizlenmişlerdi. Han az bir adamla ileri yürümüş, bütün kuvvetler telaşsız bir şekilde hanın gerisinde yürüyordu. Hanın üzerine at saldı. Attan inip saf tertip etmeye vakit yoktu. Çaresiz ileride olan gençler yüz çevirmeyip süvari olarak vuruştular. Kalmukları yendiler. Kalmukların töresi okla elinden vuruldu. Tuğ, okçu vesair Kalmuklar ellerine esir düştü. Bir kısmı ise kaçabildi. Onları da Heftanın'e kadar kovaladılar. Gece oraya konup sabahleyin Hive'ye girdiler.

Türkmenlerden Bayrac uruğunun Bayrac namındaki büyüğü hana itaat etmemişti. Etrekgürgen denilen ırmağın kenarında oturuyordu. Han tavşan yılında H.1061/M.1601'de Bayraclar üzerine yürüdü.

Han'ın bu seferi hayret verici bir seferdir. Birkaç günlük bir yürüyüşten sonra han Bayrac iline yakın geldim zannederek çadırını, azık ve yemini bir yere koyup sade üç günlük yem ve azık alarak ilerleyerek düşman aramaya çıkmıştı. Yedi sekiz gün yürüdü. Düşmanı bulamadı. Askerde açlık o dereceye geldi ki bir ata bir ekmek bulamadılar. Asker takım takım dökülüp yollarda kaldı. Bu dört yüz kişiyle giderken ansızın Teke halkından bir takım tacirlere rastladı. Tacirler kaçtıysa da tutup öldürdüler. Fakat içlerinden bir Yukruk atlısı kaçıp kurtuldu. Onun rakasından fırlayıp giderken yolları Han Mirza'nın çadırlarına

uğradı. O avulu zapt ettiler. Dönüp gelirken Karavullar Bayrac avulundan ticarete giden Avaneş namında bir Tekeye rastlayarak tutup hana getirdiler. Bu adam Bayracların avulunun yerini tarif etti. Han hemen avul üzerine yürüdü. Yaklaşınca adamları Çapavul'a gittiler. Hanın yanında ancak otuz kişi kaldı. Han bu otuz kişi ile at sürdü. Öyle bir savaş oldu ki misli görülmemiştir. O sırada hanın bir kolu adı tesadüfen Bayracı okla vurup yıktı. Bunun üzerine bu otuz yiğit at sürüp Türkmenleri öldürdüler. Karılarını ve çocuklarını esir ederek dönüp hana geldiler. Han bu yiğitlere ihsanlarda bulundu. Dönüp Hive'ye geldi.

Ebulgazi Han'ın Yemr ve Sarik İllerini Zaptı

Han yılan yılında, H.1062/M.1652'de varıp Tuc denilen yerde Yemr halkını vurdu. Onları esir edip döndü. Dinar denilen kuyuya indi. Sarik halkı kazara oraya uğradı. Han onları da vurdu ve oğullarını esir etti. Dönüp Hive'ye geldi. Bundan sonra da Han yine Türkmenleri çok defa vurdu. Her defasında birçok esir ile gelirdi.

Ebulgazi Han'ın Kalmuklarla İkinci Defa Vuruşması

O yıl Kalmukların Turgavt uruğundan Mergen Tayşi, Akçu Tepe ve Tuğul adında üç törenin kumandası altında bir ordu gelip Hezaresb'in birçok kentini vurdular. Şudur'a kadar ilerlediler. Oradan da bunların malları Daruga'da diyerek oraya kadar vardılar. Oralarda ellerine düşen esirleri alıp döndüler. Bu haberi alan Ebulgazi Han, Hezaresb'e geldi. Oradan Yanigar İnak'ı Buhara'ya Abdülaziz Han nezdine elçi olarak şu haberle gönderdi; "Dönen Kalmukların Buhara'ya dönmesi gerekir ve gafil olmayasın." Elçi Daruga'ya vardığı zaman sudan geçip bir haber almayı düşündü ve geçti. Hakikaten Kalmukların dönüp gittikleri haberini aldı. Dönüp hana bu haberi verdi.

Gelip bu haberi verinceye kadar aradan on gün geçmişti. Han beyleriyle konuştu. Beyler kovalamayı uygun bulmadılar.

Buna sebep olarak da Kalmukların gideli on gün olduğu ve onlara yetişmenin mümkün olmadığını gösterdiler. Han bunların sözlerini dinlemeyip atlandı. Günlerce gitti. İrdir dağında bir kısmına yetişip onları esir etti. İz sürdüler ve Kalmuk ordusunun biraz ileride olduğunu öğrendiler. Onları orada öldürüp yürüdüler. O gece seher vaktinde bir kısmına daha yetiştiler. Onları da kestiler.

Bu haberleri alan diğer Kalmukların töreleri kurtulmak imkanı olmadığını anlayıp konuştular ve dediler ki; “Eğer bir arada bulunursak birimiz bile kurtulamayacak, dağılım. Şanslılarımız kurtulur, bahtsızlarımız ise ele düşer”. Guruplar halinde sağa sola dağıldılar. Geride kalan zayıf ve kudretsizlere bakmadılar bile.

Han gece gündüz demeyip yürüdü. Sakin Rabat'ta okçu tepe ile Tuğul'un arkasından yetiştiler. Savaş nizamı aldılar. Kalmuklar kendilerine savaşa güç bulamadıklarından çadırlarına çekilip bir elçi gönderdiler. Ve; “Biz Ebulgazi Han'ın yurduna giderken yolu şaşırıp geldik. Şimdi padişah sizsiniz. Öldürseniz de diri bıraksanız da siz bilirsiniz. Biz günahkar kuluz” dediler ve Örgenç'ten aldıkları malları önlerine katıp ok ve kılıçlarını boyunlarına asıp gelerek hanın ayaklarına kapandılar. Bundan böyle hana ye yurduna fenalık etmemeye, diğer halktan fenalık edecek olanlar olursa güçleri yettiği takdirde engel olmaya, yetmeyecek olursa haber vermeye yemin ettiler. Han da; “Sizin babalarınız ve ağabeyleriniz bize fenalık etmez idiler. Siz de bilme-yerek yaptık diyorsunuz. Hadi sizin suçunuzu bağışladım” dedi. Onlara ihsanlarda bulunup yurtlarına gönderdi. Kendisi de dönüp Hive'ye geldi. Yedigâr İnâk'a inaklığını verip Hezaresb'den Hive'ye getirtti. Kendisine büyük ihsanlarda bulundu.

Ebulgazi Han'ın Buhara Üzerine İlk Seferleri

Han Türkmenleri tamamiyle hükmü altına almış, birçok seneler rahat etmişti. Ansızın Belh hanı Subhan Kulu (Buna De Mezon Sultan Kulu diyor, 1091'de (1680) kardeşinin yerine geç-

miştir) Han'dan bir elçi gelip Sultan Kulu namına şunları söyledi; "Ağabeyim Abdülaziz Han beni evlendirmeye ve Belh'i almaya kast ediyor. Benim babam ve ağabeyim sizsiniz. Benim sizden başka sığınacak kimsem yok. Eğer siz gidip Buhara'yı vurmazsanız o gelip hem Belh'i alır, hem beni öldürür." Subhan Kulu Han Ebulgazi Han'ın inisi Şerif Muhammed Sultan'ın kızını almıştı. Bu yüzden böyle bir haber göndermişti. Zaten Abdullah Han'ın Harezmi'yi zaptetmesi, kendi ailesinden otuz şehzadeyi öldürmesini ve oğullarını esir kılmasını bir türlü unutamamıştı. Belh hanının ricası da bunun üzerine gelince Koyun yılında H.1064 M.1653'te Buhara üzerine hareket etti. Güğürdlük denilen yere varınca Bey Kulu İnak'ı, bin yiğitle Karagöl üzerine gönderdi. Kendisi de Sevinc Bala üzerine yürüdü. Sevinc'i ve ta Buhara'nın kapısına kadar otuz kırk köyü vurdu. Birçok mal ve esir ile dönüp Güğürdlük'e geldi. Bey Kulu İnak da, Karagöl'ü vurup üç gün sonra birçok mal ve esir ile geldi. Böylece han dönüp Hive'ye geldi.

Ebulgazi Han'ın Karagöl'ü Zaptı

Aynı yıl yine han gidip Karagöl'ü vurdu ve dönüp Kürdiş'te ordu kurdu. Abdülaziz Han Karşı denilen mahalde idi. Buhara'daki Beyler Karagöl'ün vurulduğunu duyup beş bin kişi ile Kürdiş'e Han'ın üzerine yürüdüler. Karşı karşıya gelince savaşmayıp kaçtılar. Han onları kovaladı. Beş bin kişiden ancak yüz kişi kurtuldu. Diğerlerini tutup hepsini öldürdü. Bir kısmı da kaçıp Karagöl kalesine kapandılar. Han gelip kaleye hücum etti ve nihayet burayı zaptetti. Yağmaladıktan sonra kalenin içine ateş verip yaktı. Halkını esir edip Örgenç'e döndü. Buradan da Hive'ye geldi.

Ebulgazi Han'ın Çarcu'ya Seferi

Maymun senesi atlanıp Çarcu'yı vurdu. Esir ve ganimetlerle Hive'ye döndü.

Ebulgazi Han'ın Yaycı'ya Seferi

Tavuk yılının başında Mart ayında Yaycı'yı bir taraftan Tanerzm'e bir taraftan da Karagöl'e kadar vurdu. Abdülaziz Han'la Kasım Han bunu duyup Buhara'dan Gurgerdlik'e geldiler. Yenilgiden haberdar olup hana karşı koymaya cesaret edemeyerek azık ve yemlerini bırakıp atlarını çatlatasıya sürerek kaçtılar.

Aynı yıl Han Gernime üstüne vardı. Orayı da vurdu. Kalesini zapt ve içini yağma edip ganimet ve esirlerle ırmağın köprüsünden geçip ordu kurdu. O gün seherle düşmanın geleceği hiç kimsenin aklında değildi. Kendilerini evlerinde daha emniyette zannetmişlerdi. Seher vakti askerin çoğu ellerine düşen deve, sığır ve koyunu önlerine katıp ileri gittiler. Biraz sonra da diğer kısmı göçtü. Ganimetleriyle ilerledi. Hanın askeri on beş bin kişi idi. Gün doğduğu vakit hanın yanında ancak yüz kişi kalmıştı. Hocam Birdi atalık gelip hanı uyandırarak; "Ne kadar gaflet içindesin! Atlanmak gerek!" dedi. Han ve yanındakiler; "Yahu bizimkiler nerde?!" dediler.

Kermene üzerine olan seferde barışta Tamlık Ata denilen yerde evliya Uygur takımından bir kişi yaklaşmıştı. Gelip iriklik Kişiye haber vermişlerdi. Hanla beraber herkes onun yolunu şaşırmış küçük istihkama gittiğini zannetmişlerdi.

Halbuki o adam bizden üç gün evvel varıp Abdülaziz Han'a ordunun geldiğini haber vermişti. Abdülaziz Han Ebulgazi Han'ın hareketinden haberdar değildi. Bu haber üzerine Abdülaziz han hemen askeriyle Buhara'dan çıkmıştı.

Bu durumu gören Han hemen atlandı. Ordusuna kavuşmaya gitti. Ordunun önüne bir ark tesadüf etmiş, develer geçememişti. Uzaktan kır elli bin kişilik bir kuvvet gözüküyordu. Hanın arkasından bin kişilik yiğit gönderdi. Bunlar tepeden tırnağa zırhlı idiler. Bunu gören Han, attan indi yanındaki yüz kişi de inip durdular. Han bunların bir kısmını da ordunun ve develerin bulunduğu yere yardım için gönderdi. Onlarla beraber tuğ ve karnayı da gönderdi ve; "Siz karnayı çalın! Düşman develeri bizim hepimizi bu kadar zannetsin" dedi. Yedigâr atalığı baş yapıp yanındaki yiğitlerden otuz kişiyi gelen bin kişilik düşman

müfrezesinin önüne gönderdi. Kendi yanında kalan piyadeyi birkaç saf üzerine dizdi ve bekledi. Bu otuz kişi varıp Allah yar! Diyerek o bin kişi üzerine at sürdüler. Bin kişi kaçtı. Biraz sonra bu bin kişi dönüp otuz kişi üzerine at sürdü. Bu sefer bizim otuz kişi kaçtı. Fakat daha geriye gelmeden dönüp düşmana saldırdılar. Diğerleri kaçtı. Hasılı bu hal yedi defa tekrar etti. Bu sırada develerin olduğu yerden beşer onar yardım geliyordu. Hanın yanında beş-altı yüz piyade ve iki üç yüz süvari toplanmış savaşıyorlardı. O sırada Abdülaziz Han bir bölük yasavla gelip moltuk ateşine başladı. Öyle bir ateş açmıştı ki dumandan insan insanı göremiyordu.

Seferde Ebulgazi Han'ın oğlu Anuşe Muhammed Bahadır Han, henüz on dört yaşında idi ve bu ilk seferi idi. Ben de bu saferde yanında idim. Düşman bu şekilde yetişince başta Anuşe Muhammed Han'ı askerleri gidip getirmek için gönderdiler. Ondan sonra Hocam Virdi atalığı, devlet atalığı ve Beykulu İnak'ı da gönderdi; fakat bu sırada düşman zorlayıp Han'ın etrafını kuşattı. Öyle sıkı kuşattı ki, kaçıp kurtulmanın imkanı yoktu. Bizzat düşman askerini saydım. Bizden yüz kat fazla idi. Askerimiz çok zor duruma düşmüştü. Eğer bir saat daha geçseydi bizi mahvedeceklerdi. Hanın cephesinden altmış kişi tekrar at sürdü. O sırada Anuşe Muhammed Han ikiyüz yiğitle gelip Yav'ın yanında at saldırlar ve öyle vuruştular ki bütün halk "Bravo!" dedi. Düşman altmış bin kişiden oluşan Yasavin'i yerinden oynattılar. Ebulgazi'nin yanında kalmış olan yetmiş seksen piyade de: "Düşman kaçıyor" sesleriyle hücum edip düşmanın o ulu yasvavinin üzerine yürüdüler. Onu görüp sağ ve sol koldaki üç yüz piyade de saldırdı.

Bunları gören iki üç yüz atlı da bir taraftan at sürdüler. Abdülaziz Han'ın yasavı bozulup kaçan kaçana oldular. Ebulgazi Han'ın bahadırları kaçan düşmanı kovalayıp vura vuruşa ırmağa döktüler. Bir çoğu suda boğuldu. Bir kısmı köprüden geçip kurtuldu. Bir takım bahadırlar yetişip Abdülaziz Han'ı kargıyla vurdular. Abdülaziz Han yüz bin mihnetle ellerinden kurtulup kendisini suya attı ve yüzerek karşıya geçebildi.

Ebulgazi Han pek çok ganimet ve esirle Hive'ye döndü. Bütün milleti toplayıp onlara; "Bu oğlumun ilk seferi idi. Ayağı ve yolu kutlu oldu. Abdülaziz Han gibi bir ulu padişahı mağlup ettik" dedi. Savaş gününde oğlunun gördüğü işleri beğendi. Büyük bir ziyafet verdi. Oğluna tuğ ve asker verip Hezaresb'i hediye etti.

Ebulgazi Han'ın Verdanze Seferi

Han it yılında H.1068/1069 M.1658'de atlanıp Verdanze'yi vurdu. Nihayetsiz bir ganimetle döndü.

Ebulgazi Han'ın Buhara'ya Son Seferi

Pars yılında H.1072/M.1661'de atlanıp Buhara'nın etrafını vurdu. Ta namazgah kapısına kadar vardı. On gün mütemadiyen oraları vurdu. Kaleye girmede. Sebebi Abdülaziz Han'ın Semerkat'ta olup Buhara'nın içinde ancak bir iki Tacik ve birkaç kadın kalmış olması idi. Han askerine dedi ki; "Biz şimdi Buhara'ya girsek alem bize lanet edip Ebulgazi Han Buhara'yı kadınların elinden aldı derler. Eğer Tanrı buyurursa Abdülaziz Han kalenin içinde iken gelir, onun elinden alırız." Çok miktarda ganimet ve esir ile Harezmi tarafına yöneldi. Ve muzafferiyet içinde Hive'ye girdiler. "Yaşım altmışa dayandı. Şimdiden sonra Müslüman'a dokunmanın anlamı yoktur. Bir sebeple kavga meydana gelip savaştıkça Tanrı daima galip etti. Artık kalan ömürümü Tanrıya ibadetle, Kızılbaş ve Kalmakla gazaya sarf edeceğim" diyerek padişahlığı oğluna terk ile tövbe etti ve Maveräünnehr'e elçi gönderip Abdülaziz Han'la barıştı.

Ebulgazi Han H. 1074/M.1663'te tavşan yılında ve Ramazan ayı içinde vefat etti. Padişahlık süresi 23 yıldır.

Şecere-i Türk 1076'da yılan yılında (M.1665) Hayuk vilayetinde yazıldı. Adem'den bu vakte kadar hiçbir padişah veya töre öz tarihini kendi yazmamıştı. Bunun sebebi Örgenç ahalisinin cahilliğidir. (Dahil nüshası H.1234/M.1815'de kopya edilmiştir.)

TÜRK ŞECERESİ
**TÜRK'ÜN
SOY AĞACI**

HİVE HANLI EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN

Bu eser Türklerin menşesine dair bir eserdir. Çingiz Han sülalesinden Havarezmlî Arab Muhammed Han oğlu Ebu'l-Gazi Bahadır Han tarafından H.1074/M.1664 tarihinde yazılmıştır.

Bahadır Han, bir padişah olduğu halde milletinden liyakatli birini bulamadığından ve neslin zayı olmaması hususundaki hassasiyetinden dolayı, bu eseri bizzat yazmıştır. Mukaddimesinde diyor ki: "Hiç kimse zannetmesin ki, ben bu kitabı kendi neslimi yükseltmek için, hakikati bozarak yazdım. Zaten Hakk beni mümtaz yaratmıştır, buna ihtiyacım yoktur. Ben bütün hakikati olduğu gibi yazdım. Tanrı bana özel olarak üç şey verdi:

1-Askerlik fenni, kanun ve nizamları, orduya kumanda etmek sanatı, bir orduyu yürütmek ve harp nizamına sokmak, dostlar ve düşmanlarla konuşmak;

2-Her türlü şiir ile Türk, Arap ve Acem dillerini;

3-Moğolistan, Turan, İran ve Arabistan'da hüküm süren padişahların tarihini bilmek.

İran, Irak ve Hindistan'da benim kadar şair yok dersem yalan söylemem; fakat gezdiğim ve ahvalini işittiğim yerlerin hiç birisinde Müslüman veya kâfir, benim gibi asker görmedim ve duymadım".

Hive Hanları arasında en ünlüsü kabul edilen Ebu'l Gazi Bahadır Han, aynı zamanda şair, âlim ve tabiptir. Tıp konusunda *Menâîül İnsan* adlı bir eser kaleme almış olan Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın çok daha meşhur ve halen kaynak olarak önemi yadsınamaz iki eseri ise Türk tarihi ile ilgili *Şecere-i Terakime* ve *Şecere-i Türk*'tür.

Bu yi uygularsanız
büyürsünüz
paylaşırsınız
efsane olursunuz.

ISBN 978-9944-978-49-1

181

www.ilgiyayinevi.com